

Dutkansearvi dieđalaš áigečála

Nr. 1/2018

Sámegielaide ealáskahttin - geasa ávkin?
Sámikielâi iäláskitem – kiäs ävkin?
Sää'mkiöli jeálltumuš - ķeäzz äu'ķķen

Almmustahti

Sámegeiela ja –kultuvrra dutkansearvi

Doaimmahan / Toimâttâm

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

ISSN 2489-7930

Irja Seurujärvi-Kari

**Sámeigiela ja -kultuvrra dutkansearvi /
Sämikielâ já –kulttuur tutkâmservi /
Sää'mkiöl da -kulttuur tu'tkšeemsie'brr** 3

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

**Doaimmahusa dearvvahussánit /
Toimâttuv tiervâttâssäänih** 5

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Artihkkaliid sisdoallu 10

**Artihkkalât / Artikkeleh /
Artikkee'l** 13

Dos, FT Marja-Liisa Olthuis

Kielâiälâskitem – jyehi ulmuu vuoigâdovuotâ 14

Tuâjj-joukk Marko Jouste, Markus Juutinen, Miika Lehtinen, Anna
Lumikivi, Hanna-Maaria Kiprianoff

**Sää'mkiöl da kulttuur jeálltummuš Sää'm
mošttbanjkk -ha'ŋkközzâst** 24

Risten Mustonen, Gáppe Piera Jovvna Gáhteriinná Risten

Livččiigo buoret ahte don humat suomagiela? 30

Mari Keränen

**Davvisámeigiela standardiseren – mo lea dáláš čáll-
invuohki ovdánan?** 45

Annika Pasanen

Uđđâ jjenah – anarâškielâ oppâm rävisolmožin 62

Torkel Rasmussen

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal 93

Irja Seurujärvi-Kari

Sámegeiela ja -kultuvrra dutkansearvi / Sámikielâ já –kulttuur tutkâmservi /
Sää'mkiõl da -kulttuur tu'tk̄keemsie'brr / Saamen kielen ja kulttuurin tutkimusseura
vuodđuduvvui jagis 2014. Dutkansearvi ulbmilin lea:

- Gáhttet sámegeiela ja -kultuvrra dutkamuša ja ovddidit dan paradigma dovddusin dahkama álmotlaččat ja álbmogiidgaskaččat
- Dahkat dakkár dutkamuša, mii konstruere dutkanvullosaččaid ja dutkiid gaskasaš dásseárvosaš vuorrováikkuhusa
- Lasihit ipmárdusa sihke dieđu ja didolašvuoda unnitlogu ja álgoálbmogiid gielaid ja kultuvrraid birra
- Lasihit sámegeiela geavaheami ja máhcahit giela geavahussii doppe, gos dan geavahus sierralágan giellageavaheami oktavuodain lea jávkan dahje geahppánan.

Dutkansearvi dárkkuhussan lea erenomoamážit lasihit dieđamáilmmi ja sámegeielat servošiid gaskasaš oktavuodaid, ja ná oažžut dutkiid buvttadan dieđu ain eanet álgoálbmotgiellaservošiid geavahussii. Dutkansearvi dieđalaš áigečála lea vuosttaš Suomas almmustahtton sámegeielat dieđalaš áigečála. Dan ulbmilin lea hukset nana sáme- ja álgoálbmotdutkiid gaskasaš fierbmádaga sihke lasihit sámegeielaid girjjálaš geavaheami ja oinnolašvuoda. Ulbmilin lea maid fidnet sihke dutkiid ja aktivisttaid čállit ain viššalut sámegillii, ja fállat ná sámegeielat lohkkiide beroštahti deavsttaid. Sávvamis lea, ahte elektrovnnalaččat almmustahtton deavsttat movttidahttet lohkkiid maddái oassálastit dieđalaš háleštallamii.

Áigečállaga nubbi nummir lea plánejuvvon almmustahttot giđđat 2018. Nuppi nummira temán lea lingvistihkka. Doaimmahussii leat juo boahtán moanat deavsttat, muhto ain lea dilli ja áigi čállit dange nummirii. Goalmmát nummir boahdá olggos čakčat 2018 temáin *Álgoálbmotdutkanmuš*. Daid čállosiid birra lohkkat ja čállit ožžot lassedieđuid dutkansearvvi ruoktosiidduin (<http://www.dutkansearvi.fi>).

Dutkansearvi blogga lea rabas háleštallankanála sámi ja álgoálbmogiid dieđalaš áššiin sihke sin áigeovuodilis gielalaš ja kultuvrralaš áššiin ja vuoigatvuodain. Dan bokte lea maiddái vejolaš juohkit dieđu áigeovuodilis konferenssain ja eará dáhpáhusain. Dutkansearvi sávvá oažžut lasi bloggačállosiid! Ulbmilin lea almmustahttit moadde blogga mánotbajis. Ulbmilin lea čállit bloggaid sámegillii, muhto maiddái earágielat bloggačállosat leat buresboahhtin.

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Sámegielaide ealáskahttin – geasa ávkin?

Sámiid njálmmálaš árbi, máinnas-, juoigan-, livđe- ja leu'ddárbi, lea hui rikkis ja dat lea guoddán sámegiela ja -kultuvrra agibeavve. Girjjálaš dahje čállingiela dáiddu sámis dárbbasišgohte eanet easka hui maŋŋit dalle, go modernitehta ja institušuvnnat, nugo skuvla, bohte maidái Sápmái.

Sámit leat máhttán mánggaid gielaide, daningo sii leat eallán mánggaid álbmogiid ja kultuvrraid gaskkas. Našuvnnastáhtaid huksen ja nationalistalaš politihka leavván váikkuišgođii sápmelaččaide nu, ahte dat heahpanišgohte iežaset kultuvrra ja giela. Sámegealla goittot ii jávkan ja olbmot jotke giela hállama iežaset árbevirolaš birrasis, nugo ruovttus, boazodoalus ja eará árbevirolaš bargguin ja ealáhusain.

Eatnigiellagat leat doallan giela ja kultuvrra badjin ja ná dat leat seilon ja sirdon. Stuorámuš oassi giellamáhttiin eai goit goassige olus geavat čállingiela. Čállingiella lea dikotomalaš iđa dan láhkai, ahte muhtumat geavahit dan ollu ja muhtumat eai jur ollenge. Liikká čállingiela geavaheapmi lea ávkkálaš ja dárbbalaš moderna máilmmis, nugo medias, hálddahasas, skuvlla ja diehtagis.

Árbevirolaš domenaid lassin lea bohtán ođđaáigásaš domenat. Daid sáhtttá juohkit guovtti oassái: heajos ja gievrras domenat. Heajos domenat leat dábálaččát passiivat. Dat sáhttet leat virggálaš lágain suodjaluvvon domenat dahje eahpevirggálat nugo gávpi ja boasta. Gievrras domenat leat dakkárat, main giella gullo ja oidno; sámegiella oahpahušgiellan skuvllas, sosiálalaš media, dieđalaš giella sihke friijaáigge ja

giellaservošiid doaimmain. Giellaaktivisttaid ja dutkiid bargun lea dalle gávdnat dássedeattu árbevirolaš ja moderna domenaid badjin doallamis. Hástalussan lea maŋimus logiid jagiid šaddan árbevirolaš sámeguovllu olggobealde ássi sápmelaččáid giela seailuheapmi. Dán áigge gievrras dahje moderna domenat leat šaddamin giela seailuheaddji domenan. Dutkansearvvi ágečála lea dát odđááigásaš ja gievrras domena. (Olthuis, Paksi, Rauhala & Seurujärvi-Kari 2017: **Learning through language and digital technologies**. Indigenous epistemologies in a dialogue with Euro-American academia. 27.–28.9.2017, Tromsø, Norway.)

Doaimmahangottis leage illu sávvat váimmolaččat buresboahdin lohkat Sáme giela ja -kultuvrra dutkansearvvi vuosttaš dieđalaš áigečállaga! Dán vuosttaš nummira temán lea välljejuvvon giellaealáskahttin: olbmui galgá leat mokta geavahit ja várjalit iežaset giela ja kultuvrra. Dán nummira siidduin mii oaidnit dutkiid čállimin dan fáttá birra. Dán nummiris leat fárus guhtta artihkkala. Sáme giela ja -kultuvrra dutkansearvi háliida lieggasit giitit dán nummára čálliid.

Manin dát odđá almmustahttinkanála galggai šaddat? Sivvan lea dat, ahte sámedutkamuš ii leat nu boares suorgi, ja ovttaláhkai dieđalaš máilmmis lea dovdan konkrehtalaččat dan, ahte sáme giella ii leat Suoma bealde bures dohkken dieđalaš almmustahttingiellan. Muđui dieđalaš čállin sámegillii lea odđá ášši, ja muhtunláhkai lea ain leamaš álkit dorvvastit eanetlohkogielaide - oassin juo dan dihte, ahte dieđalaš almmustahttinkanálat leat leamaš eará gillii go sámegillii. Dán nummiris leat geavahuvvon buot golbma Suomas hállon sáme giela. Das duohkoge jurddan lea dohkkehit buot sámegielaide geavaheami čállingiellan. Dát áigečála fállá goit ovttá lasseforuma dieđalaš čállimii sámegillii.

Dutkansearvi ávžžuha, ahte dutkit ja aktivistat geavahit dán foruma roahkkadit ja ovdagattuid taga. Mii galgat hukset vuodu earret sámegillii čállimii maiddáa dasa ahte mii bastit gaskanamet čájehit stuorát gielalaš doarjaga ja toleránssa. Dalle lea sámegielas boahhtevuohta ovdánit čállingiellan. Dalle lea dutkiin ja aktivisttain vejolaš lonuhallat oaiviliid ja nie hukset buoret sámebirrasa sámegielat olbmuide.

Sámikielâi iäláskitem – Kiäs ävkkín?

Sámikielâ njálmáláš árbi, tego mainâs- ja juoigâm-/livde-leu'dd-árbi, lii riges, ja tot lii kuáddám sámikielâ ja kulttuur avepeeivi. Kirjâlii kielátááidu vuod sámmiliih tarbáškuottii eskin manjeed talle ko moderniteet ja instituutioh, eromášávt škovlá, juksii Sámikuávlá.

Sámmiliih láa meiddei máttám maangâid kielâid tondiet ko sij láa iállám maangâi almugij ja kulttuurij kooskâst. Eskin aalmuglášstaatâi huksim ja nationalistláš politiik levânem vaaigutškuottii sámmiláid nuuvt et sij heppânškuottii jieijâs, kulttuuris sehe kielâs. Sámikielâ kuittâg siáilui jieijâs ärbivuávilii pirrâsist tego pääihist, puásuituálust ja eres ärbivuávilijn pargoin ja eellimkiäinuin.

Eenikielâliih láa ain toollám kielâ ja kulttuur paijeen, ja näävt toh láa siáilum ja sirdum. Stuárráamus uási kielâmättein ij kuittâg kuáassin ennustkin keevti čäällimkielâ. Čäällimkielâ lii digotomláš almoon: motomeh kevttih tom ennuv, motomeh iä jur ollágin. Liijká-uv čäällimkielâ máttu lii ávháláš tááláá moodeen maailmist tego mediast, haldátášâst, škoovlâst ja tiittust.

Ärbivuáváláš domenij paaldân láá puáttám uđđááigásiih domeneh. Taid puáhtá jyehid hiäjus já kievrâs domenáid. Hiäjus domeneh láá táválávt passiivliih. Taah pyehtih leđe virgáliih laavâ suoijim domeneh teikâ epivirgáliih tego kävppi já postâ. Kievrâs domeneh vuod láá tagareh, main kielâ kulloo já uáinoo: sämikielâ máttááttâskiellân škoovlâst, sosiaallâš mediast, tiedâlâš kiellân, rijjääigi já kielâsiärvus tooimân.

Kielâaktivistij já totkei pargon šadda-uv talle kavnáđ täsitiädu ärbivuáváláš já moodeern domenij paijeentolâmist. Hástun majemui love ive ääigi lii vala šoddâm ärbivuáválii Sämikuávlâ ulguubeln ässee sämmilij kielâtaáidtu siäiluttem. Taan ääigi taah modern domeneh láá-uv šoddâmin kielâ siäilutteijen já uđđâ sirdemsaijeen. Tutkâmseervi äigičaalâ lii taan ääigi uđđâ, kievrâs kielâdoomeen!

Nuuvtpa toimáttâskoddeest lii-uv ilo tuáivuttiđ *váimulávt tiervâpuáttim* luuhâđ **Sämikielâ já -kulttuur tutkâmseervi** vuossâmuu tiedâlii äigičalluu! Taan vuossâmuu nummeer teeman lii väljejum kielâiäláskitem: ulmuin kalga leđe motivaatio kevtid já varjâlid jieijâs kielâ já kulttuur. Taan nummeer sijđoin mij uáinip totkeid čälimin taan fáádást. Taan numerist láá fárust kuttâ artikkâl. Sämikielâ já -kulttuur tutkâmseervi haalijd-uv lieggâsávt kijtteđ taan nummeer čälleid.

Mondiet taat uđđâ almostitemuáli koolgâi šoddâđ? Suijân lii tot, et sämitutkâmuš ij lah nuuvt puáris syergi, já oovtmottoom lii tiedâlii maailmist tubdâm konkreetlávt tom, et sämikielâ ij lah Suomâ peln nuuvt pyereest tuhhim tiedâlii almostitemkiellân. Mudoj-uv sämikielân čäällim tiedâlávt lii uđđâ äšši, já mottoomnáál lii ain lamas “älkkeb” turvástiđ eenâblovokielân - uáassin jo tondiet, et tiedâliih almostitemuálih láá lamas eres kielân ko sämikielân. Taan numerist láá kevtum puoh kulmâ Suomâ pele sämikielâ. Täst ovdâskulij-uv juurdân lii tuhhiittiđ puoh sämikielâid čäällimkiellân. Taat addel kuittâg oovtâ lasefoorum sämikiel tiedâlii čälimân.

Tutkâmservi ávžoo, et totkeeh já aktivisteh kiävtáččii taan foorum ruokkádvat já muneoskoittáá. Mij kolgâp huksiđ vuáđu sâmielân čälimân já meiddei toos, et mij koskânân čäittip stuárráb kielâlii torjuu já tolerans. Talle sâmielâst lii puátteevuotâ ovdániđ čäällimkiellân. Talle lii totkeid já aktivistáid máhđulâš lonottâllâđ uáivilijđ já toin naalijn huksiđ pyereeb sâmielân sâmmiláid já eres-uv sâmiel sárnoid.

Marja-Liisa Olthuis & Irja Seurujärvi-Kari

Artihkkaliid guovddášdoahpagat leat giela ealáskahttin, gielalaš toleránša, gielalaš olggušteapmi, davvisámegiela standardiseren, nuortalašgiela dokumenteren sihke sáme giela ceavzinnávccaid mihtidangažáldagat.

Marja-Liisa Olthuis giedahallá giellaealáskahttima doahpaga ja dan, mii lea giellaplánen. Mo giellaealáskahttinprošeavttat huksejuvvojit ja makkár áššit daidda váikkuhit.

Dán nummiris oktan guovddáš doaban badjána gielalaš toleránša. **Risten Mustonena** artihkal giedahallá, mo lea davvisápmelažžan sámastišgoahtit olles olmmožin ja makkár traumáhtalaš giellageavahanvásáhusaid olbmot leat šáddan vásihit. Son lea čohkken konkrehta rávalisttu, man vuodul juohke davvisámegielaht sáhtá ealáskahttit gielas ja nuppe dáfus fuomášit, mii sáhtá caggat earáid sámasteamis.

Annika Pasanen čállá čállosisttis *Uđđâ jienah – anarâškielâ oppâm rävisolmožin* anárašgiela dilis, nappo dilis mas giella lea manahuvvon ja váldon ruovttoluotta:

“ -- materiaalist uáinoo uđđâ anarâškielâ sárnoi lieggâ vuástávöldim, vijdes tolerans jieškote-uvlágán kielâsárnoi já kielâtááidu kuáttá já meiddei ij-anarâš anarâškielâ sárnoi tuhhiitem. Puárásub kielâsárnooh ilodeh anarâškielâ uđđâ paijaanmist já imâštâlleh uđđâ sárnoi čiäppuduv. Meiddei kriittâlub jurduuh kielâ tááláá tiileest já kielâ muttuumist kullojeh motomin, mutâ kritiik ij lah šoddâm kielâiäláskitem iästun.”

Son govve, makkár olbmot anárašgiela rávesolmmožin oahppan olbmot leat, geat vulget lohkat anárašgiela, makkár sivaiddihte, makkár vásáhusat sis leat jagi skuvlejumis, mo sii ohppet giela ja mo geavahit dan iežas eallimis.

Nuortalašgielat artihkkala lea čállán bargjoavku, masa gullet Marko Jouste, Markus Juutinen, Miika Lehtinen, Anna Lumikivi, Hanna-Maaria Kiprianoff. Artihkkalis govviduvvo Skolt Saami Memory Bank -prošekta ja metoda nuortalašgiela ja -kultuvrra ealáskahttimis arkiivamateriálaid bokte.

Mari Keränen govve iežas artihkkalis, mo dávvisáme giela plánen 1970-logus lea dáhpáhuvvan ja mii lei giellalávdegottis čállinvuogireforma ulbmilin. Son lea geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sisttisoallá sullii guoktelogi prinsihpa. Son lea jearahallan guokte giellalávdegotti miellahtu.

Torkel Rasmussena artihkkalis jerro, man lahkái sáhtta mihttidit ovttá giela dili ja dan ceavzinnávccaid. Mo sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde? Mat leat sápmelaččáid ja sáme giela hálliid duođálaš logut? Giela ceavzinnávccaid sáhtta gávnnahit máŋgga vuogi mielde, earret loguid dutkama, maiddá giellalága ja dan ollašuvvama, sierralágan giellaprográmmaid, gielladoalladumiid ja eará vugiid dutkama mielde. Logut ná eai iešalddes duođas buot gielladilis. Sámiid ektui logut muđuige leat unnit, vaikko dát logut orrot nuppe dáfus hirpmástuhtti: Rasmussena mielde lea fuolastuhtti dat, ahte Norgga bealde dušše unnit go 25 % máhttet dahje hállet sáme giela ja vejolaččat eanet go 75 000 eai máhte.

Toimâttâskode peeleeest - Doaimmahusa beales

Helsingist / Helssegis 13.2.2018

Marja-Liisa Olthuis

FT. Dos.

Oulu ollâopâttâh

Giellagas-instituut

Irja Seurujärvi-Kari

FT

Helssega universitehta

Álgoálbmotdutkanmuš

Gáldut

Olthuis, Marja-Liisa, Attila Paksi, Ilona Rauhala & Irja Seurujärvi-Kari 2017:
Learning through language and digital technologies. *Indigenous epistemologies in a
dialogue with Euro-American academia*. 27.–28.9.2017. Norway: Tromsø.

Marja-Liisa Olthuis: Kielâiäláskitem - jyehi ulmuu vuoigâdvuotâ

Marko Jouste, Markus Juutinen, Miika Lehtinen, Anna Lumikivi, Hanna-Maaria Kiprianoff (bargojoavku): Sää'mkiöl da kulttuur jealltumuš Sää'm mošttbaŋkk -ha'ŋkkõõzzâst

Risten Mustonen: Livččiigo buoret ahte don humat suomagiela? Mot davvisámegiela giellasearvvuš sáhtá doarjut ja nuppe dáfus váttasmahtit sámasteami?

Mari Keränen: Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan? – Sociolingvisttalaš analysa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Annika Pasanen: Uđđâ jienah – anarâškielâ oppâm rävisolmožin

Torkel Rasmussen: “Eanet sápmelaččat go goassege ovdal” - Leago vejolaš mihttidit ovttá giela dili?

Kielâiäláskitem – jyehi ulmuu vuoigâd- vuotâ

Dos, FT Marja-Liisa Olthuis
Oulu ollâopâttâh, Giellagas-instituut

Laiđiittâs

Taan nummeer kuávdáš teeman lii kielâiäláskitem. Kielâ kalga iäláskittiđ ton uhkevuálásâšvuotâ tiet – tondiet, et kielâ sirdum čuávuvâš suhâpuolváid lii jo-uv potkânâm teikâ aštum. Talle ko kielâsiärvus luápá jieijâs kielâ kevttimist já sirdoo kevttiđ eenâblovo kielâ meiddei jieijâs juávhu siste, lii saahâ kielâlii assimilaatiost adai kielâmolsomist. Taat artikkâl addel uáinu toos, maid kielâ siäilum oovdân kalga já puáhtá porgâđ.

Mii kielâiäláskitem lii?

Kielâiäláskitem ulmeh

Kielâiäláskitem tuálá sistees taid tooimâid, moi ulmen lii potkiđ kielâlii assimilaatio teikâ kielâmolsom ovdánem. Taah tooimah kyeskih ohtsâškoodán, kielâsiärvusân já ovtâskâs ulmui. (TSKE 2012,12.)

Jieččân luvâldâlmijn mun lam ovdebái lasseen miäruštállâm kielâiäláskitem “aalgâalmugkielâ / ucceeblovokielâ káijumân viggee kielâvuáváamin (kielâvuávám, eng. *Language planning*)”. Muštottâm meiddei tom, et kulttuurist lii čovgâ ohtâvuotâ kielân, ton siäilumân já lappuumân. Kulttuurtooimâi paijeentoollâm kieláin oovded sehe kielâ et kulttuur siäilum. Mut jis kulttuur já ärbi láppoo, tot läävee tuálvuđ kielâ-uv fârustis.

Kielâiäláskitem ulmen lii macâttiđ kielâ aktiivlii anon nuuvt et sehe naatiivsárnooh já L2-sárnooh (= ij-nativeh jo-uv etnisii juávhu siste teikâ ton ulguubeln) kevttih kielâ. Kuohtuuh sárnootiijpah annojeh. Eenikielâliih sárnooh láá kielâ pyeremuuh äššitobdeeh, kiäh siäilutteh tááláid

kielâkevttimohtâvuodâid, moin kielâ lii sirdum. Sii kielâlii já kulttuurlii máátu tuárjumân kalga kevttiđ naavečaid. L2-sárnoi peht kielâ finnee uđđâ kevttimohtâvuodâid, mii pelestis iššeed kielâ paijeentolâmist pääihist já ton ulguubeln. Kielâohtâvuodâi mere lasettem luhostuvá toin naalijn, et kielâ uáppih sehe etnisii juávhu ulmuuh et ulguupiälásiih, kiäh čonnâseh kielâ paijeentolâmân. TSKE mielđ (2012, 56) kielâsárnoi mere lasettem lii kuávdáš äšši talle ko suhâpuolvah láá monâttâm kielâs, ko sárnooh láá uccáá já ko etnisâš juávkku lii ucce. Smavvá populaatioh láá nonniihännáá meendu heerkih ulguubeln puáttee teddui já nubástussáid.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávámist láá kulmâ váldusyergi:

1. Kielâ kevttimohtâvuodâi huksim
2. Kielâ lingvistlâš ovdedem
3. Kielâ máttáátem

Mun kiedâvušâm taid tárhibeht čuávuváin pittáin.

Kielâiäláskitmân viggee kielâvuávám

STATUSVUÁVÁM

Kielâ statusáin uáivilduvvoo kielâ saje ohtsâškodeest eres kielâi kuáttá (Kj. Edwards 1996). Statusvuávám lii kielâiäláskitem váldu-uáinu. Tast kiddejuvvoo huámásume kielâpolitiikân, ucceblovokielâi kiávtun eres kielâi kuáttá, kielâlii variaation sehe kielâ sajan ohtsâškodeest já kielâsiärvusist. Váldu-ulmen lii ucceblovokielâ ohtsâškoddálii status pajedem toin naalijn, et huksejuvvojuh uđđâ kielâkevttimohtâvuodah siämmást ko ärbivuáváliih kielâohtâvuodah paijeentuállojuh. Anoliih jurduuh láá om. kielâ finnim škoovlá máttááttâskiellân, peivipaaihiij toimâmkiellan, pargosojij piäiválâš kiellân, media kiellân, rijjäääigi tooimâi já oovtâstorroom kiellân. Adai kielâst kolgáččij šoddâđ nuvt aktiivlâš ko máhđulâš.

William Steward mielđ (1968) kielâkevttim kuávdáš kevttimohtâvuodâh láá čuávuvááh:

- Kielâ kevttim eennâm virgáláš kiellân
- Kielâ kevttim läänij kiellân
- Vijdásub kommunikaatio kielâ, mon ohtâvuodâst kielâ puáhtá ledé virgáláš teikâ läänist kevttum kielâ:
- Almugijkoskâsâš kielâ: tuáimá kommunikaatiokiellân vâldikode rajij rasta (pajekelâ sâmiikielsárnoi kooskâst)
- Uáivikaavpug kielâ
- Juávhu, om. etnisii juávhu teikâ eres juávhu, kielâ kielâsiärvusist
- Škovlim – máttááttâskielâ škoovlâin kuávlui mielđ já máhđulávt meiddei aalmuglávt]
- Oppâamnâs škoovlâin
- Kirjekielâ sajattâh
- Kiávttu oskoldâhlijn rituaalijn

Steward nomâtem kielâkevttimohtâvuodâin puohah iä olášuu sâmiikielâi tááhust. Eennâm virgáláš kiellân sâmiikielâst lii vala kuhes mätki, siämmáánáál meiddei ubâ lääni / sâmikuávlui kiellân, veik sâmiikielâ sâmikuávlust kiávttu-uv. Kuálmád tääsi adai virgáláš kielâ status kuittâg olášuvá Sâmi kielâlaavâ peht. Ton iššijn kielâid puáhtá kevttiđ virgeomâháin já mii meiddei meerrid virgálij almottâsâi jurgâlem sâmiikiellân. Virgeomâháin kielâ ij lah kuittâggin kievrâs kevttimohtâvuotâ tondiet ko tot illá kiávttu, Lijjká kielâlaavâ peht tohhum virgáliih jurgâlusah nannejeh kielâ já vijđedeh sâmirááju.

Sämikielâi kevttim škoovlâ máttááttâskiellân lii taan ääigi puoh kievrâmus uddâ kevttimohtâvuotâ. Taat tiätá meiddei oppâmateriaalij ráhtim aktiivláv. Sämikielâ kevttim kielâsiärvusist, almostittemtoomah já media nannejeh kielâ. Kielâst lii fáámu meiddei čaallum häämist. Virgálii sajattuv adelem kielân lii-uv ohtâ tehelumosijn kielâideologiain.

Kielâideologiah Säámi ohtsâškodeest

KYEVTKIELÂG / MAANĢAKIELÂG ULMUUH JÁ MAANĢAKIELÂGVUOTÂ

Maanġakielâgvuotâ láävee lede ohtâ stuárráamuin kielâideologisijn povčassoojijn uccâ kielâsiärvusist. Maanġakielâgvuotâ kiäččoo čuávumuššân tast, et eenâblovokielâ váldá saje ucceeblovokielâst já vijmâloopâst väldid ton saje ollásávt. Ucceeblovosiärváduv uáinust maanġakielâgvuotâ puáhtá keevâtláv merhâšid sárnoomere kiäppánem, kielâ kevttimohtâvuodâi káržudem já monnii eres kielâ, táváláv váldukielâ, kevttim argâkiellân. (Pietikäinen 2012, 413).

Eenâblovokielâ vievsâs status keežild jyehi sämikieltáidusâš olmooš kalga mättid enâmis eenâblovokielâ. Nuuvtpa jyehi sämikiel sárnoo lii ucemustáá kyevtkielâg, manġii meiddei maanġakielâg. Kielâtáidü lii págulâš ohtsâškode vátámâšâi tááhust. Algâalgâst taat ideologia lii toimâm suddâdemideologian, mut šiev peeli lii tot, et tom puáhtá kevttid meiddei jorgoppel kielâmolsomân. Sämielâ kielâiäláskitemuáinust älkkeemus lii valjid uáinu, et kielah iälusteh paldâluvâi. Maccâm oovtkielâg sämikielâlii tilán ij innig lah.

Ucceeblovokielâi siäilumân ávhálmus lii kyevt Sundásâš kyevtkielâgvuotâ – nubij sanijgijn tot, et sehe algâalmug ovdâsteijeh et eenâblovo ovdâsteijeh mättih kuohtuid kielâid. Tággáár tiileest ulmuuh sárnuh já tuárjuh maanġaid kielâid siämmáa kuávlust. Ko ulmuuh halijdeh eenâb sämikielâlijd palvâlusâid,

kyevtsundásâš kyevtkielâgvuotâ lii ávhálâš. Táválávt jieijâs käržis siärvusist iä kavnuu puoh suorgij äššitobdeeh, veik motomij kielâkevttimohtâvuodâi paijeentoollâm jieijâs navcâigijn luhostuuččij-uv pyerebeht. Kielâ finnee meiddei eenâb status, ko tot kiävttoo eenâb. (Kj. TSKE 2012, 56.)

Sari Pietikäinen čáálá tast, et ohtâ vyehi čoonnâđ kielâideologisijđ já ovtâskâs kielâsárnoo kielâkevttimvuovijd oohtân lii kielârepertuaar uáinu. Tot vuálgá kielâkevttimist já čuujoot puoh ton kielâi já kielâkevttimvuovij valjiimân, moh ulmust láá aanoost vuáruvaiguttâstiileest. Koččâmuš ij nuuvtkin lah kielâtááidust mut vuáruvaiguttâsresursij – kielâi, diskursij, stiijlâi, genre – áárvustanemist já funktionaallâšvuodâst sierâ tiilijn. Mottoom kielâ tuáimá njebžilávt maangâ saajeest, motomáin iärásáin vuod piergee uápis pirrásist já kuálmád puáhtá kevttiđ rituaalnálásávt. Maangâkielâg siärvusijđ ovtâskâs kielâsárnoo kielârepertuaar já tast hiättâm lává čovgâdávť ohtâvuodâst toos, kii uázžu já puáhtá leđe ucceeblovokielâ sárnoo, moos ucceeblovokielâ puáhtá kevttiđ já kii táin aášijn uázžu meridiđ. (2012, 414.) Adai mađe eenâb kielâ lii “omâstum”, tađe kääržib lii sárnoi juávkku-uv.

Täsitiáddu ulmuu kevttim kielâi kooskâst šadda keevâtlíi elimist já tast, kost, kiäigijn já moin naalijn sun kielâidis kiävttä.

Kielâ kevttimohtâvuodâi paijeentoollâm já huksim

Uápis kielâkevttimohtâvuodâi siäilutmist lii sâmi kielâi tááhust ennuv pargo – eromâšávt tondiet ko sâmmilijn paijeel peeli já párnáin jobâ 70 % ääsih jo sâmikuávlun ulguubeln, já sii ohtâvuotâ ärbivuávlíi sárnumkuávlun já sâmikulttuurân ij lah nuuvt nanos (TESK 2012, 48). Meiddei ärbivuávlíih eellimkiäinuh já –vyevih láá aštum, já eidu toh láá pääihi lasseen lamaš kielâ pyeremuuh siäilutteijeeh (TESK 2012, 26). Keevâtlávt ucceeblovokielân lii ávhálâš, et tot kiävttoo nuuvt ennuv já nuuvt maangâi ulmuigijn ko máhđulâš já et olmooš almoot tom vuossâmmu kielânis. Tánávt kielâ šadda vijdâsub kommunikaatio kiellân. Toin naalijn puáhtá tuárjuđ meiddei ulmui etnisii identiteet.

Uđđâ kielâkevttimohtâvuodah šaddeh jo-uv toin naalijn, et kielâ finnee pyereeb status, mon peht puátih uđđâ kevttimohtâvuodah (tego kielâ väldim máttááttâs kiellân škoovlâst), teikâ toin naalijn, et sárnooh pyehtih kielâ jieijâs pargo- teikâ puđâldemsuárgán já kevtiškyeteh tom tobbeen. Älkkeemus lii ovdedid̄ eidu tágárijd̄ aktiivlijd̄ virgálijd̄ ohtâvuodâid. Mottoom muudon puáhtá ovdedid̄ meiddei lavvâin turvâstum domenijd̄ tego sâmi kielâ kevttim virgálii kiellân virgeomâháin. Taat ij kuittâggin keevâtlávt tooimâ aktiivlávt, eereeb virgálij jurgâlmij puotâ. Sosiaal- já tiervâsvuotpalvâlusâin sâmi kielâ kevttim olášuvá vala hyeneeht. (Pasanen 2016, 39.) Epivirgáluboh kielâkevttimohtâvuodah iä lah mahten turvâstum, mut toi siäilumân ovtâskâs ulmuuh pyehtih nuuvt haalijddijnis vaiguttiđ. Tágáreh láá maŋgii kielâsiärvus siskáldâs tooimah jna.

Uđđâ kevttimohtâvuodâin kielâ paijeentoollâm luhostuvá váiváabeht. Taan pálgá oolâ lii väädis lavkkiđ tondiet ko uđđâ kevttimohtâvuodah táválávt labdaseh kielâ tile merhâšittee puárránmân. Toi huksim váátá ennuv kielâvuávám já šiev kielâlii tolerans: tarbâšuvvoo haalu máttááttiđ kielâ párnáid, haalu ovdedid̄ nuorâi já nuorâ vuorâsulmui kielâtaáidun, haalu finniđ palvâlusâid já škovâmáttááliittâs ucceeblovokielân. Kielâ vijđâsub kiävttu, tađe mielđ ko tot luhostuvá, kale addel kielân ain nanosub saje ohtsâškoddeest.

KIELÂ LINGVISTLÂŠ OVDEDEM

Nubben vaiguttemsyergin lii kielâ lingvistlâš ovdedem. Ulmen lii finniđ kielâ luándulâš kevttimkiellân sehe tááláin et uđđâ kevttimohtâvuodâin. Kielâ kalga toimâđ sehe njálmálávt et čaalálávt, mut kielâiäláskitem aalgâst lii ain eenâb tárbu njálmálii kielâtaáidun. Čäällim lii aalgâst ucceeb uásist ko sárnum. (Kj. Olthuis, Kivelä & Skutnabb-Kangas 2013.)

Kielâ lingvistlâš ovdedem läävee juohhuđ kuulmâ suárgán: grafisistmân, standardistmân já modernisistmân. Taat kočoduvvoo meiddei korpusvuáváámin.

Grafisistem uáivild kielâ čaallum häämist já ohtsii ortografiast sooppâm. Sämikielâ ortografia lii stáđásmâm, veik tast láá-uv motomeh normiihánnáá teikâ hyeneeht nuármejum sajah (kj. <http://www.giella.org>.)

Standardistem pelestis meerhâš “kirjekielâ” normim adai valjim, moh kielâ jiešvuodah tuhhiittuvvojeh kirjekielân já moh vuod pääcih kuávlukielâi jiešvuottân (kj. Pietikäinen 2012, 332). Jieččân kove taan pargoost lii, et anarâškielâ lii lamaš uáli tolerant puohmuđusij variantij tuhhitmist. Masa jo áinoo “korrâsub” njuolgâdus oro lemin tot, et kuulmâstaavvâlsijn veerbâin maajeeb staavvâl redusistum *â* čálloo ain *i:n*: *kačättiđ*, veik ulmuuh sätih-uv ettâđ /kačättâđ/. Meiddei infinitivhaamijn säniloopâst lii ain *đ*, ij i teikâ j tego tavesuomâniijn.

Moodeern grafisistmân já standardistmân kulá meiddei kielâteknologisâš ovdedem nuuvt et kevttei kiävtust láá elektronisiih sänikirjeh, tivvooohjelm já máhdulávt meiddei jurgâlemohjelmeh. Taah láá rahtum Taažâ arktisii ollâopâttuvvâst Romssaast kielâteknouásáduvvâst. (<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.html>)

Modernisistem vuod labdas kielâ sajattuv stuorrâ nubástussáid. Tijpâlâš almoon kielâ modernisistmist lii sänirááju jotelis vijdánem talle ko kielâ sirdoo uđđâ domenân. Sämikielah láá moonnâm sänirááju ovdánemproosees čoodâ ovdâmerkkân talle ko kielâ lii kevtuuškuáttám máttááttâskiellân teikâ uđđâ oppâamnâs máttátmist. Ovdâmerkkân biologia sänirááju rahtui talle ko biologia oppâkirjeh jurgâlškuottii. (Olthuis 2007.) Majemui ivij historjá máttááttâs lii vaattâm uđđâ saaniid, já toi ráhtimân lii tarbâšum škoovlá já kielâpargei ohtsâšpargo (kj. <http://www.giella.org>).

Kielâ máttááttem

Kielâ máttááttâs labdas kielâ eres ovdánmân, mast kielâ status lii puáránâm. Máttááttâs lii pyeri smiettâđ kuhheeb ääigi perspektiivist: vyeliškoovlâst ollâopâttuv räi. Toin naalijn lii máhđulâš rähtiđ potkânhánnáá joođhâ kielâ kevttimist jyehi ahekiárdán – loogisii rááiđu čuovviittâs já kielâlii rávásmâm várás. Tárbu lii nonniđ sehe eenikiel sárnoi et L2-sárnoi kielâtááiđu. Ulmen kalga leđe kielâ sirdem suhâpuolvâst nuubán toin naalijn, et kielâ kevttim lii máhđulâš puoh ahepuolváin. Olmooš taarbâš eresmuđusii kielâtááiđu sierâ avveest. Vuálá škovlâahasii párnáá kielâlâš kompetens já maailmkove lii nubbe ko om. pargoahasii ulmuu kielâ teikâ puárásub sárnoo riges kielâ.

Máttááttâs vuáváámist savâstálloo meiddei tast, kalga-uv vistig škovliđ pärnisuhâpuolvâ vâi rávisulmui suhâpuolvâ. Puoh lii tast kiddâ, mon kuhás kielâ lappum lii ovdánâm. Jis tuše pärnisuhâpuolvâ lii monâttum, tastoo lii pyeremus macâttiđ tom. Jis kuittâg meiddei rávisulmui suhâpuolvâ lii monâttum, talle lii pyeri juurdâ nonniđ tom vistig. Anarâškielâst li algâttum pärnisuhâpuolváin, mut meiddei rávisulmui suhâpuolvâ lii tarbâšum. Rávisulmui suhâpuolvâ maacâtmist lii lamaš meiddei ävkki toos, et sâmi Kielâ lii maccâm päikkikiellân suullân 20 – 30 perrust. Rávisulmuuh pasteh meiddei pargoos peht ovdediđ sâmi Kielâ já -kulttuur. Taat toimâ lii eromâšávt avžuuttum talle, jis kielâsárnooh láá jo elilâm ulmuuh já máhđulávt sosiaallávt já eennâmtiedâlávt kukkeláá eres kielâsárnoin.

Maid vala? Keevti kielâ, toolâ kulttuur paijeen!

Tehelumos raavâ kielâ já kulttuur pyereestpiergiimân lii tot, et jyehi olmooš smietâččij kielâiäláskitem jieijâs rooli peht - kiävtáččij kielâ ain já jyehi saajeest ko tot lii máhđuláš, tolâččij kulttuur paijeen. Táid puáhtá porgâđ pääihist, jieijâs piäiválii aargâst, peivitipšoost, škovlámáttááttâsâst, pargoost, áášášmist, virgeomâháin já mediast, alemuu škovliimist, politiikist sehe páihálávt et vâldikode tääsist. Keevâtlávt kale maŋgii kiävâ nuuvt, et mađe kukkeláá jieijâs pírrâsist olmooš mana, tađe eenâb olmooš lii ohtuu.

Kielâ kevttimân tarbâšuvvoo ennuv kielâtiäđulášvuotâ (su. kielitietoisuus). Sämikielâ uassin šadda ain eenâb piergiittállâđ váldukielâigijn oovtâst, nuuvt et tondiet eromâšávt perruid já vaanhimáid kalga ornid kielâlii torjuu já meiddei identiteettorjuu. Taat kuáská eromâšávt soojijd, kost kielâ sirdoo ovdâskulij. Mudoiu tarbâšuvvojeh šiev pargovyevih, moh tuáimih já tiätu tast, moin naaliijn toh kielâlávt vaigutteh. Háástuh láá sämikuávlust eresmuđusiih ko kaavpugijn. Mut kihheen ij piergii kielâiäláskitmist ohtuu, iäráseh tarbâšuvvojeh. Taas tarbâšuvvoo čielgâ toimâvuávám. Táágubeht pargo ij lah aldagin vaalmâš.

Käldeeh

Edwards, John, 1996: Language, Prestige, and Stigma. Contact Linguistics. Ed. Hans Goebel. New York: De Gruyter.

<http://www.giella.org>, 13.2.2018.

<http://giellatekno.uit.no/cgi/index.smn.sme.htm>, 13.2.2018.

Mäntynen, Anne, Mia Halonen, Sari Pietikäinen & Anna Solin, 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. Virittäjä n:o 3: 325 – 348. <https://journal.fi/virittaja/article/view/6815>. 12.2.2018.

Pasanen, Annika 2016: Saamebarometri 2016. Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella. Helsinki: Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 39/2016.

Stewart, William A. 1968: Sociolinguistic Typology of Multilingualism. In: Readings in the Sociology of Language. Ed. Joshua Fishman. The Hague: Mouton Publishers.

TSKE 2012 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75374/tr07.pdf?sequence=1>.
Versio 1.2.2018.

TSKE 2014 = Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/toimenpideohjelma-saamen-kielen-elvyttamiseksi. Versio 1.2.2018.

Sää'mkiöl da kulttuur jeälltumuš Sää'm mošttbanĳk -ha'ŋĳĳõõzzâst

Tuâĳĳ-joukk Marko Jouste, Markus Juutinen, Miika Lehtinen, Anna Lumikivi, Hanna-Maaria Kipri-anoff

Alggsää'n

Tuâĳĳ-joouk artikkelest kee'rjte Skolt Saami Memory Bank-ha'ŋĳĳõõzz tuâĳĳast da metoodâst sää'mkiöl da -kulttuur jeälltummšest, koon vuâđđan lij arkiivmateriaali maacatummuš. Ha'ŋĳĳõõzzâst lij rajjum odđnallšem metood, kää'tt âân se'st täid vue'zzid: 1) Arkiivtuâĳĳ da arkiivtu'tĳĳkummuš, koin oozĳât, riâžžât> jä'rĳstet, analysâ'stet da valmštet materiaal âânmođđžž da maacatummuž vääras. 2) Aktiivlaž arkiivmateriaali maacatummuš, koon tueĳĳee sää'm ĳiöll- da kulttuurtuâĳĳĳla sää'mõhtõõzzâst. 3) Lij leämmaž vääžnai tueĳĳeed pälggaz arkiiv da sää'mõhtõõzz ĳõ'sĳĳe. Tât ha'ŋĳĳõs lij tueĳĳuum õõutâst sä'mmlaivui'm. Tãn lââ'ssen čio'lgĳĳeep tãn ju'n alttuum tuâĳĳ tuâĳĳ-ĳiârgid da miârkâlvuõđ sää'mkiõ'lle da kulttuure.

Loppee'ĳĳest 2016 aa'lĳi Oulu universitee'tt Giellagas-instituuttâst Sää'm mošttbanĳk -ha'ŋĳĳõs (Skolt saami Memory Bank), kää'tt lij Lää'ddjânnam Akademia teägĳtem päâimõs ha'ŋĳĳõs. Ha'ŋĳĳõs juâtkkai ee'ĳĳ 2018 čõõuĳ räĳĳa. Tõt lij õõutnalla vue'ss FT Marko Jouste projee'ĳttest Historialliset käänneĳohdat Suomen kolttasaamelaisten musiikkiperinteessä, koon vääras son vuâžžai tu'tĳĳĳeeitohtorteägĳtõõzz Lää'ddjânnam Akatemiast ee'ĳĳest 2014. Jouste tu'tĳĳĳkad nuõrttsä'mmlai musikk-kulttuur historiallaš pooddid 1900-lââĳĳ aalgâst 1970-lââĳĳ räĳĳa. Tu'tĳĳĳkummšest vuâđđan lie arkiivmateriaal, koid no'rreš ĳiânnai 1900-lââĳĳgast.

Vaigĳâdvuõđ arkiivmateriaal maacatummušest

Sää'm mošttbanĳk -ha'ŋĳĳõõzz täävtõssân lij maacated tu'tĳĳĳĳeem pohttmõõžžid da tu'tĳĳĳkummšest õnnum arkiivmateriaalid määust sä'mmlaid. Tõid vuâitt âânned sää'mkiöl da sää'mkulttuur nâânnummušest da jeälltummšest.

Tän räjjä vaiggâdvuottân lij leämmaž töt, što ouu'dab puõlvvõõggin norrum materiaal jie leäkku leämmaž sami puârast ân'jõž oummid ââ'nnemnalla. Tõõzz lie mængg mäinnad, koin peäggtep tä'st måttmid.

Kookkas 1900-låågg beälla takai nää'll tu'tk̄kummšest da arkiivin leäi töt, što ä'rbvuõttmateriaalid no'rreš kuhttu, nu'tt tu'tk̄keem ko läppjeei teäđ seeiltem väaras. Tu'tk̄kummuš leäi täin kuuitâg tää'r̄kab, jie-ga tu'tk̄keei jiânnai jorddam aunstõõzz maacctummuž ouddâl 1990- lååggast. Mân̄ḡa vääinai rie'sšeš måtam låai ee'jj äi'ḡgen mængg jõnn aunstõsnoorõssâd. Te'l ju'rdeš, što norrum aunstõõzzid ij õõlgče viikkâd mååust, tõn diõtt što tøk jie vaaikte'če puõ'tti noorõõzzid. Tõn lââ'ssen Lää'ddjânnam lää'jj, mõõk kuõ'sk̄ke arkiivid, persoonteäđai kiõtt'tõõllmõõžž da raajjivuõiggâdvuõđid, kiõ'ldde vue'jj mie'ldd materiaal kopiâsttmõõžž arkiivi åålgbeälla.

Materiaalid õ'neš jäänmõsân tiõđmaai'lm se'st. Saa'mid jiõccseez materiaalid u'vddeš jäänmõsân tu'tk̄keem- da õlmstâ'ttemha'ḡk̄kõõzzin, koin tue'jjees õhttsažtuâi tu'tk̄kee'ji da sä'mmlai kõõskâst. Kuuitâg arkiiv jie ni te'l ouddam låå'v jue'k̄ked materiaal veiddsubun sä'mmlaid. Ålgg kuuitâg vuâmmšed, što seämmanallšem vue'k̄k leäi pukin Lää'ddjânnmest norrum ä'rbvuõttaunstõõzzin, ij tå'l̄k̄ sää'maunstõõzzin.

Lij leämmaž da võl õinn lij nõkam praktiikklaž problee'm, što nuõrttsää'm materiaal, mâ'te jee'res sää'm materiaal še, lie miålggâd kuõi'tlo arkiivâst Lää'ddjânnmest, Ruõccâst, Taarâst, Ruõššjânnmest da Virojânnmest. Ouddâl problee'men leäi töt še, što aunstõõzz le'jje pâi analooglaž formaattâst kie'll-liântin da c-kasee'ttin, kooi väaras õõlgi lee'd jõnn ruõkkâmsââ'jj da kooi kiõtt'tõõllmõš da kopiâsttmõš leäi meålgas tuâjj.

Nu'bb problee'm, mii kuõski aunstõõzz âânnmõõžž, leäi töt, što arkiivin jie leämmaž tuâjjla da tu'tk̄keei, kook silttee sää'mkiõl. Tõn diõtt aunstõõzzi looggõõttmõõžž jie leäkku vuäittam tärkka tuejjeed. Te'l ij vuei't tärkka tie'tted, mâi'd âânn se'st liânttarkiiv, ko'st lie mængg čue'tt čiâssâd mainstum materiaal. Te'l teäđ ooccmõš še lij samai vaiggâd.

Sää'mkiöl da kulttuur jeälltumuš Sää'm mošttbankk -ha'ŋkkõõzzâst

Änn'jõžääi'j arkiivmateriaalin lij jiännai äu'kk̄ kiöl da kulttuur jeälltummšest. Älgg kuuitâg mu'stted, što vól vääinai mâŋŋa jäänmõs Lää'ddjânnmest pääiklaž kiölin da kulttuurin leäi jie'lli. Te'l ij leämmaž tarbb jeällted tōid. Vue'kk̄ mottji 1960- da 1970 -looggin ko jiännai oummu siirdčõ'tte gâardid da Lää'ddjânnmest si'rddes mäddtäällõhttsažkää'ddest modernn industriaõhttsažkâdda. Mänggan vuu'dest pu'tte pääiklaž ää'rb da vuä'mm moštt-teäđ serddmõõžž puõlvvõõggâst puõlvvõ'kk̄e. Nu'tt še sää'mkulttuurin kiävi tōn ääi'jest. Tõõzz vaaikti jiännai tōt, što jäänmõs pärnain jälsti škooulaaztõkpõõrtin. Tōn diõtt šõõddi ođđ tarbb jeällted kulttuur da kiöl da raajjâd ke'rjkiöl ouddmiârkkân sää'mkiõ'lle.

Sää'm materiaal arkiivin

Änn'jõž ääi'j arkiiv tuäimmje sää'mõhttsažkää'dd vue'ssen. Sää'm-museo Siida (snimldõõgg da kääu'n), Sää'm arkiiv (ä'sškee'rj) da YLE Sää'mjânnam tuäimmje sää'mvuu'dest da ou'dde vuäittmõõžž piässâd kiõččâd arkiivmateriaalid. Sää'm kulttuurarkiiv, kää'tt tuäimmai Oulu universitee'tt Giellagas-instituuttâst, täävtõssân lij noorrâd õ'hhte puk sä'mmlain norrum jiõnnaunstõõzzid. Giellagas-instituutt arkiiv pääi'k̄ vuäitt ju'n ää'n ää'nned suurmõs vue'zz aunstõõzzin. Lää'dd arkiivin alttees 2000-låaggast jõnn digitâ'sttem projee'ktid. Tõk lie pohttam še sää'm jiõnn- da snimldõkaunstõõzz digitaal'laž ää'blka. Änn'jõžžâst aunstõõzzid lij hiälpab ää'nned ko ouddâl leäi.

Sää'm materiaal vuäitt kaunnâd Lää'ddjânnmest ju'n ouddâl peäggum arkiivi lâä'ssen ouddmiârkkân täin arkiivin: Lää'dd Keerjlažvuõđ Sie'brest (SKS), Dommjânnmallaš kiöli kõõskõõzzâst (KOTUS), Lää'dd-Uugrilaž Sie'brest, Meermusiikk-instituuttâst, Maai'lm Musiikk Kõõskõõzzâst, Turku universitee'tt Kulttuur tu'tk̄keemarkiivâst, Tampere universitee'tt meerä'rbbvuõđ arkiivâst da Aanar kää'dd arkiivâst. Ruõššjânnmest sää'm-materiaal lie Petroskoi Ruõšš tiõđakatemia Ka'rjjel tiõđkõõskõõzz Kiöl, Keerjlažvuõđ da historia jiõnnliânttarkiivâst,

Pietari Ruõšš tiõđakatemia meertiõđlaž juâkkaz jiõnnliânttarkiivâst da Herzen-instituutt arkiivâst. Virojânnmest sää'm aunstõõzz lie Virojânnam keerjlažvuõttmuseo Meerä'rbbvuõđ arkiivâst da Virokiõl instituutt Virokiõl suõmi da lää'dd-uugrlaž kiõli arkiivâst Talliinnâst. Ruõccjânnmest materiaal lie Suõm- päi'kknõõm- da meerä'rbbvuõđ arkiivâst (DAUM), koon norldõõgg lie Uppsala gäärdest. Taarrâst aunstõõzz vuäitt kaunnâd Trooms universitee'tt museo norldõõggin da Njauddmest Ä'vv-museost. Tõõi arkiivi lââ'ssen aunstõõzzid vuäitt kaunnâd še oummi privat norldõõggin.

Mâ'te ouu'dbuž liistâst vuäitt a'rvveed, lij samai jõnn tuâjj kaunnâd liântid. Sää'm mošttnaŋkk -ha'ŋkõõzzâst lie kaunnum ođđ norldõõgg. Tãn diõtt pešt vël kuu'kk, ouddâl ko ni inventâ'sttemtuâjj lij tuejjuum.

Sää'm mošttnaŋkk-ha'ŋkõõzz täävtõõzz

Ha'ŋkõõzzâst lie tãk kue'htt vue'zz:

1. Arkiivtuâj täävtõõssãn lij se'lvvted, mãkam materiaal lie norrum sä'mmlai pirr, ko'st tõid seeiltet da mã'htt tõid vuäitt vuãžžad âãnnmõ'sše. Tuõjju kooll norldõõggi inventâsttmõš, looggõõttmõš, mainnsi siiskõõzz čiõ'lğgummuš da analysâsttmõš (hã't mãka litterâsttmõš). Nããi't ha'ŋkõõzzâst vuei'tet kaunnâd nõkam aunstõõzzid, koid sä'mmla haa'lee kulddled le'be koid haa'leet âã'nned tu'tkõõkummšest.
2. Nu'bb vue'ss lij aktiivlaž materiaal maacctummuš. Tõn tuejee sää'm kiõll- da kulttuurtuâjjla sää'm-meer se'st. Lij tä'rkk, što materiaalid maacctet mããngnalla, tõn diõtt gu oummi lie jee'resnallšem taarb. Tõid vuäitt maaccted hã't mãka nu'tt, što oummu vuãžža ti'll'jed Sää'm kulttuurarkiivâst mãi'd haa'lee, sä'mmla kulttuurtuâjjla ta'rjje materiaal sää'm-meeru le'be materiaal tuãimtet ke'rjjen le'be jiõntõõssãn (CD-bliin dno.). Lij täã'rkes raajjãd pãlggaz arkiiv da sää'm-meer kõ'skõ õõoutsãã'jest sä'mmlaivui'm.

Ha'ŋġkõõzz tuâjjla da õhttsažtuâjjla

Ha'ŋġkõõzz jâá'dat Marko Jouste. Tohtormätt'tõöttjen lij FM Markus Juutinen, kâá'tt arkiivtu'tġkummuž lââ'ssen ħee'rjat nâggtõsħee'rj. Son tu'tġkad sää'mkiöl ħiõllkontaaktid da tõn, mä'htt tõk kontaakt lie vaaiktam sää'mkiõ'lle. Son âânn tu'tġkumme'stes jee'resnallšem arkiivmateriaal. Nâggtõsħee'rjest lie nellj artikkel, koin juõ'ħħkaž ħiõtt'tââll jee'res ħiõllkontaaktid, ouddmiârkkân Njauddâm suõm da tâ'vvsää'm kontaaktid di valdiaraaji da vä'lddħiõli vaaiktõõzz mainstum sää'mkiõ'lle 1970-lââgg aalgbeä'lnn. Juutinen nâggtõsħee'rjj ħiõtt'tââll saa'mi historia ħiõl perspektiivâst da Jouste tu'tġkad tõn musikkä'rbbvuõđ perspektiivâst.

Ha'ŋġkõõzz tu'tġkeemveä'ħħteei lij HuK Miika Lehtinen, kâá'tt õõutveäkka Juutinenin looggââtt da litterâstt materiaalid. Sâ'mmlaivui'm tuejje Anna Lumikivi da Hanna-Maaria Kiprianoff, kooi tuâjjan lij viikkâd ä'rbbvuõđ sâ'mmlaid. Suâna reä'sše ha'ŋġkõõzzâst tuâjjpõrtt-tuejjummuž ä'rbbvuõđ pirr di jee'res šõddmõõžžid ħiõllpie'zzin, škooulin, puârripsipõõrtin da jee'resnallšem kulttuuršõddmõõžžin. Tânn lââ'ssen sij vvei'vvutuâjjan ee'jjest 2017 lij tuâimmad *Jenny ja Antti Wihurin rahasto* -foond teâggtem ha'ŋġkõõzzâst *Laaulkäivv*, kâá'tt stâân sää'mpâärnai ħiõl mättjummuž pâärnai laaulmateriaalin. Suâna nâ'rre musikk- da siõrrmateriaal sää'm pâärnai laaulħerjja. Suâna â'cce materiaal arkiivin da mainstâ'tte oummuid, kook võl silttee pâärnai l laullä'rbbvuõđ. Suânnai laaulħe'rjj âânn se'st še säämas jâârglõttum toobdâs pâärnailaull'jid da aivv õđđ laull'jid, koid suâna lie raajjâm säämas.

Sää'm mošttbanġk -ha'ŋġkõõzzin lie õhttsažtuâjast õlmmלאž organisatioin Sää'mte'ġġ, Saa'mi siidsââbbar, Sää'mvuu'd škoou'l'jemkõõskõs, Sää'm-museo Siida da He'lsen universite'tt. Kuâlmad sektor tuâimmjee'jin õhttsažtuâjast lie Sää'm kulttuurfondd Kolttakulttuurisäätiõ, Saa'mi nue'tt da SámiSoster.

Lââ'ssteâđ

Sää'm mošttbanjkk (Skolt Saami Memory Bank - A Pilot for Data Management and Revitalisation of Endangered Skolt Saami Music, Language, and Culture).

http://www oulu.fi/giellagasinstitute/skolt_saami_memory_bank.

24.3.2018.

FT Marko Jouste ha'ŋkkõs "Historialliset käännekohtat Suomen kolttasaamelaisten musiikkiperinteessä" (Historical Turning Points of Multilayered Music Tradition among the Skolt Saami in Finland)

http://www oulu.fi/giellagasinstitute/skolt_saami_music.

24.3.2018.

Mot davvisámegiela giellasearvuš sáhtá doarjut ja nuppe dáfus váttásmahtit sámasteami?

Risten Mustonen, Gáppe Piera Jovvna Gáhteriinná Risten
Oulu universitehta, Giellagas-instituhta

Abstrákta

Artihkkala fáddán lea mot davvisámegiela giellasearvuš sáhtá doarjut daid davvisápmelaččaid, geat leat oahpahallan sámegiela rávesolmmožin ja/dahje geaid sámasteapmi lea boatkanan. Mot ovttaskas olbmot sáhttet veahkehit earáid sámástit ja dakko bokte ealáskahtit davvisámegiela? Artihkal vuodđuduvvá iežan oahppočájánašbargui *Go dat ii goittotge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella* (Mustonen 2017), mii giedahallá sámegiela ruovttoluotta váldima ja giellatrauma. Lahkonan fáttá giellaealáskahtima, sosiolingvistihka ja massojuvvon eatnigiela giellatrauma geahččanguovlluin. Buvttán ovdan čuožáhatjoavkku giellageavahanvásáhusaid ja guorahalan daid váikkuhusaid sin sámasteapmái. Lean čohkken čoahkkáigessui konkreetta rávalisttu, man vuodul juohke davvisámegiela sáhtá ealáskahtit davvisámegiela ja nuppe dáfus fuomášit, mii sáhtá caggat earáid sámasteamis.

Fáddásáni: giellaealáskahttin, massojuvvon eatnigiella, giellatrauma, davvisámegiella

Álggahus

Measta buot davvisámegielaigiin – juos juo eai buohkain – dáidet leat juogo fuolkkit, skihpárat, verddet ja/dahje eará oahpes olbmot, geat eai leat jámma sámastan: sii leat juogo heaitán sámasteames guhkes áigái dahje dasto sámástišgohtán easka rávesolmmožin. Soaitá leat leat nu ahte maiddái mii ieža leat muhtun gaskka čiehkkan sámegiela sámegiela dáiddumet ja nu sámasteapmi lea boatkanan. Vaikko sámasteami boatkaneapmi orru leamen viehka dábálaš

albmoneabmi sámegielaigiid gaskkas (gč. omd. Pasanen 2015á: 179; Aikio 1988: 136; Aikio-Puoskari 2016: 10; Orispää 2016; Rasmus 2014: 252; Ravna 2007: 261–263), de goit dutkamušain deaddočuokkis lea háreve leamaš das, mot lea davvisápmelažžan sámástišgoahtit.

Maid dadjet? Mot de nie jietnadit? Livččiigo buoret suomastit vai gulahalle? Hás mii oastit dutnje sátnegirji, orut dárbbášeamen dan! Dál in ožžon čielgasa – humatgo anárašgiela?

Lean mángii leamaš duođašteamen dáhpáhusaid, main davvisámegielaat leat kritiseren earáid hupmama: sii leat sáhtán leaikkastallat dahje njulgestaga njuolga bilkidit. Bajábeale ovdamearkkat mitalit muhtun duođalaš ovdamearkkaid das, man jurddašmeahttumit muhtun davvisámegielaat sáhttet láhttet eará hubmiid vuostá. Vaikko hui mángii giellaealáskahttima konteavsttas leš sáhka das ahte olbmot illudit go besset sámástit ođđa hubmiiguin, gávdnojit maiddái negatiiva giellageavahanvásáhusat. Dán artihkkala figgamuššan lea loktet bajás sihke buriid ja heajos vásáhusaid.

Dán čálloš buvttán ovdan davvisápmelaččaid vásáhusaid dan birra, mot lea davvisápmelažžan sámástišgoahtit guhkes gaskka maŋŋá dahje easkka rávesolmmožin. Fikkahan addit lohkkái juogalágan gova das makkár lea váldit sámegiela ruovttoluotta ja čájehit ahte olbmui sáhtá leat giellatrauma sámegiela buohta. Dát artihkal vuodđuduvvá iežan pro gradu -bargui “*Go dat ii goittotge leat mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella.*” Sámegiela ruovttoluotta váldin ja giellatrauma (Mustonen 2017). Mu ulbmilin lea čájehit deháleamos áššiid ja dutkanbohtosiid earenoamážit dan geahččanguovllus, mot giellasearvvuš sáhtá váikkuhit čuozáhatjoavkku sámasteapmái. Fikkan dutkat mot davvisámegielaat giellasearvvuš sáhtálii doarjut čuozáhatjoavkku sámasteami buoremus lági mielde ja dakko bokte ealáskahttit davvisámegiela. Seammas fuomášahtán mot ovttaskas olbmot soitet caggat earáid sámasteamis,

vaikko mu áigumuššan ii gal eisige leat ávžžuhit dasa. Pro gradu -barggustan (Mustonen 2017: 52) čielgá ahte oktage informánta ii sivat earáid cuiggodeamis. Cuiggodeaddjit eai várra leat oba fuomášange man heajos miela leat dagahan nubbái. Dánge barggu ulbmilin ii leat sivahallat geange muhto baicce lasihit ipmárdusa sámástišgoahtima sensitiivvalášvuodas. Čuovvovaš logus guokte meroštalan ja ráddjen dán artihkkala fáttá, dutkangažaldagaid ja guovddáš doahpágiid. Logus golbma buvttán ovdan čuožáhatjoavkku giellageavahanvásáhusaid ja logus njeallje čalmmustahtán mot sámastanvásáhusat leat váikkuhan sin sáme giela geavaheapmái. Logus vihtta fálan čoahkkáigeassun listtu, man rávvagiid vuodul lea vejolaš doarjut davvisápmelaččaid sámasteami ja nu ovdánahttit giellaealáskahttima.

Dutkamuša duogáš

Ii leš ovttage dán áigečállaga lohkkái ođas ahte davvisáme giella lea čielgasit áitatvuloš giella (Seurujärvi-Kari 2012: 20), vaikko dat leage stuorimus sáme giella (Aikio-Puoskari & Pentikäinen 2001: 8). Giellaealáskahttin lea dán artihkala vuolggasadji ja sosiolingvistihkka teorehtalaš geahččanguovlu. Dan sadjái ahte guorahalalin áitatvulošvuoda sivaiddahje davvisáme giela ealáskahttin dárbbuid, vuojudivan baicce dasa, maid davvisáme gielat giellasearvvuš sáhtta dahkat ealáskahttin dihte giela. Fikkan fállat lohkkái vejolašvuoda identifiseret iežas čuožáhatjoavkku vásáhusaide ja addit konkrehta rávvagiid dan várás mot sin sámasteami sáhtta doarjut, juos dárbu.

Dutkamuša várás lean jearahallan gávccii Suoma beal davvisápmelačča beallestruktuerjovvon temájearahallamiid vuodul. Beallestruktuerjovvon jearahallamis informánttat ožžot vástidit gažaldagaide friija hámis iežaset sániiguin (Eskola & Suoranta 1998: 87). Temájearahallamis gažaldagain ii leat čavga ortnet dahje čavga hápmi, mii livččii ovddalgihtii meroštallojuvvon (Hirsjärvi ja earát 2000: 195). Lean ráddjen

dutkanjoavkku olggobeallái daid davvisápmelaččaid, geat leat navdimis mánnávuođa rájes gitta otná beivvi rádjái hupman davvisámegiela iežaset vuosttas nana giellan. Dutkamuša čuožahatjoavkku davvisápmelaččat leat juogo heaitán sámasteames guhkes áigái ja/dahje sámástišgohtán eambo easkká rávesolmmožin. Informántan leat guktot sohka-bealit: njeallje dievdo- ja njeallje nissonolbmo. Lean anonymiseren sin nu guhkás go vejolaš ja heivehan sin mitalusaid iežan suopmanii, vai sii eai leat dovdamis suopmana vuodul.

Lean govvidan čuožahatjoavkku gielalaš duogážiid gielalaš eallingeardi -doahpagiin. Gielalaš eallingeardi lea persovnnalaš govvideapmi giela hubmi gaskavuodas iežas gillii dahje gielaide (Pasanen 2015á: 161).

Annika Pasanen (2015á) lea dutkan anárašgiela revitalisašuvnna ja meroštallan anárašgielat giellaservoša giellahubmiid kategorijaid. Heivehan su doahpagiid dán davvisámegielat giellaservošii guoski dutkamuššii ja geavahan su meroštallan doahpagiid: 1. giela aktiverejeaddji, 2. L2-hubmi/ođđa hubmi ja 3. passiiva hubmi. Giela aktiverejeaddji lea oahppan sámegiela mánnán ruovttus, muhto lea heaitán sámasteames ja sámástišgohtán ođđasit rávesolmmožin. L2-hubmi/ođđa hubmi fas lea oahppan sámegiela rávesolmmožin. Passiiva hubmi ipmirda giela, muhto ii ieš bastte sámástit (Pasanen 2015á: 164.). Dán dutkanmateriálas golmmas leat L2-hubmi/ođđa hubmit, golmmas passiiva hubmit ja guovttis fas leaba giela aktiverejeaddjit. Lean meroštallan passiiva hubmin maidái daid informánttaid, geat leat rávesolmmožin oahppan sámástit, muhto eai dattetge dábálaččat ieža láve sámástit.

Nuppe gežiid go pro gradu -barggustan (Mustonen 2017), ráddjen dán čállosa olggobeallái gielalaš identitehta-, guovttegielatvuohta-, passiiva gielladáidu- ja gielahuvvan -doahpagiid. Gielalaš identitehta birra lea čállán omd. Iskanius (2004), Skutnabb-Kangas (1988) lea suokkardallan guovttegielatvuođa meroštallamiid, ja Pasanen (2015á: 189) fas lea čuočuhan ahte passiiva gielladáidu lea

eahpitkeahttä gielladáidu. Gielahuvvan-sáni mearkkašumiid sáhtta rokkastit Sammallahti (1989) sátnegirjjis. Dáid dearpmaid sadjái dehálaš doahpagat dán artihkala dáfus leat massojuvvon eatnigiella ja giellatrauma. Eatnigiela doahpaga lea guorahallan viidásit earenoamážit eatnigielladutkamuša njunuš Tove Skutnabb-Kangas (gč. omd. Skutnabb-Kangas 2008; 2000; 1988; 1981). In áiggo geardduhit eatnigiela iešguđetlágan meroštallamiid muhto baicce buktit ovdan fuomášumi, mii lea dán dutkamuššii mávssolaš: sámegiela sáhtta atnit sápmelačča eatnigiellan dalle, go giella lea massojuvvon soga assimilerema dihte (Skutnabb-Kangas 2008: 86–88). Nuppiiguin sániiguin dán oainnu vuodul lea vuoiggalaš lohkat ahte sámegiella sáhtta leat buot sápmelaččaid eatnigiella gielladáiddu dásis fuolakeahttä – maiddá dan dáhpáhusas, go gielladáidu ii leat ollenge. Dulkon dan nu ahte sámegiella lea buot sápmelaččaide juogo eatnigiella – dahje juos dan lea váttis dohkkehit – unnimustáge massojuvvon eatnigiella. Maiddá Pasanen (2015á: 189) oaivvilda ahte olbmo eatnigiella sáhtta leat dat giella, man son máhtta funet dahje ii ollenge.

Pro gradu -barggustan (Mustonen 2017: 54) čuoččuhan ahte massojuvvon eatnigiella soaita leat dagahan muhtun čuožáhatjoavkku olbmuide giellatrauma. Vaikko sápmelaččaid traumáhtalaš giellageavahanvásáhusat, daid sivat ja čuovvumušat leat gal dutkangirjjálašvuodas viidát máinnašuvvon (gč. omd. Aikio 1988: 136; Pietikäinen ja earát 2011: 76–77; Korpilähde 2015: 125, 145–147; Johansen 2006: 99; Sara 2016: 86), mun in leat gávdnan giellatrauma-derbmii vuogas meroštallama. Čállošisttán (Mustonen 2017) lean meroštallan massojuvvon eatnigiella giellatrauman. Lean gávnahan golbma siva giellatraumai: 1. informánta ii leat hupman sámegiella vuosttas giellan, 2. informánta ii leat ožžon sámástit ja/dahje 3. informánta lea cuiggoduvvon go lea sámástan. Pro gradu -bargon vuodul massojuvvon giellatrauma čuovvumušat leat njeallje: 1. dievaslaš giela gáibádus, 2. sámásteami tabu, 3. heahpat ja/dahje 4. informánta heaita sámásteames – vearrámus dilis eallinahká. (Mustonen 2017: 54.). Dán čállošis vuojuolduvan giellatrauma sivain cuiggodeapmái, dannego dat lea ášši masa giellasearvvuš sáhtta otná beaivve váikkuhit. Giedáhalan čuovvovaš logus čuožáhatjoavkku sámástanvásáhusaid.

Positiiva ja negatiiva sámástanvásáhusat

Dán logus vuojuoldivan dutkamušá informánttaid sámástanvásáhusaide.

Dutkamušasttán (Mustonen 2017: 41) boahdá hui čielgasit ovdan, mot earát sáhttet vuohkkasit doarjut čuozáhatjoavkku sámásteami. Juos informánta lea dadjan man nu sáni boastut dahje váldogillii, ságastallanguoibmi sáhttá divustit dan nu ahte dadjala rivttes sáni gaskii, giddekeahtá dasa dađe eambbo fuomášumi. Dalle *divusteapmi* šaddá lunddolaš ja ávkkálaš oasáš ságastallamis iige dat oro logaldallan dahje bilkideapmi. Dan sadjái logaldallan rivttes sátneválllejumi birra dahje dájueapmi orru unohas. Oahpes gili olbmot ja ustibat leat figgan dájuhit ovttá informántta sámástit, vai beasale divodit su giela (Mustonen 2017: 37). Eará dutkamušain in dán rádjái leat oaidnán ahte earát livčče dáhtul áigon bolget nuppi, vaikko olggušteamis gal gávdnojit ovdamearkkat (gč. omd. Länsman & Tervaniemi 2012: 34).

Informánttaid rašimus vásáhusat leat leamaš mánná- ja nuorravuodas; dušše guovtti informánttas lea šaddan lagas oktavuoha sámegillii easka rávesolmmožin. Fuolkkit leat bilkidan ovttá informántta, go lea iskan sámástit. Go son ii máhttán albma ládje, earát leat gohččon orrut jaska. Seamma ládje maiddái nuppi informántta fuolki lea cuiggodan su: informánta lávllui muđuid bures, muhto ii livčče “ožžon” jietnadit muhtun sániid nu mot jietnadii. (Mustonen 2017: 35.). Fulkkiid láhttema duohken orru leamen puristtalaš giellaideologiiija, man mielde lea buoret orrut jaska, juos ii máhte (Pasanen 2015a). Maiddái Länsman ja Tervaniemi (2012: 34) dutkamušas sámegiela leat deaivan garra riehta hupmama gáibádusa.

Mus ledje muhtun fuolkkit, geat givssidedje mu dalle unnin, go geahččalin hupmat ja in máhttán albma ládje [sámástit]. Ja dasto dat lohke ahte maid don humat go it máhte, oro jaska. (Mustonen 2017: 35.)

Ja de mu fuolki dajai ahte gal don muđuid bures lávlot, muhto dajai dasto muhtun sániid birra ahte ii daid nie oaččo jietnadit! (Mustonen 2017: 35.)

Mánná- ja nuorravuoda vásáhusaid lassin negatiiva vásáhusat leat leamaš maiddái rávesolmmožin. Kritihkka sáhtta boahit njuolga dahje eahpenjuolga; eahpenjulges cuiggodeapmi orru mihtilmas vuohki sápmelaččaide. Earát leat sáhtán ovdamearkka dihte bogostallat nuppi gillii, cuskkihit dahje moddját vearálaččat. Nonverbála vugiid lassin earát leat sáhtán bilkidit njálmmálaččat: vástidit nubbái seamma boasttosániin man nubbi lea geavahan. Njulges máhcahat sáhtta leat ovdamearkka dihte logaldallan rivttes sátneválljejumis, eahpedievaslaš gielladáiddu imaštallan dahje suopmana bilkideapmi. (Mustonen 2017: 36, 44.) Ovtta informántii fuolki lea láhttestan njuolga ahte livččiigo buoret geavahit váldogiela sámegiela sadjái:

Ja dat logai dan [čállosa] čađa ja dajai ahte livččiigo buoret ahte don humat suomagiela? (Mustonen 2017: 48).

Todala (2002: 134–136) dutkamušas boahá ovdan ahte sámegiela giellasearvvuš ii oro álkit váldime vuostá odđa hubmiid. Mu dutkamuš (Mustonen 2017: 39–40) nanne dán oainnu: muhtun informánttat árvalit ahte sápmelaččat leat ieža dagahan sámasteami nu váttisin dannego dohkkehit dušše ovttalágan sámegiela – sin iežaset suopmana. Davies (1996: 27) fuomášahtta ahte vehádatgielain lea dávjá digaštallan “albma” gielas. Maiddái Juuso (2009: 37) ipmárdusa mielde máhggat vuoras sámegiela hubmit eai leat hárijánan iešguđetlágan suopmaniidda ja vuostálastet daid dan dihte. Ásodagain maid lea leamaš olggušteapmi suopmanerohusaid dihte (Rasmus 2008: 77–79; Aikio 1999: 112; Orispää 2016). Earenoamáš miellagiddevaš lea mot sápmelaččaid gillii leat alla gáibádušat, muhto ii-sápmelaččaid gielladáiddu lávejit atnit sámegiellaservošis badjelmeare buorin ja árvvus (Mustonen 2017: 40; Scheller 2011: 99–100).

Moattis mitalit dan birra go leat mearridan luohtheahtti olbmuiguin molsut giela váldogielas davvisámegillii. Dan maŋŋá eai leat jolggadan suomastit ja leat ožžon sihkkarvuoda hupmamii. Okta informánta čájeha guokte konkreta evttohusa iežas sámasteami doarjjan: soahpamuš sámasteamis – vaikko son ribahivččii suomastit – ja oadjebas biras. Nubbi evttohus lea dat ahte ságastallanguoibmi sihkkarastá nuppi oažžut hupmat nu mot ieš hupmá, vaikko giella livččii iežas mielas heittot. (Mustonen 2017: 42.) Buot buohkanassii oadjebas biras ja luohtheahtti olbmot veahkehit informánttaid nagodit sámastit, juos dat orru váttis. Oadjebas ságastanguoimmit sáhttet leat nubbái seammadását sámegielagat (gč. maddái Seine 2011:63), nubbái boares olbmot (gč. maddái Rasmussen 2013: 194) dahje ovdamearkka dihte ustibat (Mustonen 2017: 43). Moilanen (2014: 230) fuomášahtta ahte udnovaš biras roahkasmahtta sámastit ja Huss (1999: 24) lasiha ahte dakko bokte ovttaskas olmmoš ealáskahtta giela. Oppalohkái mu dutkamuš (Mustonen 2017: 44) informánttat liikojit sámegielat ságastallamiidda, vaikko soitet muhtumin leat gealdagasas.

Ovdamearkkain fuolakeahtta mánga informántta deattuhit ahte eai leat ožžon nu ollu negatiiva máhcahaga. Soaitá baicce leat nu ahte ieža ballet kritihkas, dovdet fuonitvuoda gielahuvvamis ja ásahit alcceseaset dievaslašvuoda gáibádusaid. Čuoččuhan dutkamušasastán (Mustonen 2017) ahte massojuvvon eatnigiela giellatrauma čilge oasi sámasteaddji kritihka balus, fuonitvuoda dovddus ja dievaslašvuoda gáibádusain. Vaikko earát eai cuiggodivččege, ii goit veahket juos ferte ballat earáid cuiggodeamis. (Mustonen 2017: 53–54.).

Sámastanvásáhusaid váikkuhus sámasteapmái

Čuozahtjoavkku informánttat leat váldán stuorra lávkki, go leat mearridan váldigoahit giela fas atnui. Earenoamážit giela rávesolmmožin oahppan informánttat leat gártan rahčat; moattis gáibidit alddiset dievaslaš sámegiela. Sámegiella ii leat

sidjiide mii beare gielaid muhto baicce massojuvvon eatnigiella. Danne dat čatnasa dovdduide ja negatiiva kommeanttat sámegielas loavkašuhttet. Kritihkka iežas eatnigielas sáhtta váikkuhit nu garrasit ahte olmmoš heaitá sámasteames – goit cuiggodeddjiin. Vaikko earáid ulbmilin ii leamaš givssidit dahje bieguhit, árvvoštallan duođaid lea sáhtán jaskkodahttit olbmuid.

Heiten hupmamis. In oba geahččalange šat. In oba háliidan. (Mustonen 2017: 46.)

Na, dathan lea jaskkodahtán mu vehá dalle álggus. In duostan nu ollu geavahit. Manne mánga jagi, ovdalgo fulkkiin dusten hupmat sámegiela. Bođii dakkár dovdu ahte orun milloseappot dasto jaska, juos mu giella ii dohkke. (Mustonen 2017: 46.)

Das lea juoga čiekŋalut dan duššástuvvamis dahje heahpadis, dahje mii dat lea, go ii bastte hupmat sámegiela. [...] Das leat mat nu eastagiid duoppe vuoigŋašiin ja duššástuvvamat, dahje buđđoseamit sieluid čiekŋalallas, mat de hui hearkkit bohtet albma juo unna cuiggodeamisge. (Mustonen 2017: 45.)

Dat várra nu laktása dovdduide. [...] Dain geain eai leat seammalágan čatnasat min kultuvrii dahje gillii, lea oahppan álkit. Dathan lea okta giella earáid joavkkus. Muhto mii, geain dat giella galggalii leat juo mánnávuođa rájes, min gáibádusat leat mannan juo aivve endorii. Dan ferte dál máhttit. Bággu. (Mustonen 2017: 45.)

In sivat sin. [...] Dat máinnašumit eai vealttakeahhtá leat leamaš – eaige leatge leamaš – daddjon givssidan dihte. Muhto dat leat goittotge loavkašuhhtán, (--) dat leat oalle ollu dagahan dan ahte lean heitán sámasteames. (Mustonen 2017: 52.)

Juos informánttaid sámegeiella ii oro dohkkeme ságastallanguimmiide, giellabolesiid kritihkka láve jaskkodahttit sin. Muhtumat leat heaitán sámasteames mángga dahje mánggalot jahká. Okta informánta lea heaitán sámasteames oalát. Cuiggodeapmi sáhtá nappo dagahit giellatrauma ja doalvut hearokkit dasa ahte son ii nagot šat sámastit goit cuiggodeddjiin. Earenoamážit giellačeahpis bohtán kritihkka šlunduda miela, vaikko nuppe dáfus giellačehpiin ja earáin bohtán positiiva máhcahat láve roahkasmahttit sámastit lasi dahje dasto das ii leat ollenge váikkuhus sámasteapmái. Positiiva máhcahagas eai oro leamen negatiiva čuovvumušat. Cuiggodeapmi orru goittotge báhcime buorebut millii ja váikkuha eanet; mángasiin orru leamen garra kritihkka iežasat vuostá earáid roahkasmahttimis fuolakeahtá. Nuppe dáfus kritihkka soaitá oažžut olbmo sitnáduvvat: garradiet iežas, heaitit berošteames cuiggodeddjiin ja mearrediđolaččat joatkit sámasteami. Dan sadjái rápmi ja árvvosmahttin soitet buoremusat veahkehit informánttaid sirdašuvvat passiiva gielladáiddu aktiiva gielladáidui. (Mustonen 2017: 46–47, 50–51, 55, 57–58.)

Čoahkkáigeassu

Lean čohkken vulobeallái konkrehta rávvagiid dan birra, mot davvisámegeilat giellasearvvuš sáhtá doarjut čuožahatjoavkku sámasteami. Seammás dain bohtá ovdan, mot lea vejolaš dahje mot soaitá leat vahágis caggan earáid sámasteamis.

Rávvagat leat:

1. Atte positiiva máhcahaga. Dat dábálaččat roahkasmahtá olbmuid sámastit lasi, ja giella ealáska. Vaikko das eai álo livččege positiiva čuovvumušat, dat ii dagat vahágage.
2. Láhtte sensitiivvalaččat. Mánnga sápmelačča leat massán sámegeiella, eaige buohkat sáhte dalán sámastit seamma njuovžilit go dat, geaidda sámegeiella lea leamaš vuosttas nana giella olles eallima áigge. Ii gánnet báhcit imaštallat nuppi gielladáiddu, muhto baicce joatkit ságastallama. Dutkamuša čuožahatjoavkku gielladáiddu lea dasa lassin hui iešguđet dásis: nuppis sámegeiella dáiddu sáhtá leat juo hui nanus, nubbi fas ii leat hárvánan hupmat muhto ipmirda bures.

3. Juos áiggožat divustit nuppi, daga dan fuomášmeahttumit. Divusteami gánneha dahkat jođánit ságastallamis iige giddet dasa dađe eanet fuomášumi. Ságastallamis sáhtta dadjalit sámegiela sáni gaskii, juos nubbi geavaha váldogiela sáni sámástettiin dahje addit rivttes sáni nuppi hubmi boasttosáni sajis. Lunddolaš divusteapmi ii vásihuvvo unohassan.
4. Kritiseren ii vealttakeahtta gánnet. Earenoamážit dalle, go lea sáhka massojuvvon eatnigiela birra, olbmot sáhttet váldit kritihka lossadit. Gánnehešgo cuiggodit – vaikko dárkkuhus livččii veahkehit nuppi – juos dat sáhtta váikkuhit nu ahte nubbi heaitá sámasteames? Mu dutkamuša vuodul cuiggodeapmi báhcá millii ja váikkuha eanet go posiitiiva máhcahat. Ovttaskas olbmuid jurddašmeahttun, negatiiva kommenttat soitet dagahit ollu vahága – vearrámusat loahppaeallimii.
5. Soaba sámasteamis, váldde mielde gielaservošii ja láže oadjebas sámastanbirrasa. Soaba ahte sámegiella lea gulahallangiella – goabbáge ii dárbbat árvaladdat guhtemuš giela galggalii geavahit iige nuppi áigi mana árggastallamii seamma olu. Veahket nuppi beassat sisa davvisámegiela giellaservošii. Seammas sáhtta soahpat ahte juohkehaš oažžu hupmat nu mot ieš hupmá iige das cuiggoduvvo. (Mustonen 2017: 38, 58–61.)

Gáldut

Aikio, Inger-Mari. 1999. ”Kirjoittaessa lakaisen sydämen roskaa.” *Ei alkua, ei loppua. Saamelaisten puheenvuoro*: 101–118. Helsinki, Like.

Aikio, Marjut. 1988. *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Helsinki, SKS.

Aikio-Puoskari, Ulla. 2016. *Gullos sámegiella! Sámegielaid ealáskahttima buoremus vuogit ja álbmotlaš politihka linjât Suomas, Ruotas ja Norggas*. Sámegiela doaimmahat, Waasa Graphics Oy.

Aikio-Puoskari, Ulla & Pentikäinen, Merja. 2001. *The Language Rights of the Indigenous Saami in Finland – under Domestic and International Law*. Rovaniemi, Lapland's University Press.

Davies, Emyr. 1996. "Muhtun bealit giellaoahpaheamis. Go geahččá walesalaččaid bealis. Duostta hupmat. *Gulahallanvuohki sámegielloahpahusas*: 11–47. Guovdageaidnu, Sámi oahpahusráđdi.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha. 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere, Vastapaino.

Hirsjärvi, Sirkka, Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula. 2000. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Huss, Leena. 1999. *Reversing Language Shift in the Far North. Linguistic Revitalization in Northern Scandinavian and Finland*. Uppsala, Studia Uralica Upsaliensia 31.

Iskanius, Sanna. 2004. "Venäjänkieliset toisen asteen opiskelijat Suomessa: pohdintoja identiteetistä ja kielestä." *Äidinkieli ja toiset kielet*: 28–42. Tampere, Tampere University Press.

Johansen, Inger. 2006. «*Det er ikkje eit museumsspråk – det har noko med framtida å gjera*» – *Ei sosiolingvistisk undersøking av revitaliseringa av sørsamisk. Mastergradsavhandling i nordisk språkvitskap, våren 2006*. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, NTNU.

Juuso, Jane. 2009. Válddán giellan ruovttoluotta. Isak Saba guovddáš, Dagfinn Hansens trykkeri AS.

Korpilähde, Outi. 2015. Kun pohjoisen matkasta tuli elämän mittainen. Suomalaisvaimot saamelaisyhteisössä. Rovaniemi, Lapin yliopistopaino.

Länsman, Anne & Tervaniemi, Saara. 2012. Sámegiela geavaheapmi Ohcejogas. Sámedikki sámegiela doaimmahat ja “Sámi giellaguovddáš” -ovdačielggadanfidnu.

Moilanen, Irmeli. 2014. Inarinsaamen elvytys yhteisöllisenä oppimisprosessina. Saamelaispedagogiikan ydinkysymysten äärellä: 229–247. Rovaniemi, Lapin yliopistopaino.

Mustonen, Risten. 2017. ”Go dat ii leat goittotge mii beare gielaid, muhto baicce massojuvvon eatnigiella.” Giellatrauma ja sámegiela ruovttoluotta váldin. Pro gradu -dutkamuš. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta.

Orispää, Oili. 2016. ”Äidinkielenä vuosikymmeniksi menettänyt Seija: ’Vasta viisikymppisenä päästin tuskan ulos sisältäni’.” Yle uutiset. <http://yle.fi/uutiset/3-9231306>.

Pasanen, Annika. 2015a. Kielikylypy, kaksikielisyys ja kielenelvytys. Anár, logaldallan Sámegielat giellalávgun skuvllas – mo doarjjun iežan giela ja kultuvrra oahpahasas? -skuvlejumis 27.2.2015.

_____. 2015á: Kuávsvui ja peeivičuovâ. *’Sarastus ja päivänvalo’*. *Inarinsaamen kielen revitalisaatio*. Uralica Helsingiensiea 9. Helsinki, Unigrafia Oy.
Pietikäinen, Sari, Laihiala-Kankainen Sirkka, Huss, Leena & Salo, Hanni. 2011. “Kieli ja kokemus. Vähemmistökieli kolmen perhesukupolven kielielämäkerroissa.” *Puhe ja kieli*, 31:2: 67–88.

Rasmus, Minna. 2014. “Pakko lähteä, pakko pärjätä.” *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*: 251–262. Siirtolaisinstituutti. Tutkimuksia A 50. Turku, Painosalama Oy.

Rasmussen, Torkel. 2013. “Go ealáska, de lea váttis dápmat”. *Davvisámegiela etnologivisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus*. Dieđut 5/2014, Universitetet i Tromsø. <http://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/5593/thesis.pdf?sequence=6>.

Ravna, Solbjørg. 2007. “Vásáhusat Buolbmát ja Deanu sámeskuvllas.” *Sámi skuvlahistorjá 2*: 261–266. Karasjok, Davvi Girji.

Sammallahti, Pekka. 1989. *Sámi-Suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka, Jorgaleaddji Oy.

Sara, Magreta. 2016. *Davvisámegiela gielladilli Anára ja Eanodaga gielddain – meroštallojuvvon UNESCO Language Vitality and Endangerment -dokumeantta fáktoriid mielde*. Pro gradu -dutkanuš. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta.

Scheller, Elisabeth. 2011. ”*Samisk språkrevitalisering i Ryssland – möjligheter och utmaningar*.” NOA Norsk som andrespråk. Årgang 27: 86–119. Tromsø, Universitet i Tromsø.

Seine, Sini. 2011. *Giellagas-instituhtta studeanttaid gielalaš identitehta*. Pro gradu -dutkanuš. Giellagas-instituhtta, Oulu universitehta.

Seurujärvi-Kari, Irja. 2012. *Ale jaskkot eatnigiella: Alkuperäiskansaliikkeen ja saamen kielen merkitys saamelaisten identiteetille*. Helsinki, Helssega universitehta.

Skutnabb-Kangas, Tove. 2008. “*Bilingual Education and Sign Language as the Mother Tongue of Deaf Children.*” English in International Deaf Communication: 75–94. Berlin, Peter Lang.

_____. 2000. *Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.

_____. 1988. *Vähemmistö, kieli ja rasismi.* Helsinki, Painokaari oy.

_____. 1981. *Tvåspråkighet.* Lund, LiberLärömedel.

Todal, Jon. 2002. “...jos fal gáhttet gollegielat”. *Vitalisering av samisk språk i Norge på 1990-talet.* Tromsø, Universitet i Tromsø.

Sosiolingvisttalaš analyisa 1978- čállinvuogi ja giellalávdegotti barggu birra

Mari Keränen

UiT – Norgga árktaš universitehta, Giela ja kultuvrra instituhtta

Abstrákta

Mu nákkosgirjedutkamuš guorahallá mo girjegiela dahje giellastandárda plánen váikkuha erenoamážit áitatvuloš gielaide, nugo davvisámegillii ja kvenagillii.

Mun geavahan metodan dáža gielladutki Lars S. Vikøra korpusplánema analyserenmodealla, mii sisttisoallá 21 prinsihpa. Dáiguin prinsihpaiguin lea vejolaš govvidit makkár čovdojumiid giellaplánenorgánat leat dahkan ja manin. Dán artihkkalis mun govvidan mo davvisámegiela plánen lea dáhpáhuvvan 1970-logus ja mii giellalávdegottis lei čállinvuogi ođasmahttima ulbmilin. Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti miellahtu, geat leigga mielde plánemin vuosttaš oktasaš davviriikalaš ortografijja. Dát jearahallamat leat vuodđun go lean analyseren giellalávdegotti barggu ja gávnahan mo čállinvuogi ođasmahttin lea váikkuhan davvisámegiela čállimii ovddit ortografijaid ektui.

Fáddásánit: davvisámegiella, ortografijja, standardiseren, čállinvuohkeođasmahttin, giellapolitihkka

Láidehus

Davvisámegiela čállinvuohki lea standardiserejuvvon jagis 1978. Muhto mii dáhpáhuvai ovdalgo giellalávdegoddi čájehii gárvvos ortografijja sámekonferánsii Árjeluovis. Makkár čovdojumiid ja mearrádusaid giellalávdegoddi dagai ja manin? Dán artihkkalis mun analyseren davvisámi giellalávdegotti barggu sosiolingvisttalaš metodain. Materiálan mus leat guokte áššedovdijearahallama ovddeš áirasiiguin. Dát dutkamuš gullá dutkansuorgái *language policy and planning*,

giellapolitihkka ja -plánen, mas leat iešguđetláganat lahkananvugiid. Mun guorahalan unnit dovddus analyserenmodealla man lea dáža nordista Lars Vikøra ovdánahtán. Dainna modeallain mun govvidan ja analyseren ortografijabarggu proseassan, muhto in guorahala lingvisttalaš sárgguid dahje makkár nuppástusaid dálaš ja ovddeš ortografijain gaskkohagaid ledje. Ole Henrik Magga (1985a; 1985b) ja Samuli Aikio (1987) leaba govvidan ortografijabarggu lingvisttalaš sárgguid vuodul ja dat artihkkalat leat leamašan maiddái vuodđun go plánejin jearahallamiid.

Giellaplánemis leat mánggat synonymat: standardiseren, normeren, giellagáhtten ja nu viidáseappot. Buot dárkkuhit sullii seamma doaimmaid, nu ahte mun háliidan čilget dan terminologijja man mun geavahan dán artihkkalis. Giellaplánemiin mun dárkkuhan dihtomielaš ja konkrehtalaš doaimmaid, mat váikkuhit giela struktuvrii grammatihkalaččat ja/dahje leksikálalaččat. Giellaplánen lea synonyma korpusplánemis (gč. kapihttala 3), korpusplánen lea dušše sosiolingvisttalaš dárkilut tearbma. Mun geavahan bálddalagaid tearpmaid ortografijja ja čállinvuohki.

Ovddeš davvisámegiela ortografijat

Davvisámegiela, nugo earátge sámegiela, lea čállojuvvon juo mánga čuođi jagi. Solbakk (1997, 17) namuha, ahte vuosttaš čálalaš sámegiel dokumeanta lei engelas mearraolbmá Stephen Burrougha sátnelistu jagis 1557. Dan listtus leat 95 sáni ja dajaldaga, maid son čohkkii Guoládaga sápmelaččain. 1600-logu rájes leat almmustahtton kristtalaš teavsttat, go miššonearat háliidedje sárdnidit ja oahpahit kristtalašvuoda sápmelaččaide sámegillii. (Solbakk 1997.)

Davvisámegiela čálalaš árbevierru álggii 1700-logu álggus go Thomas von Westen ja Morten Lund álggiiga jorgalit kristtalaš teavsttaid davvisámegillii. Maŋnelgo von Westen jámii jotkkii su oahppi Knud Leem giellabarggu

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

giellabarggu ja ovdánahtii čállinvuogi, čálii davvisámegiel grammatihka ja sátnegirjji ja jorgalii eambo kristtalaš teavsttaid. 1800-logu álggus Čáhcesuolu báhppan bođii Nils Vibe Stockfleth gii stuđerii ja dutkkai sámegiela su barggu vuodul. Stockfleth ja su sápmelaš giellabargi Hans Mortensen Kolpus válddiiga oktavuoda dánkalaš lingvistii Rasmus Raskii gii lei dutkan earret eará suomaugralaš gielaid. Ovttas sii barge ođđa ortografijain ja sii maddái čálle grammatihka, lohkanirjji, dáro-sáme-sátnegirjji ja kristtalaš girjjiid. Raska ja Stockfletha mañisboahhti lei Jens Andreas Friis gii buoridii ja ovddidii ovdalaš ortografijii. Friis lei sáme- ja suomagiela professor Oslo universitehtas jagi 1866 rájes. Friisa mañjá professoran lei Konrad Nielsen. Son ráhkadii ortografija mii lei fonologalaččat hui dárki ja detáljalaš. Mikko Korhonen govvida Nielsena ortografija “belohakkii fonemáhtalažžan ja belohakkii morfofonemáhtalažžan” (Korhonen 1981, 58). Dan ortografija ulbmil leige veahkehit earágielagiid jietnadit davvisámegiela riehta iige leat skuvlagirjegiela nugo dán áigge ortografijat máilmmi gielain eanaš ledje. Mañimus ortografija mii geavahuvvui dušše Ruotas ja Norggas lei ng. Bergsland-Ruong-ortografija. Namma boahdá su ovddideddjiid Knut Bergslanda ja Israel Ruonga mielde. Dat ortografija lei geavateleabbo go dan ovddasmani.

Suoma bealde ortografijabarggut álge easkka 1800-logus. Vuosttas davvisámegiela čállit leigga Jakob Fellman ja Anders Andelin. Soai jorgaleigga osiid Biibbalis ja eará vuoiñjalaš teavsttaid. Čuovvovaš ortografija ovddideaddji Suomas lei Paavo Ravila. Erkki Itkonen ovdánahtii dasto Ravila ortografija ja su čállinvuohki lea gohčoduvvon maddái “Sámi Čuvgehussearvvi”-ortografijan. Itkonena ortografija áigge geavahuvvui Norggas ja Ruotas Bergsland-Ruong ortografija, ja 1940-logu loahpas Itkonen, Bergsland ja Ruong geahččaledje ovttastahttit dáid guokte ortografijaid muhto duššás. Sin mielas lei menddo váttis ovdánahttit čállinvuohki mii heive bures sihke davvisámegiela nuorta- ahte oarjesuopmaniid čállimii (Itkonen, 1951). Nuba geavahas ledje guokte bálddalaš čállinvuogi 1970-logu rádjái. (Solbakk 1997; Jensen 2005.) Tabealla 1 ovddasta buot geavahuvvon davvisámegiela ortografijaid 1700-logus rájes gitta dásáži.

Tabealla 1. Davvisámi ortografijiat Norggas, Ruotas ja Suomas kronologalaš ortnegis. (Korhonen 1981; Solbakk 1997.)

Norga ja Ruotta	Suopma
Thomas von Westen (1682–1727) ja Morten Lund (1686–1757)	
Knud Leem (1696/97–1774)	
N. V. Stockfleth (1787–1866) ja Rasmus Rask (1787–1832)	Jakob Fellman (1795–1875) ja Anders Andelin (1809–1882) Aukusti Hakkarainen (1854–1921)
Konrad Nielsen (1875–1953)	Paavo Ravila (1902–1974)
Knut Bergsland (1914–1998) ja Israel Ruong (1903–1986)	Erkki Itkonen (1913–1992) / Sámi Čuvgehussearvvi ortografiija
Giellalávdegoddi/1978-ortografiija	

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 2 govvida teakstaovdamearkkaid vehkiin erohusaid njeallje mañimuš ortografijaid gaskkas, ja galle diakrihtalaš mearkka dain leat. Teaksta lea Sámi soga lávlaga álggus.

Tabealla 2. Ovdamearkkat njeallje mañimuš ortografijain Korhonena (1981) mielde.

Ortografija	Teakstaovdamearkkat	Diakrihtalaš mearkkat
Konrad Nielsen	Duoddâr læb’ba duod’dâr duokken, jaw’re sæb’ba jawre lâkkâ, čokkâk čilgiin, čorok čæroin, âllanâd’dik âlme vuos’tai;	a ā æ č ě g ī ō ǫ š t ž (æ ø) ‘
LSS (Suopma)	Tuoddar leäbba tuoddar tuohkin, javri seäbba javri lähka, čohkak čilggiin, čoruk čeäruin, âllanaddek âlmmi vuostai;	â č đ g ŋ š t ž ž (ä ö)
Bergsland-Ruong (Norga ja Ruotta)	Duoddar læb’bá duod’dar duokkin, jáv’ri sæbá jávri lakka, čåkkat čilgiin, čårrot čæroin, allánad’det almi vuos’tá;	á č š ž (æ ø) ‘
Dáláš ortografija	Duottar leabbá duoddar duohkin, jávri seabbá jávri lahka, čohkat čilggiin, čorut čearuin, allánaddet almmi vuostá;	á č đ š t ž (ä/æ ö/ø)

¹Konrad Nielsen álggahii mearkkašit guhkes dási dan mearkkain, ja dat lei geavahus maiddá Bergslanda ja Ruonga ortografijas. Mearka geavahuvvo viidáseappot davvisámi lingvistihkas (Lehtinen 2007, 296), gč. ovdamearkka dihtii Sammallahti 1998.

Dutkanmetoda ja –materiála

Language policy and planning (oanádus LPP) gullo sosiolingvistihkalaš dutkansuorgái. Dat sisttisoallá mánga lahkananvuogi, main Vikøra modealla lea okta. LPP lea viehka nuorra dutkansuorgi; Einar Haugen čájáhalai tearpma “language planning” vuosttas gearddi virggálaččat jagi 1959 artihkkalis Planning for a Standard Language in Modern Norway (1959). Jagis 1966 Haugen hutkkai vuosttaš giellaplánenmodealla man son lea redigeren (1983) nu ahte dat lea ain dán áigge vuodđun giellaplánendutkamušain ja -modeallain. Thomas Ricento ([2006] 2009, 129) mielde LPP gullá heavehaddji lingvistihkkii ja lea mánggadiedalaš dutkansuorgi mii gáibida dieđu ja ipmárdusa mánggain metodain ja perspektiivvain. Giellaplánen juhkko lingvistihkas árbevirolaččat golbma dássái: stáhtus-, korpus- ja Robert L. Coopera (1989) modeallas maiddái giellaoahpahasplánemii (acquisititon planning). Stáhtusplánen sikte giela stáhtusa buorideapmái ovdamearkka dihte lánkaásaheamis. Korpusplánen lea dihtomielalaš giela siskkáldas doaibmabidju ovdamearkka dihte grammatihka ja sátneráju birra, dávjá juste dat bargu maid giellalávdegottit barget, nugo ortográfalaš čovdojumi, sátnerádjobargu ja grammatihkaid čállin. Giellaoahpahasplánen giedahallá namas mielde giellaoahpahasplánema sihke eatni- ahte vierrogielain. Dát dutkamuš vuodju guorahallat ná davvisámegiela korpusplánema. Eambo LPP-modeallaid ja teoriija birra sáhtta lohkat ovdamearkka dihtii Hornbergeris ([2006] 2009).

Dutkanmetodan mun geavahan dáža gielladutki Lars Sigurdsson Vikøra (2007; 2011) korpusplánema analyserenmodealla. Dat sisttisoallá 21 prinsihpa mat leat korpusplánema vuodđun. Prinsihpat leat juhkkuojuvvon njealji kategoriijai: siskkáldas lingvisttalaš prinsihpat, prinsihpat mat govvidit gaskavuodaid eará gielaide, prinsihpat mat govvidit gaskavuodaid giela ja dan geavaheddjiid gaskkas ja prinsihpat mat bohtet servodatlaš ideologiiain. Tabealla 3 čájeha oppa eaŋgalasgielat modealla. Vikør lea ieš geavahan modealla bokmála, nynorska ja malaijigiela analyseremis (Torp & Vikør 2014; Vikør 2011).

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Tabealla 3. Lars Vikøra (2011) korpusanalysamodealla.

Internal linguistic principles	<ul style="list-style-type: none"> a) phonemicity b) morphophonemicity c) simplicity d) etymology e) invariance f) stability
Principles related to attitudes toward other languages	<ul style="list-style-type: none"> a) rapprochement (adaptation) (mutual and unilateral) b) reaction (purism)
Principles concerning the relationships between the language and its users	<ul style="list-style-type: none"> a) majority b) liberality c) prestige d) counter-prestige e) usage f) esthetism g) rationalism
Principles derived from societal ideologies	<ul style="list-style-type: none"> a) nationalism b) traditionalism c) democracy, egalitarianism d) liberalism e) modernity f) authority

Vuosttaš joavku, siskkáldas lingvisttalaš prinsihpat, govvida lingvisttalaš (*phonemicity ja morphophonemicity*) ja giela siskkáldas (*simplicity, etymology, invariance ja stability*) iešvuodaid. Nubbi joavkku prinsihpain analyserejuvvo mo giela gaskavuohhta lea eará gielaide,

davvisámegiela dáhpáhusas dáro-, ruota- ja –suomagielaide. Goalmát joavkkuin guorahallo giela ja dan geavaheddjiid gaskavuolta ja njealját joavkku prinsihpat almmuhit makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis.

Mun lean jearahallan guokte ovddeš giellalávdegotti áirasa ja geavahan kvalitatiivvalaš bealstrukturerejuvvon áššedovdijearahallama (*qualitative semi-structured expert interview*; Fontana & Frey 2003, Bogner ja earát 2009; Littig 2009) metotan. Mu muitaleaddjit leigga Ole Henrik Magga ja Samuli Aikio. Magga välljejuvvui ságajođiheadjin ortografijabarggu álggus ja Aikio lei Suoma áirras giellalávdegottis. Mus lei evttohus jearaldagain, ja dan mañnelgo ledjen presenteren mu dutkamusa ja Vikøra modealla mun dikten Magga ja Aikio muitalit friddja ortografijabarggu birra. Jearahallamat mun lean báddán ja transkriberen ja de analyseren Vikøra modealla mielde. Mun lean ohcan ovdamearkkaid jearahallamis mat ovddastit prinsihpaid Vikøra modeallas. Dasa lassin mun lean geavahan materiálan artihkkaliid guhte govvidit ortografijabarggu, ovdamearkka dihte Aikio 1987, Magga 1985a ja b ja Itkonen 1951.

Mo dáláš ortografija lea ovdánan?

Čihččet sámekonferánsas Jielleváris jagi 1971 mearriduvvui, ahte lea dehálaš bargagoahit odđa oktasaš ortografija ovdii. Jagi 1973 vuodđuduvvui davviriikkalaš sámi giellalávdegoddi mii barggai vuosttaš ortografijain ja man barggus lei dárkkuhussan heivehit dan buot sámegielaide, muhto dat lei menddo gáibideaddji ulbmil go mátta- ja lullisámegielaide háliidedje ortografijaid mat galge vuodđuduvvat skandinávlaš gielaide (jearahallan Samuli Aikioin). Dáláš sámi giellalávdegoddi ovddasta ain buot sámegielaid muhto juohke gielain lea iežas bargojoavku mii bargá korpusplánenáššiiguin. (Seurujärvi-Kari 2011: 57–58.)

Magga (1985a) lea namahan giellalávdegotti iežas prinsihpat man dat geavahii vuodđun ortografijabarggus. Dat prinsihpat eai leat seamma go Vikøra modeallas, muhto dat vuodđuduvvet Karl-Hampus Dahlstedta terminologijai (1967),

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga mitalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografijja ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohppet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuoda vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Vikøra siskkáldas lingvisttalaš prinsihpain leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohta mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohta ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaš, vaikko morfemat sáhttit jietnadit eará láhkai, omd. engelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <-ed> vaikko dat sáhttit jietnadit juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Vikør 2011, 319–320.) Davvisámegiela ovddeš ortografijjat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuoda ovddasta maid Magga mitalii skuvlamánaide oahppamis ortografijja ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografijja ii ođasmahttošii dan manñil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografijja lei dohkkehuvvon bođii evttohus, ahte dat galgá ođasmahttot. Ortografijja lei juo geavahuvvot mángga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohta (*invariance*) dárkkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovtta sáni mánga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmálas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohčoduvvon sidestilte former dahje báldalashámit, ovdamearka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhtta čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmála substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogiela leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbbášuvvo doarjut ealáskahttindoaimmaid, dalle stargatvuohta lea veahkin go ođđa gielageavaheadjit ohppet giela vierrogiellan. Storra giela, nugo engelasgiella, geavahuvvojit mángga domeanain ja giela oidnojit ja gullojit olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmit. Vikøra prinsihpain lei ovdal mielde pedagogalašvuohta, mii mun mielas heivešii bures davvisámegiela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte mitalan jearahallamis ahte dat lei ortografijjabarggu deháleamos prinsihpa.

² Tearpmat lea artihkkala čállit jorgalan engelasgielas sámegillii

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhtta leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkoniit stuorra gielaide (omd. engelas- dahje fránsskagiela) gos dat leat álgoálggus riegeádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi gáibida guktuin gielain sullii seamma árvofápmu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkestuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaide vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikør 2011, 320.) Dán kategorijjas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvdna prinsihppa. Magga muitalli jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuodaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de välljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance*- dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaide giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. Usage (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflekterejuvvot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikør oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beakti,

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

Inez Boona modellii ja Sverre Hatlea metodii (Magga 1985a). Jearahallamis Magga mitalii mo vuodđojurddan lei, ahte ortografijja ferte leat dakkár ahte skuvlamánát ohppet dan. Maiddái Aikio namaha álkivuoda vuolggasadjin barggus. Jearahallamiid vuodul Vikøra siskkáldas lingvisttalaš prinsihpain leat *phonemicity*, *morphophonemicity*, *simplicity*, *invariance* ja *stability* leamaš vuodđun. Fonemavuohta mearkkaša, ahte juohke grafema čállojuvvo okta fonemain ja morfofonemavuohta ahte juohke morfema čállojuvvo ovttalašlágan vuohkái njuolgguslaš, vaikko morfemat sáhttit jietnadit eará láhkai, omd. engelasgiela preterihta geažus čállojuvvo álo <-ed> vaikko dat sáhttit jietnadit juogo /d/, /t/ dahje /id/. (Vikør 2011, 319–320.) Davvisámegiela ovddeš ortografijjat leat maiddái čuvvon dáid prinsihpaid. Álkivuoda ovddasta maid Magga mitalii skuvlamánaide oahppamis ortografijja ektui ja stabilitehta mearkkaša, ahte ortografijja ii ođasmahttošii dan manñil go dat lea dohkkehuvvon. Maggas lei buorre ovdamearka; veháš dasto go ođđa ortografijja lei dohkkehuvvon bođii evttohus, ahte dat galgá ođasmahttot. Ortografijja lei juo geavahuvvot mángga girjjis ja eará publikašuvnnain nu ahte dat ođasmahttin ii šat lean vejolaš.

Stargatvuohta (*invariance*) dárkkuha, ahte ii lea vejolaš čállit ovtta sáni mánga lágiin nugo dárogielas. Sihke bokmálas ahte nynorskas lea leamaš árbevirolaččat nu gohčoduvvon sidestilte former dahje báldalashámit, ovdamearka dihte nynorska adjektiivva “vejolaš” sáhtta čállit jogo mogleg dahje mogeleg, ja bokmála substantiivva “geaidnu” lea jogo vei dahje veg. Magga ákkastii stargatvuoda go son kommenterii, ahte unnitlohkogielat leat dávjá áitatvuložat gos korpusplánema dárbbášuvvo doarjut ealáskahttindoaimmaid, dalle stargatvuohta lea veahkin go ođđa gielageavaheadjit ohppet giela vierrogiellan. Storra gielat, nugo engelasgiella, geavahuvvojit mángga domeanain ja gielat oidnojit ja gullojit olles áiggi, iige gielas leat dalle várra jápmit. Vikøra prinsihpain lei ovdal mielde pedagogalašvuohta, mii mun mielas heivešii bures davvisámegiela plánema prinsihpaide. Sivvan dasa lea ahte Magga lea sihke čállán ahte mitalan jearahallamis ahte dat lei ortografijjabarggu deháleamos prinsihppa.

² Tearpmat lea artihkkala čállit jorgalan engelasgielas sámegillii

Korpusplánenmodealla nubbi joavkkus lea dušše guokte prinsihpa. Lahkaneapmi, mii lea jogo bilaterála dahje ovttabeallásaš, ja reakšuvdna (dahje purisma) mii sáhttá leat ollislaš dahje oassálas. Vikøra mielde ovttabeallásaš lahkaneapmi lea dábálaččat go bilaterála lahkaneapmi, go giella mas lea unnit árvofápmu lahkona giela guhte lea eambo árvofápmu, seamma láhkai go kreolagielat lahkoniit stuorra gielaide (omd. engelas- dahje fránsskagiela) gos dat leat álgoálggus riegeádan. Vikør namuha, ahte bilaterála lahkaneapmi gáibida guktuin gielain sullii seamma árvofápmu ja positiivvalaš áibmogearddi vai lahkaneapmi lihkestuvvá. Reakšuvdna lea dieđusge vuostegeahči lahkaneapmái, jogo buot vieres váikkuhusa vuostá (ollislaš reakšuvdna/purisma) dahje dušše muhtumiid gielaide vuostá (oassálaš reakšuvdna/purisma). (Vikør 2011, 320.) Dán kategorijjas ortografijabarggus lea geavahuvvon mu mielas oassálaš reakšuvnna prinsihppa. Magga muitalii jearahallamis, ahte giellalávdegoddi ii háliidan dárogiela bustávaid æ ja ø ortografijai danin go háliidii earuhit davvisámi dárogielas.

Goalmát joavkku prinsihpat govvidit giela ja dan geavaheddjiid gaskavuodaid. *Majority* mearkkaša, juos lea omd. guokte molssaeavttu (sánis, hámis, čállinvuogis ja nu viidáseappot), de válljejuvvo dat alternatiiva maid eanetlohku servodagas geavaha. *Liberality* lea vuostegeahči ovddit *invariance*- dahje stargatvuodaprinsihppii. Lea mihtilmas dárogielaide giellapolitihkkii nugo mun čilgejin ovdal. *Prestige* dahje árvofápmoprinsihpa mielde geavahuvvojit dakkár hámit main lea alimus árvofápmu servodagas, ja *counter-prestige* dahje vuosteárvofápmu lea dieđusge dan vuostegeahči. Usage (geavaheapmi) mearkkaša, ahte nuppástusat ovdánan giellageavaheamis galggašedje reflekterejuvvot giellaplánemis. Estehtalašvuodain Vikør oaivvilda, ahte giellaplánema ulbmilin lea estehtalaččat “čáppa” giella. Buorre ovdamearka lea esttelaš ođasteaddji Johannes Aavik 1900-logus. Son ođastii esttegiela morfologalaččat ja ráhkadii ođđa sániid juoba boares sániid sadjái, erenoamážit estehtalaš sivain (Tauli 1965, 108). Rašuvnnalašvuoda ulbmilin lea ahte giella lea “nu beakti,

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

rašuvnnalaš ja ekonomalaš go vejolaš”, nugo Vikør ieš meroštallá. (2011: 321.) Dán kategorijjas lean geavahan eanetlogu ja rašuvnnalašvuoda prinsihpaid. Eanetlohkoprinsihpa oažžu čilgehusa nu ahte bargojoavku lea plánen ortografija dan láhkái, ahte dat sáhtta geavahuvvot buot suopmaniin (sihke Magga ahte Aikio jearahallamat). Ja go Magga muitalii, ahte ulbmilin lei ahte skuvlamánát sáhttet oahppat ođđa ortografija, lei dat maiddái rašuvnnalaš vuoduštus.

Njealját ja mañimuš kategorijjas leat prinsihpat mat almmustahttet makkár servodatlaš ideologijat leat leamaš mielde giellaplánemis. Našunalismmain Vikør oaivvilda dan ahte giellaplánemis nannejuvvo giela našuvnnalaš luondu. Árbevirolašvuodain háliiduvvo suodjalit lingvisttalaš, čálalaš dahje kultuvrralaš árbevierru buot váikkuhusain. Demokratijja mearkkaša ahte giellaplánen gálgá ovddidit sosiálalaš dássearvvu buohkaide. Liberalisma dán dáhpáhusas dárkkuha dan ahte giellaplánema ii čadat mihkkige virggálaš ásašaid dahje stáhtalaš orgánaid, muhto millosepmosit giella sáhtta ovdánit friddja. Modernisma ovddida giela ovdáneami nu ahte dat sáhtta vástidit ođđaágásaš kultuvrra ja teknologijja dárbbuide. Autoritehta prinsihppan mearkkaša, ahte giellaplánen vuoruha čavga lingvisttalaš norpmaid ja dat čadahuvvo autoritehtalaččat. (Vikør 2011, 322.) Nationalisma ii heive dakkárin prinsihppan go guorahalan davvisámi giellaplánema. Mun evttohan vuolit tearbman *minoritisma*, mii govvida buorebut dan ideologijja mii lea gávdon ortografijabarggus. Jurdda lea seamma go našunalismmas muhto davvisámegiela oktavuodas ii leat jearaldat našuvnna-stáhtas (*nation-states*) nugo Vikør oaivvilda. Ovdamearkan našunalisma-dahje minoritismaprinsihpas lea nugo Samuli Aikio govvádus jearahallamis gemináhtaid bb/dd/gg konsonántamolsašumi birra. Okta evttohus lei, ahte dat merkejuvvošedje bárain bb-bp/dd-dt/gg-gk, muhto okta áirras kommenterii, ahte dát vuohki ii heive danin go dárogielas guhkes konsonánta merkejuvvo seamma láhkai. Goappašiin jearahallamiin ledje maiddái eará dáhpáhusat main áirasiid mielde lei dehálaš doallat davvisámegiella sierra dáro-, ruoŋa- ja suomagielain.

Ovdamearka árbevirolašvuodas lea maiddái Ole Henrik Magga muitalii diakrihtalaš mearkkaid birra. Jagi 1976 giellalávdegottis digaštalle ahte galgego ođđa ortografijias leat ollángo diakrihtalaš mearkkat. Giellalávdigoddi oaččui veháš máŋga reivve davvisámejoavkkus Suomas mii vuostálasttii diakrihtalaš mearkkaid sihkkuma. Joavku ákkastii iežas proteasta sámi čálalaš ja kultuvrralaš árbevieruin, daningo dat mearkkat leat leamašan gielas juo máŋga čuođi jagi. Mun jerren Maggas, ahte leigo suoma-, ruoŋa- dahje dárogielain váikkuhus ortografijabargui, ja son vástidii, ahte sámegeiela árbevierus lei stuorit váikkuhus. Mun lean gávnahan maiddái demokratiijaprinsihpa jearahallanmateriálas; Magga muitalii ovttá giellalávdegotti čoahkkima birra masa Nils Jernsletten lei bovdehuvvon digaštallat ođđa ortografijá birra fonologaš oaidninguovllus. Muhtun áirasiid mielas giellalávdegoddái ii galgan gullat universitehta áššedovdi. Mun lean dulkon dan autoritehta vuostálastimin ortografijabarggus Vikøra demokratiija-/egalitarianismaprinsihpa vuodul.

Loahppasánit

Dán artihkkalis mun lean analyseren davvisámegeiela ortografijabarggu 1970-logus. Mun geavahin Lars Vikøra korpusanalyserenmodealla ja materiálan mus leat guovtte giellalávdegotti áirasa jearahallama. Vikøra modealla heive bures maiddái davvisámi giellaplánema analyseremii. Modeallas lea buorre dat go dainna sáhttá analyseret sierralágán materiálas, nu jearahallamiid go čálalaš materiála. Vikør lea kommenteren, ahte su mielas lea dušše buorre juos dutkit geat geavahit dan sáhttet modifiseret modealla, go lea vejolaš lasihit ja nuppástuhttit prinsihpaid dan mielde go iešguhtege dárbbáša. Giellalávdegotti ulbmilin lei hábmet ortografijá mii heive buot suopmaniidda. Danin ortografijá lea Ole Henrik Magga mielde kompromissa, muhto su mielas ortografijat leat alo kompromissat. Analyssa mielde davvisámi ortografijabarggus 1970-logus lea bivnnuhat dakkár prinsihpat ja ideologijat mat nannejit unnitálbmoga vuoiŋŋa. Ortografijabarggus lei dehálaš

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

ahte davvisápmi lea iežas giella sierra suoma-, ruoŋa ja dárogielain. Go barggu čuožahatjoavkun ledje skuvlamánát, lei dehálaš ahte ortografija lea nu álki ja systemáhtalaš go vejolaš. Jietnadagaid ektui ortografija čuovvu suomagiela čállinvuogi (fonemalaš dárkilvuoda birra). Giellalávdegotti barggus sáhtta maiddá oaidnit dan, ahte bargu lei demokráttaš eaige áirasat liikon autoritehtaide. Mun lean maiddá gávdnan ođđa prinsihpa mii heivešii Vikøra modellii ja lean namahan dan minoritisman. Dat govvida mo giellaplánerorgána, dan oktavuodas giellalávdegoddi, háliida sealluhit unnitlogugiela iešheanalážžan ja guhkit eanetlogugielain.

Gáldut

Aikio, Samuli. 1987. Yksi mieli, yksi kieli. Pohjoissaamen kirjakielen yhtenäistyminen. *Virittäjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 91:4: 457–490.

Bogner, Alexandra, Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.). 2009. *Interviewing Experts*. Basingstoke: Palgrave.

Cooper, Robert L. 1989. *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dahlstedt, Karl-Hampus. 1967. Språkvård och samhällssyn. Sture Allén & Karl-Hampus Dahlstedt & Gunnar Fant & Konrad Marc-Wogau & Ulf Telemann (doaimm.). *Språk, språkvård och kommunikation*. Lund: Prisma: 93–112.

Fontana, Andrea & James H. Frey. 2003. The Interview. From Structured Questions to Negotiated Text. Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (doaimm.). *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage: 61–106.

Haugen, Einar. 1959. Planning for a Standard Language in Modern Norway. *Anthropological Linguistics* 1 (3): 8–21.

———. 1983. The implementation of corpus planning: theory and practice. Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (doaimm.). *Progress in Language Planning*. Berlin: Moulton: 269–269.

Hornberger, Nancy. [2006] 2009. Frameworks and models in language policy and planning. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 24–41.

Itkonen, Erkki. 1951. Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. *Virittäjä: Kotikielen Seuran aikakauslehti* 55: 169–183.

Jensen, Eivind Bråstad. 2005. *Skoleverket og de tre stammers møte*. Tromsø: Eureka Forlag.

Korhonen, Mikko. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtinen, Tapani. 2007. *Kielen vuosituhanet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhaisuomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Littig, Beate. 2009. Interviewing the elite – Interviewing experts: Is there a difference? Alexander Bogner & Beate Littig & Wolfgang Menz (doaimm.) *Interviewing Wxperts*. Basingstoke: Palgrave & MacMillan: 98–113.

Magga, Ole Henrik. 1985a. Davvisámegiela čállinvuogi gielalaš vuodđu. *Diedut* 2: 32–41.

Davvisámegiela standardiseren – mo lea dáláš čállinvuohki ovdánan?

———1985b. Språkforskning og språkplanlegging i det samiske samfunnet. *Acta Borealia* 2: 1–2: 71–79.

Ricento, Thomas. 2009 [2006]. Methodological perspectives in language policy: An overview. Thomas Ricento (doaimm.). *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Language and Social Change: 1. Oxford: Blackwell: 129–134.

Sammallahti, Pekka. 1998. *Saami Languages: An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.

Seurujärvi-Kari, Irja. 2011. “We Took Our Language Back” – The Formation of a Sámi Identity within the Sámi Movement and the Role of the Sámi Language from the 1960s until 2008. Riho Grünthal & Magdolna Kovács (doaimm.). *Ethnic and Linguistic Context of Identity: Finno-Ugric Minorities*. Uralica Helsingiensia 5: 37–78.

Solbakk, Aage. 1997. *Sámi čállingiela historjá*. Kárášjohka: Davvi Girji Os.

Tauli, Valter. 1965. Johannes Aavik’s Language Reform 1912–1962. Viktor Kõressaar & Aleksis Rannit (doaimm.). *Estonian poetry and language: studies in honor of Ants Oras*. Stockholm: Kirjastus Vaba Eesti: 106–124.

Torp, Arne & Lars S. Vikør. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal.

Vikør, Lars S. 2007. *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

———. 2011. Principles of Corpus Planning – As applied to the Spelling Reforms of Indonesia and Malaysia. Olof Almenningen & Marit Hovdenak & Dagfinn Worren (doaimm.). *Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør 65 år*. Oslo. Novus: 318–335.

Annika Pasanen
FT

Laidiittâs

Artikkâl vuáđđun lii jieččân post doc –haahâ *Saamen kielten intensiivisen aikuisopetuksen vaikutukset Suomessa*. Lam porgâm hahhuinân ive 2017 rääjist, já tom ruttâdeh tááláá tiäđu miel Suomâ Kulttuuruttâráaju já Helsig ollâopâttâh. Hahhust mun tuudhâm Suomâst iivij 2009 - 2016 uárnejum sämikielâi – anarâškielâ, nuorttâlâškielâ já pajekielâ – ubâ ive pištévâš intensiivmáttááttâs vaikuttâsâid sämikielâi tilán. Amnâstâhhân must lii cuánuimáánust 2017 uárnejum kojâdállâm, mon lam vuolgâttâm puohháid, kiäh láá luuhâm sämikielâ Säämi máttááttâskuávdáá (ovdâskulij kiävtám uánádâs SMK) ubâ ive škovliittâsâst ivveest 2011 ovdâskulij, já anarâškielâ tááhust meiddei toid, kiäh uásálistii luuhâmpaje 2009-2010

tievâsmittemškovliittâsân, mon Oulu ollâopâttâh ornij oovtâst SMK:áin já Anarâškielâ servijn. Čieŋâlub sahhiittállâmmateriaal uáppein čuákkejuvvo maŋeláá. Amnâstuv nubbe uási tuálá sistees neelji máttáátteijee vuáđulâš fáddâsahhiittâlmijd. Koččâmuš lii ulmuin, kiäh pargeh teikâ láá tutkâmuš äigipaajeest (2009-2016) porgâm váldumáttáátteijen SMK sämikielâ já kulttuur linjeest.

Taan artikkâlist kiedâvušâm kielâ intensiivmáttááttâs já kielâ oppâm rävisolmožin iänááš anarâškielâ uáinust. Finnejim Webropol-koijâdâlmân 85 vástádâssâd, main 31 pajekielâ lohhein, 14 nuorttâlâškielâ lohhein já 40 anarâškielâ lohhein. Anarâškielâ lohheeh lijji ohtsis 64:s ivij 2009-2016 kuudâ kielâškovliimist (tievâsmittemškovlim já vittâ SMK-škovlim). Kojâdâlmist 40 västideijed taha 63 %, mon puáhtá toollâđ viehâ šiev vástádâsmeerrin. Ton keezild keejâm, et must lii šiev vuáđu analysistid anarâškielâ rävisulmui škovlim. Tievâsmittemškovliittâsâst 2009-2010 kávnnoo ovdil almostum materiaal. Ovdemužžân tast kalga mainâšid Olthuis, Kivelä já Skutnabb-Kangas monografia *Revitalising indigenous languages: How to recreate a lost generation* (2013), mii kovvee oles škovlim tuáváá,

vuávámpargo, olášuttem já puátusijd. Muu anarâškielâ iäláskitmân kyeskee náguskirjetutkâmuš (Pasanen 2015) ohtân fokusin vuod lii tievâsmittemškovlim kielâmiäštár-uáppee-hárjuttállâm, mon mun kuvviim sehe uárnejeijee ete uáppei já kielâmiäštárij uáinust. Uđđâ sárnoi koččâmuš lii puáttám oovdân meiddei motomijn tiedâlijn artikkâlijnân (Pasanen 2014; Pasanen, teddilmist).

Mun irâttâm taan artikkâlist hammiđ kove tast, magareh ulmuuh vyelgih luuhâđ anarâškielâ já magarij suujâi keežild, magareh feeriimeh ulmuin láá ive pištee kielâ- já kulttuurškovliimist, moin naalijn sij uáppih kielâ já maht sij kevtiškyetih tom eellimstis. Koččâmuš sâmi Kielâi uđđâ sárnoin lii anarâškielâ tááláá tile já puátteevuođâ tááhust eellimtehálâš. Eenikielâlij sárnoi puáris puolvá kiäppán ja uđđâ páárnášpuolvâ lii esken šoddâmin. Monâttum suhâpuolvâ (kj. 1. vyelilovo) sii kooskâst lii tot, kote kolgâččij toollâđ kielâ eellimvuáimálâžžân já sirded tom párnáid. Intensiivmáttááttâs puátusijn, vaikuttâsâin já vädisvuodâin finnejum tiätu puáhtá lede ävkkín sâmi Kielâi máttááttâs já iäláskittem vuáváamist já išediđ eres-uv almugijđ sii viggâmušâin huksid monâttum suhâpuolvâ uđđâsist.

Artikkâl vuosmuu vyelilovvoost mun kuvviim anarâškielâ tááláá tilán vaikutteijee historjâlijđ tábáhtuumijđ já prosessijđ. Tot lii taarbâšlâš ton ibbeerdmist, mane rävisulmui kielâškovlim lii anarâškielâ siärváduvâst nuuvt tehálâš. Mun puávtám meid oovdân almugijkoskâsij kielâsosiologisâš tutkâmkiedist majemui aagij pajanâm *new speaker* ('uđđâ sárnoo') –tutkâmuš, mii kiedâvuš ucceeblovokielâi sárnoid, kiäh láá oppâm kielâ pääihi ulguubeln. Távjá koččâmuš lii eidu kielâ oppâmist já kiävtun väldimist rävisolmožin.

Artikkâl nubbe vyeliloho kiedâvuš tom, magareh anarâškielâ rävisolmožin uáppeeh láá já maggaar tuáváást sij puáti. Kuálmád lovvoost mun kuvviim sii feeriimijđ anarâškielâ oppâmist ja niäljád lovvoost ive pištee kielâškovlim puátusijđ já vaikuttâsâid. Motomij soojij spejâlistám uáppei

koijâdállâmvästádâsâid SMK sämikielâ já kulttuur linjái uáivimáttáatteijei jurduid ja feeriimáid sehe eres materiaalân, mii fáádást kávnoo. Mun viärdádálâm anarâškielâ lohhei västádâsâid eres sämikielâ lohhei västádâssâid. Viidâd vyelilovvoost kiäsám koijâdállâm puátusijd oohtân já analysistám taid čienâlubbooht sehe puávtám oovdân tutkâmuš jotkâkoččâmušâid.

Historjálâš já kielâsosiologisâš tuávááš

Toi aaigij räajist, kuus ulmuu tiätu uulât, anarâškielâ lii sarnum tááláá Aanaar kieldâ jävri- já juhâkuávluin. Historjalij käldei vuáduid lii oskottettee, et sárnoojuávkku ij lah kuássin dramaatlávt stuárnum ige kiäppánâm – koččâmuš lii ain lamaš muádičyeđe ulmust (kj. ovdn. Nickul 1968: 38; Äimä 1902). Anarâšah láá meiddei aassâm viehânáál siämmáá kuávlust. Sii elimân já kielân vaikutteijee tileh láá kuittâg uáli radikaallávt muttum. Aanaar lii kuhháá lamaš uáli maanġâkulttuurlâš já –kielâlâš kuávlun. Jieškodeh-uv kulttuurlâš já kielâjuávhuh láá jottáám Aanaar kuávlust, tuálvum anarâšâin maidnii já puáhtám sijjân maidnii, vaikuttâm sii elimân já loopâ loopâst meid asâiduttâm sii ärbivuáválijd enâmijd. Syemmilij já pajekielâlij varrim Anarân 1800-lovvoost, eellimvuovij nubástus piivdost maanġâmuddosii päikkituáluun já puásuituáluun, espanjatavdâ, suomâkielâ pajanem váldukielâ sajattâhân 1900-lovo aalgâbeln, suáđih já evakko sehe nuorttâlâšâi asâiduttem 1940-lovo loopâst láá ovdâmeerhah anarâškielâ tilân korrâsávt vaikuttâm tábáhtuumijn. Val 1900-lovo aalgâst anarâškielâ lâi kuávlun váldukielâ, mut suomâkielâ vuotij viehâ jotelávt suomâkielâlij värreijejei, almolâš modernisaatio já suomâkielâlii škovlâlâjádâs keežild. Soodij maġa kielâtile huánâniij ain, ko evakko- já uđđâsisthuksimäigi nannejii suomâkielâ sajattuv Anarist. Veikâ anarâškielâliih rävisulmuuh jotkii anarâškielâ sárnum koskânis, te ain eenâb perrui kiellân šoodâi suomâkielâ já ain härvibeht párnááh oppii anarâškielâ. Ko ovdil soodij anarâškielâ val kullui perruin viehâ vijdáht, te 1960-lovvoost šoddâm párnâin innig häärvis sárnuškuottii anarâškielâ eenikiellân. (Anarâškielâ šoddâmist uhkevuálâsâžžân kj. Olthuis 2000; Olthuis & al. 2013: 31-34; Pasanen 2015: 86-95.)

Motomeh, aainâs Lesk-Ant Uulá (Uula Morottaja), huámmášii kal jo ovdil soodij, mii lii tábáhtuumin, já vadâškuođij staatâst já sämmilijn tooimâid anarâškielâ paijeedmân (Olthuis 2000: 571). Muádi vuodâlohán ij kuittâg ennuskin mihheen tábáhtum, pic kielâ tuše kuulold monâttij sárnoidis já roolis. Ko sämmilij etnisâš lihâdâs aalgij Suomâ peln vaikuttid 60-70-lovvoost, anarâškielâ já anarâšai rooli tast lâi kuhháá viehâ uáinimettum. Vuosmuuh ovdánemmeerhah lijjii škovlámáttáttâs älgim 70-lovvoost, anarâškielâ kevttim radiotooimâst 80-lovo aalgâst, kiirjij almostittem tyellittälli já uáinohis kielâkuursah rävisulmuid.

Merkkátábáhtus lâi Anarâškielâ seervi vuáđudem 1986. Lam jieččân nágustukâmušâst miäruštállâm tom anarâškielâ iäláskitem vuosmuu páárrun. Talle lâi almolávt ettum jiänusân, et kielâ láppoo forgâ, jis mihheen ij porguu. Tast aalgij tátulâš já pisovâš pargo ton estimân. (Pasanen 2015: 96-105.)

Anarâškielâ servi vuájui algâivij ennuv kirjálâšvuodâ kuástidmân já astoäáigi tooimâi orniimân. Uáivipargon šoodâi Anarâš-loostâ almostittem. Taah tooimah lasettii čuuvtij kielâ kevttimdomenijd já kielâ áárvu, mut uđđâ sárnoid toh iä puáhtám. Kielâ pisei ain koskâahâsij já puárásij kiellân – spiekâstâhhân tuše seervi jodetteijeekuáhtâs párnááh, nelji kaandâ, kiäh lijjii oppâm anarâškielâ eeni- vâi kolgâččij-uv ettâđ eejikiellân. Tile kuittâg muttuuškuođij jotelávt, ko servi algâttij kielâpiervâltoomâ ive 1997. Anam taam anarâškielâ iäláskitem nubben páárrun já äigipaijeen, mon ráájist kielâsiärváduvâst lii lamaš joodoost jorgokielâmolsom (eng. *reversing language shift*, suom. *käänteinen kielenvaihto*). Uđđâ anarâškielâ sárnoi puolvá lâi vistig oovtâ piervâljuávhu stuárusâš, 8 párnážid, mut ivveest ihán tot kuulold stuáru, ko škovlâahasiih vuolgii škoovlân já sii sajan pottii uđđâ párnááh piervâlân.

Ive 2000 Suomâ vuáđumáttáttâsleahân poodij nubástus, mon mielđ staatâ koolgâi mävsiškyettid sierâ ruttâdmáin sämikielâlii máttáttâs ornim Säämist. Tot merhâšij tom, et kielâpiervâlpárnááh pessii luuhâđ škoovlâst masa puoh amnâsijd anarâškielân. Vuosmuu keerdi oles historjâst anarâškielâ finnij

virgálâš sajattuv párnái čuovviittâskiellân. Taat nubástus uuigâi joton stuorrâ aášijd, tego oppâmateriaalij ráhtim anarâškielân já sánáduv huksim maanġâ syergist, moin anarâškielâ ij lamaš kuássin ovdil kevttum. (Olthuis 2000; Olthuis 2003.)

Kielâiäláskittempargo stuárráamus vädisvuottân lâi aalgâ räajist pargeevääni. 90-lovo pelimuddoost tile lâi taggaar, ete vuálá 30-ahasiih sárnooh lijji muádis. Pargoahasiih, kiäh liččii kiävttám kielâ aktiivláv, lijji ubâ paje uccáá – sárnuhánnáá tagarijn, kiäh liččii máttám sehe sárnuđ ete luuhâđ já čäälliđ anarâškielâ. Toh, kiäh liččii kolgâm oppâđ anarâškielâ 60-lovvoost ovdâskulij, lijji páaccám anarâškielâttáá. Maanġâ suuvâst kielâsirdem lâi tiäđust-uv potkânâm jo tolebiššáá, nuuvt et saahâ lâi eenâb ko oovtâ kielâttis suhâpuolvâst. Taggaar juávhust sárnoo termáin “monâttum suhâpuolvâ” (eng. *lost generation*). Kielâ maassâd finnim monâttum suhâpuolvân lii korrâ pargo, maanġânáál korrâsub ko kielâsirdem párnáid (kj. Grenoble & Whaley 2006: 56-58). Motomeh pasteh oppâđ kielâ uánehis kuursâin já jiešmáttááttálmáin, mut ienáás ulmuud taat ij lah tuárvi. Tarbâšuvvojeht intensiivuápuh, moh pišteht tuárvi kuhháá já moh fáalih tuárvi máhđulâšvuodâid kielâ kevttimân. Tot vuod váátá ennuv orniistállâm já ruodâ-uv. Vuosmužžân tarbâšuvvoo tiäđust-uv motivaatio, haalu finniđ olssis kielâ. Maanġâ anarâš perrust motivaatio stuáru, ko perruu párnááh sárnuškuottii kielâ piervâlist já škoovlâst.

Anarâškielâ vuosmuš intensiivlâš kielâškovlim uárnejui kiđđuv 1999. Tot piištij kiđđâluuhâmpaje já vuolgij aabâs algâtääsist. Uáppeeh lijji suullân 15:s, já motomijn sist lijji párnááh kielâpiervâlist. Škovlim piejâi joton maanġâ ulmuu persovnlâ kielâmolsom anarâškielân mut ij pastam čuávidiđ pargeevâni vuodâ. Sahhiittállâmmateriaalist, mon lam nuurrâm ivij 2005-2006 anarâš kielâsiärváduv jesânijn – kielâpiervâlpárnái vanhimijn, kielâpargein já eres ulmuin – kulloo uáli čielgâsávt ilo uđđâ pärnipuolvâst, mutâ siämmást huolâ tast, et párnái vanhimeh iä mäati kielâ, mut párnáid ij kavnuu kielâlâš toorjâ ige kielâfalâldâh kielâpiervâl já škoovlâ ulguubeln. Ive 2007 šoodâi juurdâ rävisulmui intensiivškovliimist,

moos rekrytistuuččii toh ulmuuh, kiäid kielâsiärvádâh enâmustáá tarbâšičij. Taan jurduu puáđus lâi anarâškielâ tievâsmittemškovlim 2009-2010. Škovlim piištij oles ive, já ton maŋa maailmist lijji 17 uđđâ, pargoahasâš anarâškielâ sárnod jieškote-uv pargosuorgijn. (Pasanen 2015: 167-168, 228-250; Olthuis & al. 2013.)

Tievâsmittemškovlim algâttij oppeet uđđâ mudo anarâškielâ iäláskitmist. Ton puáđusin vuáđudui uđđâ kielâpiervâljuávkku, aalgij anarâškielâlâš amnâsmáttááttâs paješkoovlâst, anarâškielâst šoodâi ohtâ Aanaar servikode pargokielâin, mediafalâldâh lasanij já anarâškielâ máttááttâs Oulu ollâopâttuvâst vijđánij válduamnâs táásán. Ton puáđusin meid maŋgâseh kevtiškuottii anarâškielâ párnáidiskuun, huolhijguin, skipárijguin já ubâ siärváduvâst já sosiaal viärmáduvâin. Ohtâ puoh tehálumos puátusijn lâi tot, et anarâškielâ intensiivlâš máttááttâs rävisulmuid šoodâi Säämi máttááttâskuávdáá škovlimfalâlduv pisovâš uáassin. Ivveest 2011 ovdâskulij lii toimâm oles ive pišteváš anarâškielâ já kulttuur linje, mon siskáldâs lii maŋgâin oosijn siämmáasullâsâš ko tievâsmittemškovliimist. (Olthuis & al. 2013: 129-144.; Pasanen 2015: 133-138.)

Uđđâ sárnoi mere ij lah máhđulâš rekinistiđ tárkká, ko kihheen ij pyevti keessiđ čielgâ raajijd kielâsárnoo já ij-sárnoo kooskân. Jis kuittâg kiäččá tuše toi párnái lohomere, kiäh láá kyevtlov ivveest uásálistám kielâpiervâltoomân Aanaar já Avveel juávhuin, tot aldanškuát čyeđe párnáá. Jieškote-uv suujâin puohah sist iä lah kuáassin sárnuškuáttám anarâškielâ aktiivlávttâ teikâ kielâtáiddu lii škoovlâavveest teikâ ton maŋa vâjaldum. Mun uáinám kuittâg realistlâžžân, et eenâbloho toin vááijuv čyeđe párnáást láá šoddâm mottoom tääsist kyevtkielâgin. Uđđâ rävisolmoossárnoi meereest puáhtá ettâđ masa siämmáá. Ko váldá vuotân puoh intensiivškovliittâsâid ja tom, et meiddei jiečânâs uápui, uánihis kuursâi já ollâopâttâhmáttááttâs peht láá šoddâm mottoom verd sárnooh, te rävisulmui meeri-uv aldanškuát čyeđe. Čielgâs lii, et sii-uv kielâtááidust já kielâkevttimist lâá uáli stuorrâ iäruh.

Uđđâ sárnooh láá jo taan räi lamaš uáli merhâšittee roolist anarâškielâ siärváduvâst (Pasanen 2015: 168-170). Anarâškielâ sirdemân lahtâseijee pargoin – máttátmist já párnái tipšomist – masa puoh pargeeh láá uđđâ sárnooh. Siämmáánáál uđđâ sárnooh láá meiddei toh, kiäh tááláá ääigi sárnuh uccápárnáid päikkikiellân anarâškielâ. Uđđâ sárnoi oppâmprooses, kielâtááiđu, kielâlii identiteet, kielâvaljiimijd, háástuid já táárbuid lii tehálâš tutkáđ, vâi anarâškielâ siärvádâh piäsá ovdániđ nuuvt pyereest ko máhđulâš toi resursijguin já ton tiileest, moh tast onnáá peeivi láá.

Kielâoppâm, tego eenikielâlij kielâovdánem já nubben kiellân máttááttâllee oppâmprooses, láá maailm kielâutkâmuš kiedist tutkum ennuv já kuhháá. Kielâi uhkevuálásâšvuotâ já iäláskitem pajanii mailmvijđosii tutkâmfáddán 1990-lovvoost, já tađe mielđ šoodâi tárbu kuvviđ pyerebeht meid taid uđđâ kielâoppâmtiliid já kielâsárnoojuávhuid, moh lahtâseh nomâlásân kielâmolsom já kielâi iäláskitem konteekstân. Ohtâ majemui iivij ovdánâm tutkâmsuorgijn kočoduvvoo new speakers –tutkâmuššân, adai uđđâ sárnoi tutkâmuššân. Tot lii porgum enâmustáá Euroop kuávlulij ucceeblovokielâi (eng. *regional minority languages*), tego baskikielâ, iirikielâ ja manksikielâ sárnoi kooskâst. O'Rourke, Pujolar já Ramallo (2015: 2) huámášuteh, et uđđâ sárnoi tutkâmuš puáhtá siämmáá pyereest kuoskâđ algâalmugij kielâi “uđđâsist opâttállâm”, kielâ maasâd väldim kielâmolsom maŋa. Tutkâmsyergi kiedâvuš ucceeblovokielâid, maid lii máhđulâš oppâđ pääihi ulguubeln, institutionaallávt uárnejum haamijn. Tágáreh láá om. uccpárnái kielâlávgu, kielâlávvgumáttááttâs teikâ rävisulmui kielâškovlim. Tot meerhâš táválávt meiddei tom, et kii peri puáhtá oppâđ kielâ, adai kielâoppâm ij lah räijejum etnisávt. Uáinám, et *new speaker* –tutkâmuš algâvuolgâ já metodeh heivejeh pyereest meiddei anarâškielâ tááláá tile kuvviimân, já jieččân post doc –hahhuu ohtân ulmen lii-uv heiviittiđ *new speaker* –tutkâmuš anarâškielâ kielâsosiologisâš tutkâmân.

máttááttálmân, kielâkevttim jieškote-uv domenijn, uđđâ gaeli sárnoi identiteet, koskâvuotâ eenikielâlâš sárnoiguin, jurduuh gaelikielâst já ton puátteevuođast. Huámásume kiddee uđđâ sárnoi juávhust tot, et nubenáál ko Säämist (kj. 2. vyelilovo), eenâbloho sist láá almaah. Pujolar já Puidgevall (2015) vuod láá tutkâm espanjakielâlâš nuorâ rávisulmuid, kiäh láá oppâm já kevtiškuáttám katalaankielâ Katalonia kuávlust. Suoi kuvviv uđđâ katalaan sárnoi kielâlâš eellimkeerdijd já toin nomâlásân nubástusâid, jorgálduvâid, maid suoi kočodává katalaankielâlâš termáin *muda, mudes*. Toh pyehtih leđe tábáhtumeh, kuás espanjakielâ sárnoi lii šoddâm kontakt katalaankieláin teikâ kuás kielâi rooli ulmuu elimist lii muttum. Toi jorgálduvâi peht suoi halijdává kuvviđ, maggaar lii šoddâđ katalaan sárnon, maggaar prooses tot lii já mii toos vaaikut. Kiásnii merhâšittee jorgáldáh lii lamaš uđđâ škoovlá algâttem, já kiásnii veikâbâ tot, et uđđâ pargosaajeest hovdá lii tiervâttám pargee katalaankielân já sun lii iberdâm, et tääl ferttee sárnuškyettiđ katalaan.

Anarâškielâ uđđâ sárnooh – kiäh sij láá?

Mun toohim Webropol-koijâdállâm Säämi máttááttâskuávdáást sâmikielâi já kulttuurij linjâin luuhâm ulmuid cuáŋuimáánust 2017. Koijâdállâm lâi suomâkielâlâš, ko siämmáš luámáttâh vuolgâttui puoh sâmikielâi lohheid. Piejâm motomin čielgâsvuođâ tiet uáinusân meid suomâkielâlijd vástádâsmuulsâiävtuid. Koijâdâlmân västidii 40 anarâškielâ oppâm olmožid. Sist 11:s lijji uásálistám tievâsmitemškovliittâsân 2009-2010. Luuhâmive 2011-2012 SMK anarâškielâ já kulttuur linjá uáppein käävcis västidii, luuhâmive 2012-2013 uáppein čiččâmâs, luuhâmive 2013-2014 uáppein kuudâs,

luuhâmive 2014-2015 uáppein meiddei kuudâs já luuhâmive 2015-2016 uáppein kyevtis. Vástádásâid tuđhâdijn ferttee mušteđ, et västideijeh láá kielâsárnon uáli jieškote-uvlágán muddoost: motomeh láá oppâm kielâ käävci ihheed tassaas já motomeh tuše ihe tassaas. Kojjâdállâm tuáváášuásist kojjâdui västideijee alemus škovliittâs, vuodâloho kuás sun lii šoddâm, suhâpeeli já etnisâš juávkku, moos västideijee vuosâsajasávt identifist jieijâs. Kojjâdui meid tehálumos motiiveh škovliittâsân uásálistmân, máhđulâš anarâškielâ táidü ovdil škovlimive sehe tot, maatij-uv västideijee monnii eres sâmikielâ ovdil anarâškielâ uápui.

Anarâškielâ lohheeh láá viehâ škuávlejum juávkku: jobâ ohtnubálovásist lâi aaleeb ollâopâttâhtođhos já siämmáanáál ohtnubálovásist vyeleeb ollâopâttâhtođhos. Käävci uápee alemus tođhos lâi koskâtâsist, vittâsist lâi opâttâhtäâsi škovlim, niäljâs alemus škovlim lâi luvâttâh já oovtâst vuáđuškovlâ. Ave peeleeest västideijeejuávkku lâi viehâ heterogeenâlâš. Stuárráamus aheluokka lijji 80-lovvoost šoddâm ulmuuh, 14 västideijed. Čuávuvâžžân enâmustáá lijji 70-lovvoost šoddâm västideijeh, oovces. Čiččâmâs lijji šoddâm 60-lovvoost já siämmáanáál čiččâmâs 50-lovvoost. 90-lovvoost šoddâm västideijeh lijji kuulmâs.

Suhâpelijuáhâšume lâi uáli čielgâs: 40 västideijest 36 ađai 90 % lijji nisoneh, já almaah lijji neeljis, ađai 10 %. Anarâškielâ lohhei kooskâst nisonij uási lâi kustoo val stuárráb ko oles kojjâdâlmân västideijei juávhust: tast nisoneh lijji 85 % já almaah 15 %. Máttáatteijei sahhiittâlmij já SMK sâmikielâ uápei nommâlistoi vuáđuld čielgá, et taah lovoh kovvejed tuodâlii tile sâmikielâi lohhei koskâvuodâst. Koččâmuš ij lah tast, et nisoneh liččii tuše västidâm ennuv iäljárubboht. Mane almaah láá nuvt čielgâ ucceeblohhoon sâmikielâi škovliittâsâst? Čuávuvâš ääših mainâšuvvojeh máttáatteijei sahhiittâlmijn:

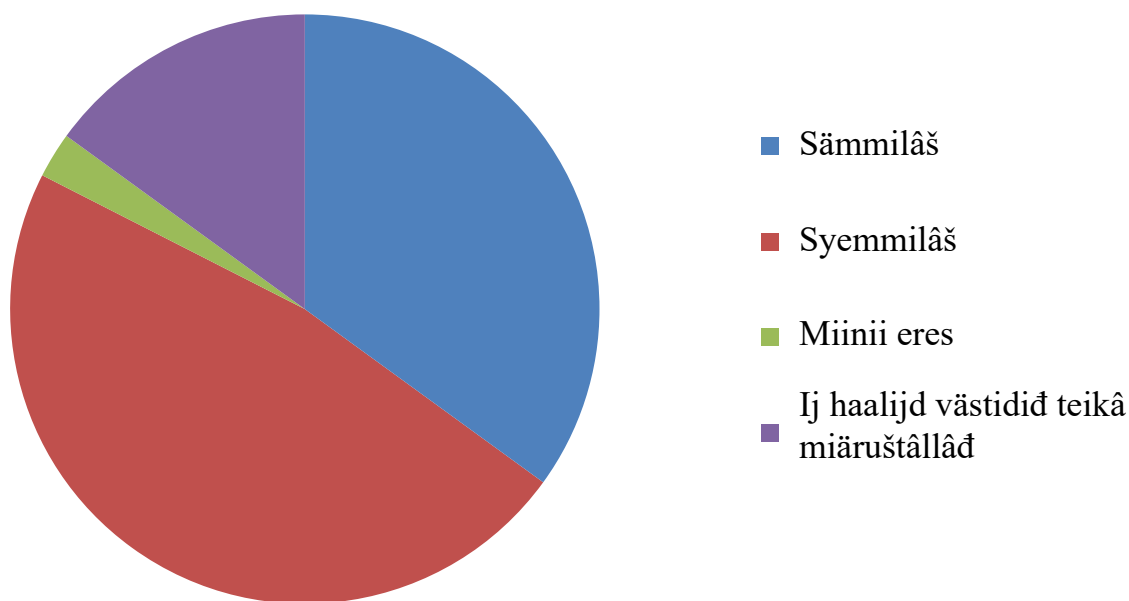
1. Suhâpeelij pargoroolih perrust: Nisonij rooli kielâsirden lii stuárráb já sij jurdáččeh eenâb párnáidis já sii puátteevuodâ. Tavekuávlun almaah láá ennuv meddâl pääihist, ige sist lah äigi kielâaššijd. Almaah láá eenâb kiddâ luánduiäláttâsâin, moin lii vaigâd vyelgiđ ihán meddâl: turist- já puásuipargoh.

2. Almoliij suhâpeli-iáruh: Lii maggaarnii kulttuurlâš trendi, et kielâi luuhâm lii eenâb nisonij äšši. Kieldâ já staatâ pargosooijjn eenâblovvoost láá nisoneh, já sij okeh sâmikielâid luuhâđ viehâ ennuv. Almaah iä ane kielâ- já kulttuurtoimâid nuuvt tehálâžžân, pic sij aneh jieijâs puđaldâsâid ennuv tehálubbon. Škovlâjotemist láá kenski páaccám hyenes muštoh tävjibeht almaid. Almaah iä távjá ane kielâ rooli identiteetist nuuvt tehálâžžân.

Marjut Aikio kiedâvuš uánihávt nisonij já almaid jieškote-uvlágán koskâvuodâ sâmikielâin jieijâs tutkâmušâst Vuáču kuávlun kielâmolsomist. Sun maainâš, et távjá eidu perruun enni viggá oppâđ sâmikielâ, meiddei talle ko enni lii syemmilâš já eeči sâmmilâš. Suu mielđ siärvâduv ulguubeln puáttee ulmui lii älkkeb kevtiškyettiđ sâmikielâ ko siärvâduvâst šoddâm ulmui, kii puáhtá kyeddiđ fárustis “myötäsentyisenä painolastina saamea kieltävää tabua”. (Aikio 1988: 312.) Aikio mainâšem tile lii uáli táválâš meiddei anarâškielâ siärvâduvâst. Perruin, moin enni lii syemmilâš já eeči sâmmilâš, nomâlasân enni lii táválubboht tot, kote máttááttâl anarâškielâ, siämmást ko eeči távjá máttá kielâ váhá teikâ ij ollágin (Pasanen 2015: 167). Puohah sâmikielâi máttáatteijeh (neeljis) miedetteh sahiittâlmijn, et lii vaidâlittee, mon uccáá almaah uásálisteh intensiivmáttáttâsân teikâ ubâpaje loheh sâmikielâ, já et maidnii kolgâččii porgâđ toos. Tot “miinii” sátáččij leđe eenâb persovnlâš tääsi kielâmáttááttâs, mii tábáhtuuččij ulmui lunne, sii luándulâš eellim- já pargopirrâsist, teikâ eenâb toimâlâš kielâmáttááttâs, mii sátáččij heiviđ tavekuávlun almaidulmuid pyerebeht ko kielâoopâ luuhâm luokkavisteest. Taggaar vyevih vuod iä šoodâ jiešmeidlist, pic taid kolgâččij vuávâđ pyereest. Kielâmáttááttâs priivaatulmuid mávsáččii luándulávt ennuv eenâb ko máttááttâs oles juávkun.

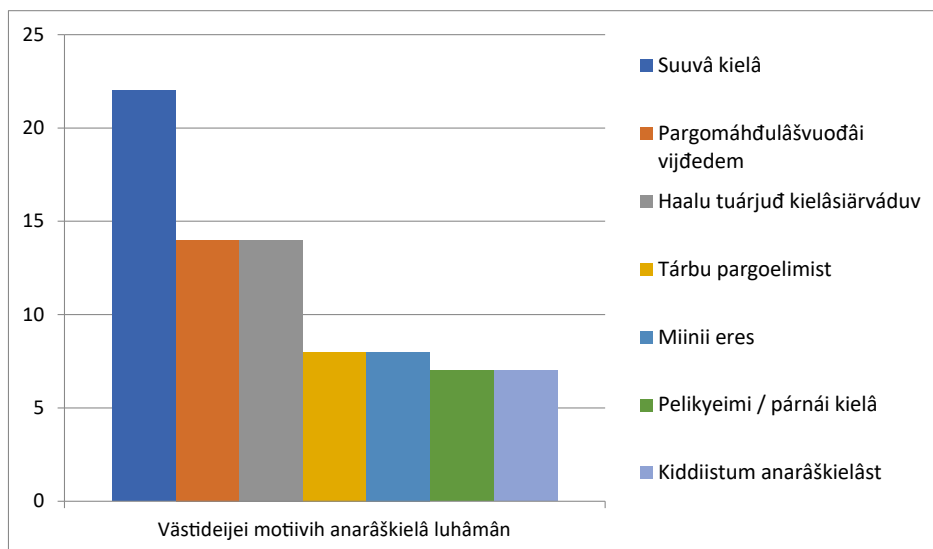
Koijâdim, magariin västideijeeh enâmustáá aneh jieijâs etnisávt. Muulsâiävtuh lijjii: “sämmilâš”, “syemmilâš”, “miinii eres”, “jiem haalijd västidiđ teikâ miäruštállâđ”. 40 ulmust 14:s aneh jieijâs vuosâsajasávt sämmilâžžân já 19:s syemmilâžžân. Ohtâ lâi valjim muulsâiävtu “miinii eres”, já kuudâs iä haalijdâm västidiđ teikâ miäruštállâđ. Lijjim adelâm majemuu muulsâiävtu, ko lii tiäđust, et ulmuu etnisâš identiteet ij lah távjá máhđulâš oovtâkiärdánávt miäruštállâđ. Meiddei sämisiärváduvâin láá ulmuuh, kiäh láá mottoomnáálá syemmilâšvuodâ já sämmilâšvuodâ rääji alne, identifisteh jieijâs kuohtuid juávhoid teikâ iä haalijd valjid paječalluu jieijâs etnisâšvuotân (om. Sarivaara 2012). Viärdádállâm 85 ulmuu västideijeejuávhoiin čáittá, et anarâškielâ lohheeh lijjii valjim majemuu muulsâiävtu täävjib ko eres sâmikielâi lohheeh. Tot puáhtá lahtâsid anarâšâi historján. Mottoom kuávluin om. anarâšâi uđâstáálui vuáduđem já syemmilij já sämmilij koskâsih ávuslitođ láá vijđedâm etnisijd raajijd jo 1900-lovo aalgâbeln (Nahkiaisaja 2006: 97). Västideijei etnisâš identifistem uáinoo kovosist 1.

Västideijei etnisâš identifistem

Kovos 1: Västideijei etnisâš identifistem.

Magarij suujai keežild ulmuuh tastoo oceph sāmikielâ uáppoid? Västideijeeh ožžuu valjiđ oovtâst kuulmâ räi váldumotiiv sāmikielâ máttááttálmân. Puoh enâmustáá, 22 kerdid, lâi väljejum muulsâiähtu “jieččân kielâ teikâ jieččân suuvâ kielâ oppâm”. Taat puáđus lii mielâkiddiivâš: ton keežild anarâškielâ lii 22 västideijee jieijâs teikâ jieijâs suuvâ kielâ. Kuittâg tuše 14 olmožid lijjii västidâm, et sij aneh jieijâs sâmmilâžžân. Čielgiittâs puáhtá leđe tot, et meiddei toi ulmui, kiäh iä halijđâm miäruštállâđ jieijâs etnisâš identiteet, suuvâst sāmikielâ lii “jieijâs kielâ”. Sáttá leđe nuuvt-uv, et olmooš lii miäruštállâm jieijâs syemmilâžžân, mut suuvâst lii toivle sarnum anarâškielâ. Teikâ ohtâ, mii puáhtá čielgiđ ruossâriijđo, lii tot, et mottoom sâmisuuhân naaijâm västideijeeh láá nabdâm pelikyeimis suuvâ “jieijâs suuhân”. Tagarij tábáhtusâi várás mun lijjim adelâm čuávuvváá muulsâiävtu “muu pelikyeimi teikâ párnái kielâ oppâm”. Tom lijjii valjim čiččâmâs. “Tárbu pargoelimist” lâi lamaš motiivin käävci västideijei já pargomáhđulâšvuodâi vijđedem 14 västideijei. Toi kyevti muulsâiävtu iärrun lijjim nabdâm tom, lii-uv olmooš jo lamaš pargoost, mast lii konkreetlâš tárbu anarâškielâ tááiđun, vâi lii-uv sun keččâm almolubboht ovdâskulij, et anarâškielâ táidu liäkká sunjin eenâb uuvváid. Haalu tuárjuđ sāmikielâlii siärváduv lâi lamaš suijân 14 ulmuu kielâuáppoid ja čiččâm västideijed lijjii ubâ paje lamaš kiddiistum anarâškielâst. Käävcis lijjii valjim muulsâiävtu “miinii eres”, já motomeh lijjii čáállám ton ohtâvuotân jieijâs motiivjđ. Toh motiiveh labdasii haalun vuáháduđ pyerebeht jieijâs aassâmkuávlun, toollâđ koskáive argâelimist teikâ ubâ paje ovdediđ jieijâs tááiđuđid já tiäđuđid. Ulmui motiiveh sāmikielâ luhâmân uáinojeh kovosist 2.

Kovos 2: Västideijei váldumotiivih anarâškielâ luhâmân.

Ovdil anarâškielâ uápuid viehâ uccâ uási lohhein maatij kielâ muuneeld aktiivlávtt, mut stuárráb uási iberdij kielâ. Västideijein viidâs mattii sárnuđ kielâ mahtnii já lovvees váhá – loopah iä sárnum. Ohtâ maatij čäällid viehâ pyereest, kuulmâs mahtnii já kuudâs váhá. Kyevtis almottáin, et suoi iberdáin kielâ njebžilávtt jo ovdil luuhâmive, já siämmáánáál kyevtis iberdáin viehâ pyereest, 11:s mahtnii já oovces váhá. Ađai tuše 16 olmožid 40:st iä iberdâm anarâškielâ jieijâs mielâst ollágin. Maht taat talle lii máhđulâš? Ohtâ suijâ toos lii tot, et viehâ stuorrâ uási maatij monnii eres sämikielâ ovdil anarâškielâ máttááttállâm. Kuudâs västidii, et mattii eres sämikielâ njebžilávtt, já 15:s mattii váhá. Tallehân lii luándulâš, et olmooš ibbeerđ mottoomnáál meiddei anarâškielâ, veikâ ij liččii tom kuássin máttááttállâm. 19 västideijed iä máttám muuneeld eres sämikielâ.

Tärhibeht ij koižadum, mon sämikielâst lii saahâ, mut lii ervidemnáál, et iänáázin pajekielâst. Tom máttááttálmân láá kuhháá lamaš ennuv pyerebeh máhđulâšvuodah ko eres sämikielâi máttááttálmân: tot lii máttááttum škoovlâst já kielâkursâin, já SMK máttááttâsohjelmist tot lii jo kuhháá lamaš ive teikâ ihepele pištevâš intensiivmáttááttâssân. Pajekielâ lii tiäđust-uv meiddei puoh sämikielâin enâmustáá eellimvuáimálâš já viijđâsumosávt sarnum, tot lii maangâin kuávluin siäilum päikkikiellân já puoh suhâpuolvâi savâstállâmkiellân. Pajekielâ lii meiddei tot kielâ, mon anarâšah láá motomijn kuávluin ärbivuáválávtt oppâm nubben kiellân, ko ohtâvuodah pajekielâlijguin láá lamaš valjeest (om. Valtonen 2014: 113-114.)

Kyevtkielâläšvuotâ anarâškielâ já pajekielâ kooskâst lii kuittâg lamaš oovtpiälälâš: pajekielâliih láá harvii oppâm anarâškielâ nuuvtt et liččii sárnuškuáttám-uv tom. Kielâi já toi sárnoi kooskâst lii 1900-lovo ääigi Anarist lamaš tiätulágán hierarkia, mon konteevstâst lii orroom tego luándulaahân, et ucceeb kielâ sárnoo viggá sárnuđ stuárráb kielâ. Ääigi mielđ ohtâsâš savâstállâmkiellân lii távjá väljejum eidusâš eenâblovokielâ adai

suomâkielâ. (Kj. Morottaja 1991.) Taat hierarkia ja kielâvaljimstrategia Suomâst kevttum sâmiikielâi kooskâst lii muttuuškuáttám esken 1900-lovo loopâst já 2000-lovo ääigi, ko ucceeb sâmiikielah láá iäláskâm já finnim uđđâ sárnoid já uđđâ kevttimkuávluid. Toi miel kielâi árvu lii pajanâm já sâmiikielah láá šoddâm eenâb täsiárvusâžžân. Lam jieččân nágustukâmušâst (Pasanen 2015: 379-381) puáhtám oovdân nk. maanġásâmiikielâlii kielâkevttimstrategia, mii meerhâš tom, et jieškođeh-uv sâmiikielah kiávttojeh paldâluvâi om. mediast já pargosoojijn. Uáinám, et tot lii sehe kielâiäláskitem puáđus et tom čuuvtij nanosmittee almoon, mii taaha pyere puoh sâmiikielâid já sâmisiärvádâhân.

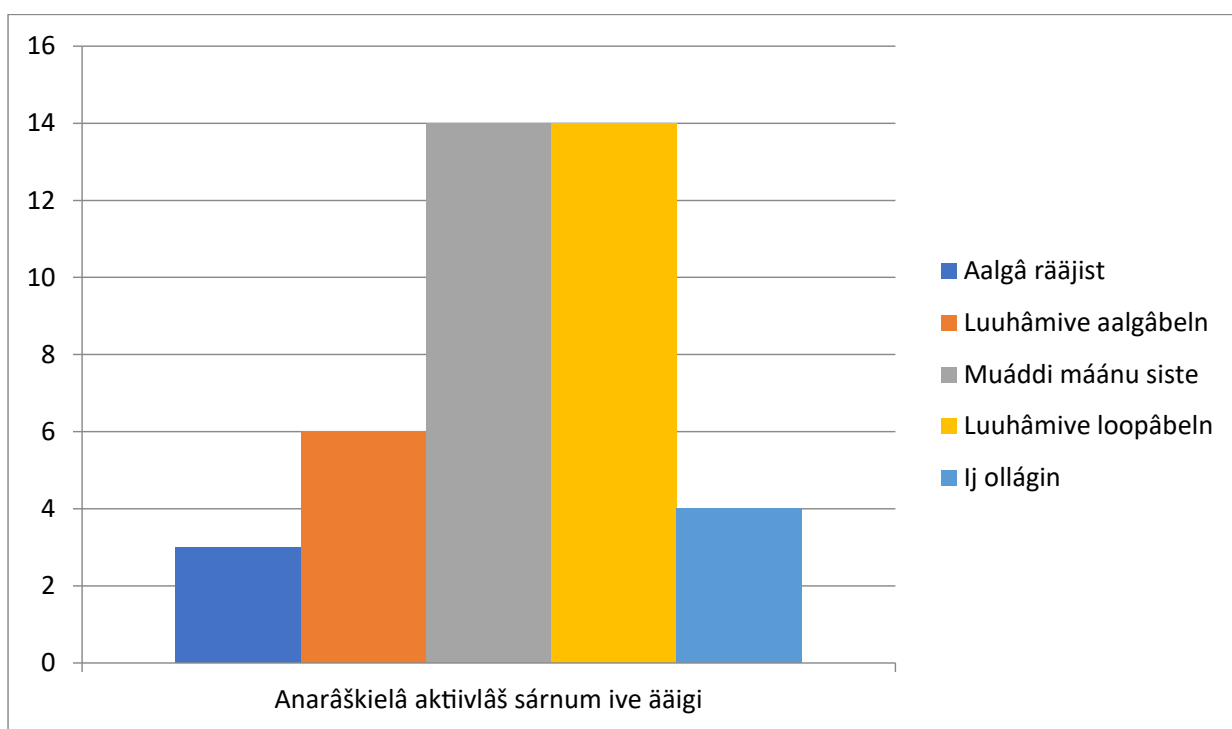
Kielâ oppâmin

Koijâdâllâm nube uási fáddá lâi anarâškielâ máttááttâllâm ja feeriimeh luuhâmivveest. Koijâdim, magarin ulmuuh onnii máttááttâllâm, mon muddoost sij sárnuškuottii sâmiikielâ, maht sii mielâst eenikielâliih anarâškielâ sárnooh valdii kielâmáttááttâlleid vuástá, mii tooimâi uápuin pyereest já maid ličij västideijej mielâst puáhtám porgâđ eresnáál. Pajedâm tast taan ohtâvuodâst kyehti koččâmuš: anarâškielâ aktiivlâš sárnum älgim sehe eenikielâlij tolâdumijd. Kielâlâš tolâdumeh (su. *kieliasenteet*, eng. *language attitudes*) uáivildeh kielâ kyeskee jurduid, munejurduid, oskomušâid já tobdooid. Tot, maht eenikielâliih vâldih vuástá uđđâ kielâsárnoid, lii uáli merhâšittee äšši kielâsiärvâduvvâst, eromâsávt ko saahâ lii uhkevuálásâš kielâ iäláskitmist.

Anarâškielâ já kulttuur linje máttáátteijee kielâkevttimstrategia lii lamaš taggaar, et sun sárnu aalgâ räajjist nuuvt ennuv anarâškielâ ko máhđulâš, mut aalgâst máttát enâmustáá suomâkielân. Muádi máánu siste máttááttâs-uv jo tábâhtuvá uáassin anarâškielân, mut suomâkielâ lii loopâ räi fáárust iŝekiellân, om. váddâsumos kielâoppâaašij čielgiimist. Máttáátteijee miel lii ennuv juávhust já juávkudynamiikast

Uđđâ jienah – anarâškielâ oppâm rävi- solmožin

kiddâ, mon muddoost já mon aktiivlávtt uáppeeh kevtiškyetih anarâškielâ. Táválávtt luoka ohtsâš kiellân kiávttoo anarâškielâ jo ovdil juovlâi. Vástideijein kuulmâs vástidii, et sij sarnuu anarâškielâ aktiivlávtt aalgâ rääjist já kuudâs vuod luuhâmive aalgâbeln. Enâmustáá uáppeeh lijjii valjim muulsâiávtuid “muádi máánu siste”(14 vástideijed) ja “luuhâmive loppâbeln” (še 14 vástideijed). Neeljis iä jieijâs vástádâs mielđ lamaš sárnuškuáttám ollágin. Puáđus uáinoo kovosist 3.

Kovos 3: Anarâškielâ aktiivlávtt sárnum algátttem luuhâmive ääigi.

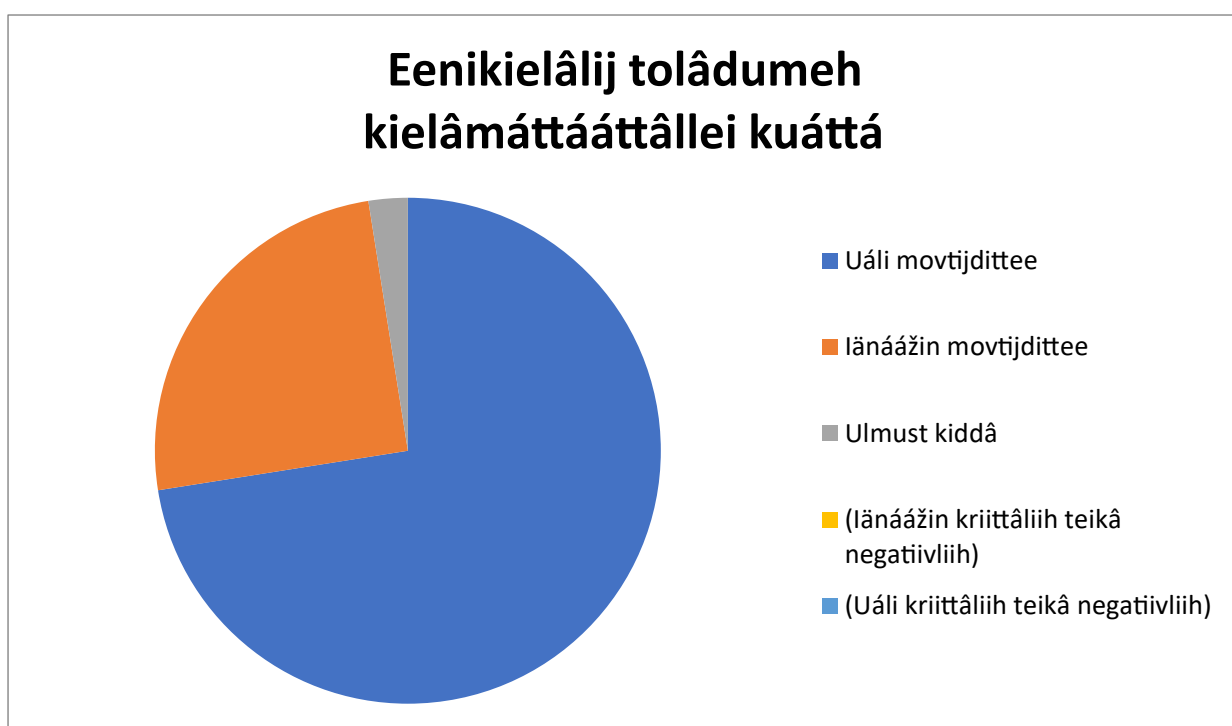
Tot, maht eenikielâliih sárnooh vâldih vuástá kielâ máttááttâlleid, lii uáli kuávdáš koččâmuš mon peri kielâsiärváduvâst. Tot lahtâs kielâiäláskitem máhdulâšvuodáid, kielâ eellimvuáimán, uđđâ sárnoi integristmân, suhâpuolvâi koskâsijd koskâvuodáid, ärbivuovij siirdâšmân jna. Anarâškielâ ubâihásii máttááttâsâst lii aalgâ rääjist, áđai tievâsmittemškovlim 2009-2010 rääjist, lamaš kiávtust nk. kielâmiáštar-uáppee – hárvjuttállâm. Puáhtá-uv ettâđ, et anarâškielâ uđđâ sárnoi ohtâvuodah eenikielâlâš sárnoiguin láá aalgâ rääjist valdum vuotân já ovdedum. Kielâmiáštar-uáppee – hárvjuttállâm vuávájui tievâsmittemškovlim tárboid Kalifornia algâaalmugkielâi iäláskitmist hámmejum *Master-Apprentice Language learning program* vuáđuld.

Tot meerhâš tom, et kielâ X máttááttállee olmooš viättá ääigi kielâ X nryebžilávt sárnoo ulmuin, kii táválávt lii puárásub olmooš, já ohtsâš sárnumkiellân kiávttoo tuše kielâ X. Tievâsmittenskovlim positiivlâš feeriimij keežild kielâmiäštárhárjuttállâm lii valdum anon SMK anarâškielâ já kulttuur linjeest. Linje máttááttejee vuávái toos lasseen val nk. pärnikielâmiäštárhárjuttállâm, mast miäštárin láá párnááh, kiáh láá oppâm kielâ kielâpierválist já škoovlâst, máhđulávt meiddei päähist. Pajekielâ já kulttuur linjeest kielâmiäštárhárjuttállâm ij lah eidusâš uási uápuin, mut mottoom uáppeeh láá jiejah finnim olssis kielâmiäštár, táválávt kietátuojij ohtávuodâst. Nuorttâlâškielâ linjeest kielâmiäštárhárjuttállâm lii valdum ohjelmân anarâškielâ myenster miel. (Hinton 2002; Olthuis et al. 2013: 40-46, 79-94; Pasanen 2015: 251-314.)

Láruh oppâohjelmijn uáinojeh kojádállâm koččámušâst, mii kuáská eenikielâlij tolâdume kielâmáttáátallei kuáttá. Toin, kiäi uápui uássin lii kielâmiäštárhárjuttállâm, láá jiešmeidlist ohtávuodah eenikielâlijguin, ko iärásijn toh sáttih päaccid ennuv vánásubbon. Anarâškielâ eenikielâlij kielâmiäštárij tolâdumeh uđđá sárnoi kuáttá láá kielâmiäštártuimâ aalgâ ráájist lamaš positiivliih (Pasanen 2015: 263-309). Hárjuttállâmuási lasseen puátusáid vaikutteh vissásávt eres-uv ääših, moid mun maacâm artikkâl viidâd lovvoost, ko siämmáá ääših uáinojeh meiddei mottoom eres puátusij ohtávuodâst.

Anarâškielâ lohhei feeriimeh eenikielâlij tolâduumijn láá čielgâsávt positiivluboh ko eres sâmikielâi lohhei. Jobâ 29 västideijjed áđai 73 % anarâškielâ uáppein lijjii feerim tolâduumijd uáli movtjiditten (suom. *erittäin kannustavana*), 10 västideijjed áđai 25 % iänáážin movtjiditten (suom. *pääosin kannustavana*) já 2 % áđai oovtâ västideijee mielâst tolâdumeh lijjii jieškote-uvlágáneh jieškote-uv ulmuin (suom. *henkilöstä riippuen vaihtelevana*). Oles kojádállâm 85 ulmuu västideijeejuávhu (anarâškielâ, pajekielâ já nuorttâlâškielâ lohheeh) kooskâst 39 % lijjii valjim vástádâsmuulsáiävtu “uáli

movtjiditte” já 35 % muulsâiävtu “iänáážin movtjiditte”. 25 % mielâst tolâdumeh lijjii ulmui mielâ jješkode-uvlágáneh, já 1 % ađai oovtâ ulmuu mielâst tolâdumeh lijjii lamaš uáli kriittâliih teikâ negatiivliih. Meiddei oles västideijeejuávhu puátuseh láá tiäđust-uv uáli ruokâsmitteeh: čielgâ eenâbloho sâmikielâi lohhein lii feerim eenikielâlij tolâduumijd movtjiditten. Anarâškielâ lohhei feeriimeh ääšist puátih oovdân kovosist 4.

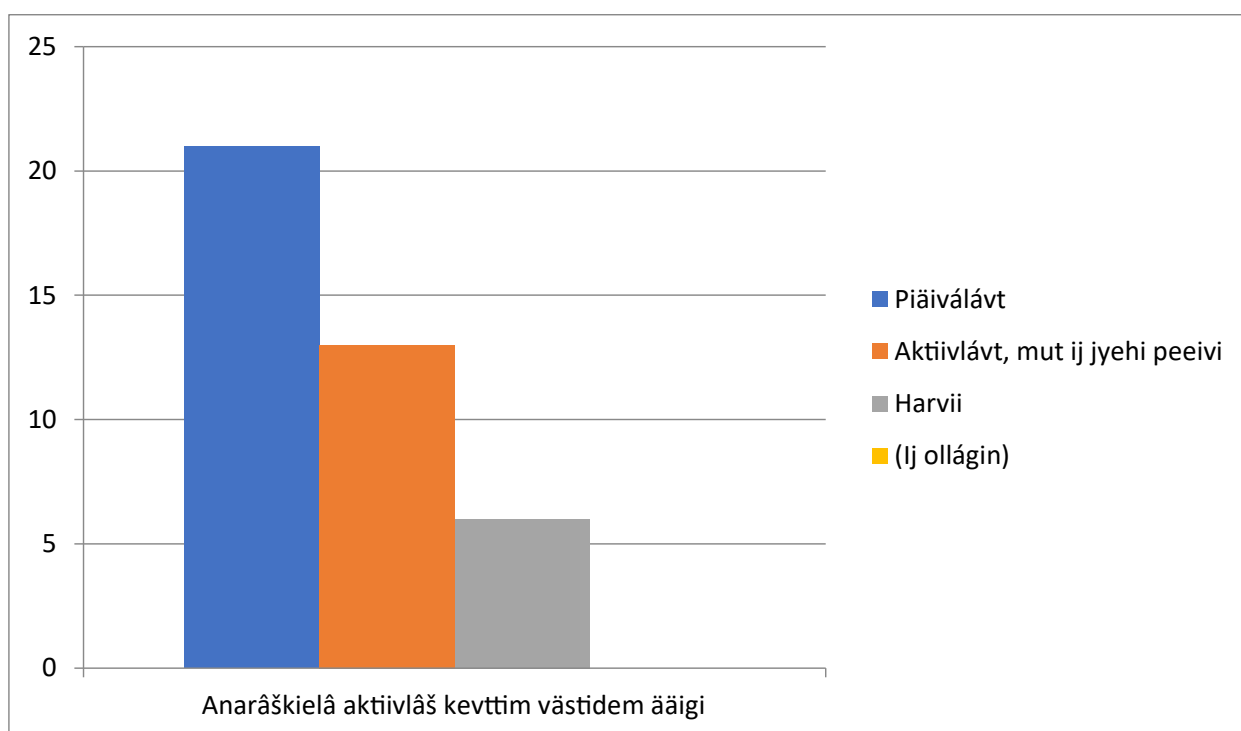
Kovos 4: Anarâškielâ lohhei feeriimeh eenikielâlij tolâduumijn.

Uđđâ kieláin ovdâskulij

Kielâ máttááttâllâm lii proosees, mii ij kuáassin nuuvâ. Ohtâ ihe lii jotelávt lappâd, já ton maŋa kielâmáttááttâllee lii olgon škoovlâst nanosub teikâ hiäjub kielâtáiduinis já jieštobdoinis. Maht talle kiävá? Toos mun uuccim västádâsâid kojjadâllâm kuálmád já kenski tehálumos uásist.

Váhá paijeel peeli anarâškielâ lohhein, 21 olmožid muštâlii, et sij kevttih anarâškielâ tááláá ääigi (ađai kiidâ 2017) piäiválávt. 13 västideijed kevttih kielâ aktiivlávvt mut iä jyehi peeivi, já kuudâs västidii, et sij kevttih kielâ harvii. Kihheen ij lamaš

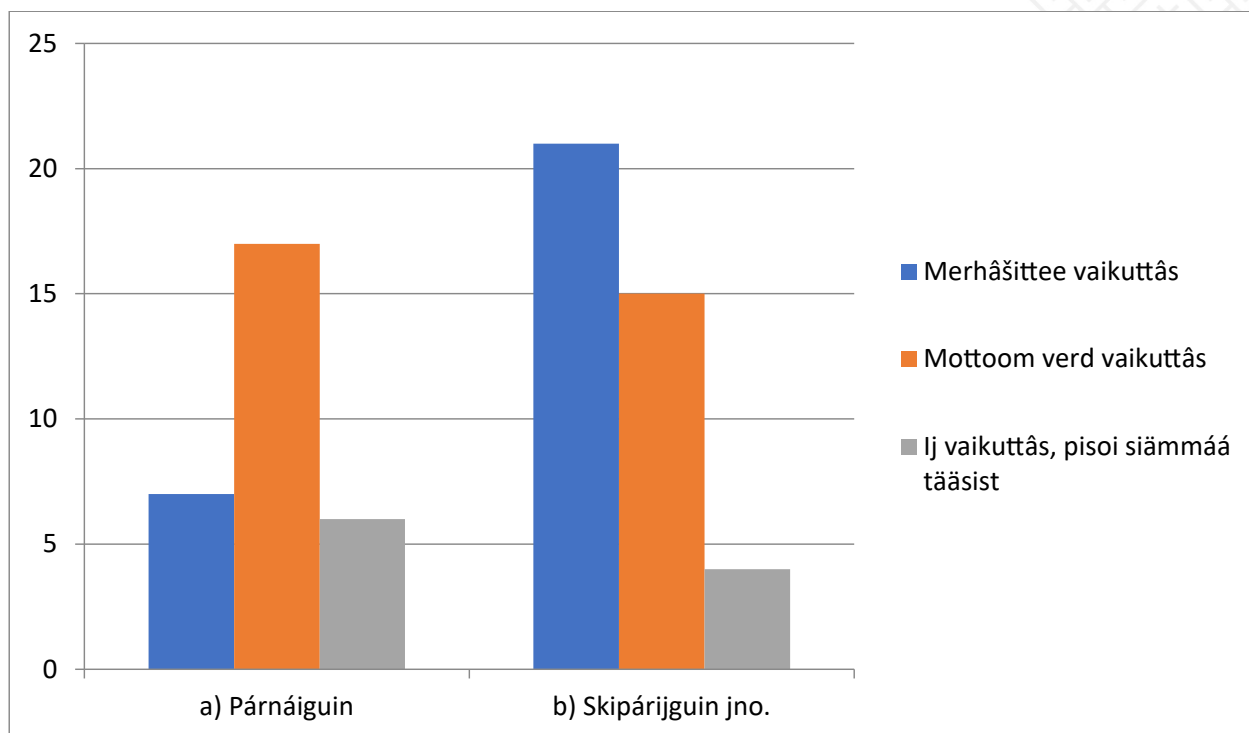
valjim muulsâiävtu “jiem keevti kielâ”. Ko tolebiššáá neeljis lijjii västidâm koččâmušân kielâ sárnum aalgâtmist, et sij iä sárnuškuáttám luuhâmive ääigi ollágin, te kustoo ääigi miel sija-uv láá kevtiškuáttám kielâ. Kovos 5 kovvee taid puátusijd. Anarâškielâ lohhei vástádâsah iäránii oppeet oles kojâdállâm vástádâsâin váhá positiivlubboht. Ko puoh västideijein 42 % kiävttá sâmi Kielâ jyehe peeivi, anarâškielâ lohhein tot uási lii 53 %.

Kovos 5: Anarâškielâ lohhei aktiivlâš kielâkevttim kojâdâlmân västidem ääigi.

Kost já kiäin anarâškielâ uđđâ sárnooh talle kevttih kielâ? 40 uáppest joba 17:s lijjii luuhâmive maņa algâttâm uđđâ pargo, kost sij peesih kevttid sâmi Kielâ. Maid kielâkevttim pargoost kiäs-uv meerhâš, tom puáhtá smiettâđ. Mun tárguttim tom, et sâmi Kielâ kulloo pargokován virgálâš já pisovâš uássin, ijge koččâmuš lah tuše tyellittälli sâmi Kielân savâstâlmist kâhvivisteest pargoskipárijguin. Oovce västideijed lijjii västidâm, et uápui maņa sist jotkui tooleeb pargo, mut sij kevtiškuottii tast sâmi Kielâ. Ohtâ lâi juátkám pargo, kost sun lâi jo ovdil kiävttám sâmi Kielâ. Ađai 40 västideijest joba 27:s lijjii anarâškielâ uápui maņa peessâm kevttid pargoost sâmi Kielâ. Tom puáhtá anneeđ uáli jo šiev puáđusin.

Kielâ eellimvuaimálâšvuodâ tááhust lii kuittâg val teháľub koččâmuš, kevtiškyetih-uv uđđâ sárnooh anarâškielâ jieijâs privaatelimest. Tom mun kártejim kulmáin koččâmuššáin: kielâkevttim párnáiguin, kielâkevttim skipáriiguin já kielâkevttim huolhijguin. Västideijein 30:st lijjii párnááh. Sist 17:s västidii, et luuhâmihe lâi vaikuttâm kielâkevttimân párnáiguin mottoom verd: sij lijjii sárnuškuáttám eenâb sâmi Kielâ párnáiguin. Čiččâmâsâst vaikuttâs lâi lamaš merhâšittee: anarâškielâst lâi uápui mielđ šoddâm päikkikielâ. Päikkikielâ puáhtá oppeet iberdiđ váhá jieškote-uvnáálá; mun uáinám tom kiellân, mii kiávttoo pääihist piäiváľávt, juo-uv eres kielâi lasseen teikâ ohtuunis. Iärásijn anarâškielâ oppâm ij vaikuttâm, ko juo-uv sij lijjii jo ovdil uápui sárnum sâmi Kielâ párnáiguin teikâ sij iä ubâ paje kiávttám sâmi Kielâ párnáiguin. Masa puohâin anarâškielâ uápuh lijjii lasettâm anarâškielâ kiávttu ustevijguin, uáppásijguin, naaburijguin jna. 21 tábáhtusâst kielâkiávttu lâi lasanâm čuuvtij, já 15 västidejee mielđ mottoom verd. Niäljâsist tile lâi pissoom siämmáálágánin ko ovdil uápui. Anarâškielâ sárnum párnáiguin já sosiaallâš viärmáduvâin uáinoo kovosist 6. Ohtâ koččâmuš lâi tárguttum tuše toid, kiäin láá sâmi Kielâliih hyelhih. Mun uáivildim nomâlassân västidejee jieijâs suuvâ, ij ávuskyeimi suuvâ, mut lii oppeet máhđulâš, et kiinii lii tulkkum koččâmuš jieijâsnáál. 22 olmožid lijjii västidâm taan koččâmušân. Koijâdim kielâsárnoin sii kielâkiávttust vanhimijguin, áhuiguin já äijihijguin, obijguin já viljâiguin já eres huolhijguin. Čielgâsávt enâmustáá, 19 västidejee mielđ, anarâškielâ kiávttu lâi lasanâm eres huolhijguin – kiäh toh talle ležeh-uv. Toi vittâsist, kiäin lâi sâmi Kielâľâlâš ákku teikâ äijih elimin, kulmâsist sâmi Kielâ kiávttu lâi lasanâm čuuvtij ja kyevti västidejest pissom siämmáá tääsist. Vanhimijguin já obijguin já viljâiguin sâmi Kielâ kiávttu lâi lasanâm muáddâsist mottoom verd, harvii čuuvtij. Enâmustáá muulsâiähtu “pissom siämmáá tääsist” lâi väljejum oobij já vieljâi tááhust, ađai sijguin kielâmolsom suomâkielâst anarâškielân lâi tábáhtum puoh härvimustáá.

Kovos 6: Anarâškielâ uápui vaikuttâs anarâškielâ lohhei kielâkevttimân a) jieijâs párnáiguin já b) ueste-vijguin, uáppásijguin, náaburijguin jno.

Vástideijeh ožžu árvuštállâđ jieijâs kielâtááiđu sâmikielâst tállân luuhâmive maŋa já vástidem ääigi. Oppeet ferttee mušteđ, et toi koskâsâš äigi lâi jieškote-uv vástideijest uáli ereslágán: motomijn ihe já nuubijn vuod čiččâm ihheed. Lijjim kiddiistum tast, lii-uv kielâtááiđu vástideijei mielâst ääigi mielđ eenâb-uv puaránâm vâi huánánâm. Kielâtááiđu lijim juáhám kuudâ uásán: sárnum, čäällim, kielâoppâ, sánádâh, sárnum kielâ iberdem já čaallum kielâ iberdem. Tego táválávt, ulmuuh lijiii jieijâs mielâst ennuv pyerebeh sâmikielâ ibbeermist ko aktiivlâš pyevtitmist. Nuuvt lâi meiddei anarâškielâ lohhein: kyehti nanosumos kielâtááiđu uási lijiii kuohtui äigipojij sarnum kielâ já čaallum kielâ iberdem. Kyehti hiäjumus vuod lijiii sehe tállân uápui maŋa ete vástidem ääigi kielâoopâ já sánáduv haldâšem. Neelji kielâtááiđu uásist anarâškielâ lohhei árvuštâlmeh jieijâs kielâtááiđust lijiii algâaalgâst koskâmiärálávt váhá pyerebeh ko pajekielâ já nuorttâlâškielâ lohhei árvuštâlmeh. Kielâoopâ já sánáduv haldâšem tááhust vuod pajekielâlij árvuštâlmeh, já kielâoopâ tááhust meiddei nuorttâlâškielâlij árvuštâlmeh lijiii algâaalgâst váhá ollâguboh ko anarâškielâ lohhein. Uáli merhâšittee puáđus lii tot, et anarâškielâ lohhei árvuštâlmeh jieijâs kielâtááiđust lijiii

puaránâm ääigi miel puoh eres oosijn peic čälimist. Tom sij lijiii árvuštállâm ucánjáhháá pyerebin tállân luuhâmive maņa. Puoh enâmustáá anarâškielâ lohhei mielâst lijiii puaránâm sarnum kielâ iberdem já sárnum. Pajekielâ lohhein vuod kielâtáidu puoh uásih lijiii árvuštállum váhá hiäjubin västidem ääigi ko tállân uápui maņa. Nuorttâlâškielâ lohhei áárvuin čäällimtäidu já kielâoopâ haldâšem lijiii hiäjunâm, eres uásih puaránâm.

Ulmuu feerim jieijâs kielâtááidust lii uáli persovnlâš äšši, moos vaikutteh suu tuávááš já jiešvuodah. Ij lah kuittâgin oskottettee, et aabâs heeviimist anarâškielâ lohhei kove jieijâs kielâtááidust já ton ovdánmist ličij nuuvt maangâpiälásávt positiivluboh ko eres sâmi Kielâi lohhein. Almoon tyehin ferttejuh kavnuđ siärvádâhliih suujah. Toh pyehtih lahtâsiđ kielâsiärváduv tolâduumijd: maggaar kielâtáidu kielâsárnost vuárdoo já maggaar macättâs olmooš finnee jieijâs kielâtááidust. Konkreetlub čielgiittâs puáhtá uuccâđ viärdádâlmáin anarâškielâ já eres sâmi Kielâi lohhei västádâsâid koččâmuššâid, moh kyeskih sâmi Kielâi kevttimân västidem ääigi: kielâ kevttim ubâ paje, kielâ rooli pargoelimist uápui maņa, kielâ kevttim perrust já sosiaal viärmáduvâin. Anarâškielâ lohheeh oroh kevttimin anarâškielâ puoh toin domenijn koskâmiärálávt mottoom verd eenâb ko eres sâmi Kielâi lohheeh jieijâs sâmi Kielâ. Kevttih-uv sij kielâ eenâb tondiet ko sij aneh jieijâs kielâtááidu pyerebin – vâi aneh-uv sij jieijâs kielâtááidu pyerebin tondiet ko sij kevttih kielâ eenâb? Toos lii máhđuttem västidiđ taan amnâstuv vuáduđ, mut mun arvâlâm, et sehe ete. Mun kiedâvušâm ääši kienjâlubboht viidâd lovvoost.

Ohtâ tehálumos koččâmušâin kojjadâlmist lii muu mielâst tot, aneh-uv sâmi Kielâi uđđâ sárnooh jieijâs kielâsiärváduv jesânin vâi ton ulguupiälâsâžžân. Aneh-uv sij jieijâs “olmâ” kielâsárnon? Já aneh-uv iäráseh sii “olmâ” kielâsárnon? Uásálisteh-uv sij sâmi Kielâi lâš toimâid já savâstâlmâid? Tobdeh-uv sij oohtânkulâvâšvuodâ eres kielâsárnoiguin? Anarâškielâ lohhein 14:s västidii, et sij aneh jieijâs kielâsiärváduv aktiivlâš

uáassin. 21:s kuleh jieijâs mielâst monnii verd kielâsiärvádâhân. Kyevtis västidáin, et sij tobdeh ulguupiälásâšvuodâ, já kuulmâs iä máttám miäruštállâđ. Ko taam viärdádâl oles kojädállâm puátusáid, tile lii tággáár: puoh västideijein 21% tuubdâi jieijâs kielâsiärváduv aktiivlâš jesânin, anarâškielâ lohhein 35 %; puoh västideijein 52 % já anarâškielâ lohhein 53 % kulá jieijâs mielđ mottoomnáál kielâsiärvádâhân; ulguupiälásâžžân jieijâs tobdá puoh västideijein 15 % já anarâškielâ lohhein 5 %; puoh västideijein 12 % já anarâškielâ lohhein 8 % iä máttám västidiđ. Kovos 7 čáittá anarâškielâ lohhei puátusijd.

Kovos 7: Anarâškielâ uđđâ sárnoi feeriim jieijâs roolist anarâškielâ siärváduvâst.

Anarâškielâ máttááttâs tehálâšvuotâ čäilgá pyereest tast, et 24:s lijjii valjim västádâsmuulsâiävtu “jorgâldâhtahhee” (suom. käänteentekevä) luuhâmive merhâšume kuvviimist. 12:s miäruštállii tom tehálâžžân, já loopah neeljis västidii, et kal tast miinii merhâšuumijd lâi. Kihheen ij västidâm, et tast ij liččii lamaš mihheen merhâšuumijd. Mondiet talle kielâmáttááttállâm lii nuvvt maŋgâsân eellimnubásteijee fiäráán? Anarâškielâ máttááttälleid tot lii merhâšittee tiäđust-uv jo ohtuu tondet, et stuorrâ uási sist lii finnim anarâškielâ uápui maŋa uđđâ pargo. Eellim lii tastoo kielâ mielđ konkretlâvt muttum. Nube tááhust vissâ eidu toh ulmuuh, kiäh láá annaam anarâškielâ oppâm

tehálâžžân olssis, láá uuccâm anarâškielâlijd pargoid. Vástádâs tyehin puáhtá uáinid meiddei ennuv eres aášijd. Eenâbloho västideijein láá sárnuškuáttám anarâškielâ jieijâs párnáiguin já sosiaal viärmáduvâin. Tego kojâdállâm tuáváášuásist čiälgá, táválumos motiiv anarâškielâ máttááttállâm lii lamasâ jieijâs teikâ jieijâs suuvâ kielâ máttááttállâm. Taggaar prosesist puáhtá sárnuđ kielâ maasâd väldimist (eng. *reclamation*).

Kielâ merhâšume lii jieškote-uv kulttuurijn já jieškote-uvlágán ulmuid ereslágán. Smolicz (om. 1981: 75-90) lii kiedâvuššâm kulttuurij kuávdáš áárvuid (eng. *core values*), moin kielâ puáhtá leđe ohtâ. Lam ennuv smiettâm, vyelgih-uv sämikielâ máttááttállâđ eromâšávt ulmuuh, kiäid kielâ lii taggaar kuávdáš árvu. Halijdim kuullâđ máttááttejei uáinuid tast, maid sämmilijn váátá väldiškyettiđ maasâd jieijâs suuvâ kielâ. Lii-uv tot äšši, mon kii peri puáhtá porgâđ, vâi pargeh-uv tom nomâlâs tiätulágán ulmuuh? Oovtâ máttááttejee mielđ enâmustáá meerhâš ulmuu siskáldâs prooses. Tot, et sämmilâš vuálgá oles ihán taggaar korrâ paargon ko sämikielâ máttááttállâđ, váátá tom, et sun lii pastam kiedâvuššâđ kielâ merhâšume. Sun lii miedettâm olssis, et sust váilu miinii: sun ij lah ubâlâš sämikielâttáá. Puohah iä paste toos, já sist pijsájuh čielgiittâsah toos, mane sij iä pyevti máttááttállâđ sämikielâ. Nubbe västidij, et eenâb-uv lii nuuvt pelij, et luuhâmihe mielđ kielâ merhâšume ulmuid stuáru já sämikielâ uápuh taheh maŋgâsijn tiätulágán kielâaktivistijd.

Sämikielâ uáppeeh muttojuh luuhâmive mielđ, tom tiäduutti puoh nelji máttááttejee. Kielâoppâm puáhtá vaikuttid uáppei identiteetân, jieštobdon, maailmkován, äigiajanâssáid, kárvudâtmân, sosiaallâš koskâvuodáid já ennuv eres aášijd. Máttááttejeid lii stuorrâ ilo peessâđ čuávvuđ tom nubástus já jotteeđ taan čoodâ uáppeiguin. Tego ohtâ máttááttejee kuvvij: “Ulmuh tego liäđuškyetih ton ive ääigi”.

Uđđâ jienah anarâškielâ siärvusist

Oovdeb vyelilovoin čiälgá viehâ ennuv, magareh láá 40 anarâškielâ uđđâ sárnoo tuávááh, feeriimeh anarâškielâ oppâmist já kielâvaljiimeh luuhâmive maŋa. Oohtâнкиässun uáppei tuáváin puáhtá ettâđ, et sij láá uáli maŋgâahasiih ja koskâmiärálávt viehâ škuávlejum ulmuuh, kiäin suullân peeli aná jieijâs vuosâsajasávt syemmilâžžân já nubbe peeli aná jieijâs sâmmilâžžân teikâ ij haalijd miäruštállâđ jieijâs etnisâš identiteet. Anarâškielâ uđđâ sárnoo lii táválávt nissoon. Táválumos motiiv anarâškielâ uáppoid lii jieijâs teikâ jieijâs suuvâ kielâ maasád väldim, ton maŋa táválumoseh haalu tuárjuđ anarâškielâlii siärváduv já jieijâs pargomáđulâšvuodâi vijđedem. Suullân peeli västideijein maatiij monnii eres sâmi Kielâ ovdil anarâškielâ uápui. Aktiivlávt anarâškielâ mattii tuše motomeh, mut maŋgâsist lâi passiivlâš kielâtááidü.

Uáppeeh sárnuškuottii anarâškielâ jieškote-uv mudoin luuhâmive. Váhá paijeel peeli uáppein muštálii, et algáttii sárnum majemustáá muádi máánu siste, já váhá vááijuv peeli lâi sárnuškuáttám aktiivlávt luuhâmive loopâbeln – muádis iä ollágin. Koiđâdmân västidem ääigi váhá paijeel peeli uáppein keevtij anarâškielâ jyehi peeivi, já loopah váhá härvibeht teikâ harvii, mutâ kihheen ij lamaš jioskâm kevttimist kielâ. Čielgâ eenâbloho uđđâ sárnoin lâi peessâm kevttiđ anarâškielâ pargoelimist uápui maŋa. Masa puohâin anarâškielâst lâi šoddâm kielâ, mii kiävttoo ustevijguin já uáppásijguin, ja čielgâ eenâbloho toin, kiäin láá párnááh, lijjii sárnuškuáttám anarâškielâ párnáid, eenâb teikâ ucceeb. Toin, kiäin lijjii anarâškieltáidusiuh hyelhih elimin, motomeh lijjii sárnuškuáttám siiguin anarâškielâ.

Tast peerusthánnáá, lijjii-uv uáppein anarâškielâ sárnooh jieijâs pirrâsist, kielâuápui ääigi sij uápásmuvvii eenikielâlâš sárnoiguin aainâs-uv kielâmiäštáhárjuttálmist. Uáppei feeriimeh eenikielâlij tolâduumijn lijjii hirmâd positiivliih: čielgâ eenâbloho miäruštâlâi taid uáli movtjiditten. Västideijein váhá

paijeel peeli tuubdâi, et kulá anarâškielâ siärvádâhân mottoomnáál, já ucceeb uási oonij jieijâs siärváduv aktiivlâš uáassin. Muádis tuubdâi jieijâs ulguupiälásâžžân teikâ ij máttám västidiđ. Anarâškielâ uápui merhâšume lâi lamaš västideijeid uáli stýeres, čielgâ eenâblohon njuolgist eellim nubástittee fiäráán. Loopân tot lâi lamaš tehálâš teikâ ij nuuvt hirmâd tehálâš.

Muu post doc –hahhuu váldu-ulmen ij lamaš, ige taan artikkâl váldu-ulumengin, viärdádállâđ jieškote-uv sâmi Kielâi lohhei puátusijd koskânis. Lam kuittâg vyelilovoin 2, 3 já 4 mottoom oosijn viärdádállâm anarâškielâ lohhei puátusijd kojâdállâm oles västideijeejuávhu puátusijguin. Maanġâ koččâmuš ohtâvuodâst uáinojeh siämmáálágán čielgâ iäruh, já toi peht lii máhđulâš analysistiđ anarâš kielâsiärváduv jiešvuodâid pyerebeht ko suogârdmâin anarâškielâlij puátusijd ohtuu, kontevstättää. Anarâškielâ lohhei feeriimeh iäráneh eres sâmi Kielâi lohhei puátusijn positivlubbon čuávuvâš koččâmušâin: sâmi Kielâi sárnum algâtem luuhâmive ääigi, eeni Kielâi kielâsârnoi tolâduumeeh kielâmáttáttâllei kuáttá, aktiivlâš kielâkevttim västidem ääigi, jieijâs kielâtaáidü árvuštállâm tállân uápui maġa já västidem ääigi, sâmi Kielâi kevttim párnáiguin, sâmi Kielâi kevttim sosiaal viärmáduvâin, sâmi Kielâi kevttim huolhijguin já kuullâm kielâsiärvádâhân. Puoh čielgâsumos iäru lâi eeni Kielâi tolâduumij háárán. Tast ko anarâškielâ lohhein 73 % árvuštállii eeni Kielâi tolâduumijd uáli movtjiditten, pajekielâ lohhein 10 % já nuorttâlâškielâ lohhein 7 % lijjii valjim tom muulsâiävtu. Nube tááhust ferttee tiäduuttiđ, et iä pajekielâ já nuorttâlâškielâ lohheehkin jur lamaš valjim muulsâiävtuid “iänáážin / uáli kriittáliih teikâ já negatiivliih”. Eenâb positiivâlij kulij sii-uv västádâsah juáhâšuvvii.

Tego jo mainâšum, tot, mon ennuv já mon muddoost sâmi Kielâi uáppeeh peesih ohtâvuotân eeni Kielâi sârnoiguin, vaaikut luándulávt toos, magareh feeriimeh sijjân šaddeh eeni Kielâi sárnoin. Pajekielâ linjeest kielâmiáštarhárjuttállâm váilu, já tot

uáinoo puátusijn, moh lahtâseh pajekielâ lohhei kielâkevttimân já ohtâvuodáid kielâsiärváduvâin. Anarâškielâ já nuorttâlâškielâ linjeest kielâmiäštárhárjuttállâm lii pisovâš uáassin. Anarâškielâ siärváduv toládumeh puátih oovdân muu nágustutkâmušâst, já puárrásub eenikielâlij tááhust nomâlâsân kielâmiäštárij sahhiittállâmmateriaalist, mii tievâsmittemškovlimprojektist nurru (Pasanen 2015: 280-309). Meiddei Olthuis, Kivelä já Skutnabb-Kangas kiddejuh huámásume toos (2013: 79-94). Puoh taan materiaalist uáinoo uđđâ anarâškielâ sárnoi lieggâ vuástávldim, vijđes tolerans jieškote-uvlágán kielâsárnoi já kielâtááidu kuáttá já meiddei ij-anarâš anarâškielâ sárnoi tuhhiitem. Puárasub kielâsárnooh ilodeh anarâškielâ uđđâ paijaanmist já imâštálleh uđđâ sárnoi čiäppuduv. Meiddei kriittálub jurduuh kielâ tááláá tiileest já kielâ muttuumist kullojuh motomin, mutâ kritiik ij lah šoddâm kielâiäláskitem iästun.

Eromâsavt anarâškielâlij já pajekielâlij puátusij koskâsâš iäruid kalga tutkáđ uáli vijđes konteevstâst. Vistig-uv toi kyevti kielâ sárnumkuávluh já sárnoojuávhuh láá uáli ereslágáneh. Anarâškielâ sárnumkuávluh já sárnoosiärvádâh láá čielgâsavt Anarist, já nuuvt meiddei anarâškielâ intensiivmáttááttâs. Pajekielâ sárnoo čuuvtij vijđâsub kuávlust, jieškote-uv staatâin. Aanaar lii tuše ohtâ maanġâin soojijn, ijge aldâgin pajekielâ nanosumos sárnumkuávluh. Pajekielâ Anarist máttááttállee ulmust ij lah jieijâs pirrâsist siämmáálágán siärvádâh ko anarâškielâ lohhest. Nubbe, maid kalga vâldiđ vuotân, lii kielâi kielâsosiologisâš tile. Anarâškielâ uhkevuálásâšvuotâ já iäláskitem láá ääših, maid jyehi kielâsárnoo tobdá. Puohah tietih, et kielâ masa láppui já lii tääl iäláskitemnáálá. Lii čielgâs, et kielâ kalga máttááttiđ já máttááttállâđ uđđâsist já tuhhiittiđ tom, et kielâmáttááttállei kielâ ij lah “tievâslâš”, já ete kielâ muttoo. Tego mainâšum, meiddei anarâškielâlij kooskâst láá tiäđust-uv uáli jieškote-uvlágán uáinuh já jurduuh toin aášijn, mut kielâiäláskitempaargo já ton pargei čielgâ prinsiihin lii ain lamaš vijđes tolerans, puoh sárnoi já “epitievâslâš” kielâtááidu tuhhiitem (Pasanen 2015: 108-113, 317-328, 361-

369.) Pajekielâ lii meiddei uhkevuálásâš kielâ, mut ij siämmáá dramaatlávt ja čielgásávt ko anarâškielâ. Pajekielâ máttáatteijei mielâst eenikielâliih iä ain oro ibbeerdmín kielâ tuodâlii tile: tom, et meid sij tarbâšeh kielâiäláskitem já uđđâ sárnoid. Pajekielâlijd pargosoojjid – nubenáál ko anarâškielâlijd – puáhtá pyeremuu tábáhtusâst kavnáđ pargoahasijd eenikielâ sárnoid. Kielâ sosiologisâš tile vaaigut toos, maggaar kielâtááiđu ovdâmerkkân pargest puáhtá vyerdiđ já vaattâđ, ja maggaar kielâtááiđu ubâpaje annoo pyerrin já maggaar hiäijun. Taggaar kielâtááiđu tääsi, mii puáhtá leđe anarâškielâ sárnoi juávhust kielâ tááláá tiileest aabâs tuhhiittettee ja normaal, puáhtá onnuđ pajekielâlijd kooskâst eresnáálá. Jis uđđâ sâmi kielâ sárnoo tobdá, et sun tuhhiittuvvoo kielâsárnon, suu kielâtááiđu pijsáá, te sun eepidhännáá kiävttá kielâ ruokkâdubboht ko taggaar tiileest, et sun tobdá jieijâs sâmi kielâ hiäijun já váijjuvâžžân. Nabdám, et ovdâmerkkân toi iäruu vaikuttâsah uáinojeh meiddei muu koiđádállâm puátusijn. Mon ennuv talle lii koččâmuš kielâsiärváduv noormijn já eres kielâsárnoi macâttâsâst, já mon ennuv uđđâ kielâsárnoo jieštobdoost já jieijâs vátámušâin olssis, toos mun koolgâm uuccâđ vástádâsâid tutkâmuš mañjeeb muddoost.

Luámáttâhkoiđádállâm lii ohtâ šiev vyehi finniđ tiäđu siämmáá ääigi stuorrâ juávhust. Tot kuittâg kuáđá ávusin ennuv koččâmušâid, moi várás tarbâšâm čieñâlub sahhiittállâmmateriaal. Lam kiddiistum ovdâmerkkân tággáár anarâškielâ uđđâ sárnoid lahtâseijee fáádáin:

- Maid uđđâ sárnooh arvâleh jieijâs kielâtááiđust? Moos sij láá tuđâviih já maggaar vänivuodâid sij uáinih?
- Maggaar macâttâs sij láá uázžum anarâškielâ máttááttâlmist já sárnumist?
- Maggaar kielâlâš torjuu uđđâ sárnooh tarbâšiččii anarâškielâ uápui mañja?
- Mii taha tom, et uđđâ sárnoo tobdá, et sun kulá teikâ ij kuulâ anarâškielâ siärvádâhân? Maggaar vuovijguin uđđâ sárnoid puávtáččij val pyerebeht väldid vuotân já čoonnáđ siärvádâhân?

- Kiäiguin uđđâ sárnooh sárnuh anarâškielâ? Maht sii taheh kielâvaljiimijd argâpeeivist? Mon pyereest sij tietih, kiäs puáhtá sárnuđ anarâškielâ? Mon kielâ sij kevttih eres sämikielâi sárnoiguin?
- Maht lii luhostum jorgokielâmolsom suomâkielâst anarâškielân huolhijguin teikâ eres koskâvuodâin, moin lii tolebiššáá kevttum suomâkielâ?
- Maht anarâškielâ oppâm lii vaikuttâm perrust? Maggaar lii lamaš sárnuškyettiđ anarâškielâ jieijâs párnáid?
- Magarin syemmilâš anarâškielâ sárnooh aneh jieijâs sajattuv anarâškielâ siärváduvâst?
- Maggaar prooses kielâ maasâd vâldim lii lamaš anarâššáid, kiáh láá opâttállâm anarâškielâ?

Uáinám, et uđđâ rävis sárnoi lasseen anarâškielâ tááláá tiileest kolgâččij jotelávt peessâđ tutkáđ uđđâ párnisárnoi suhâpuolvâ já kielâiäláskitem suhâpuolvâi koskâsâš prosesin. Tárbu ličij nuuvt párnái já nuorâi anarâškielâ lingvistlâš tutkâmân ko kielâsosiologisâš koččâmušâi seelvâtmân-uv. Ko saahâ lii párnáin já nuorâin, te uáli tehálâš ličij suogârdiđ taid fáádáid kuhheeb ääigi čuávumtutkâmuš häämist. Uáli ennuvhân anarâškielâ puátteevuodâ miäruštâl tot, maggaar anarâškielâ párnááh uáppih kielâpiervâlist já škoovlâst, maggaar kielâlâš identiteet sijjân šadda, magareh láá sii kielâvaljiimeh já magarin anarâškielâ rooli šadda škoovlâave maŋa.

Käldeeh

Aikio, Marjut 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Grenoble, Lenore A. & Lindsay Whaley 2006: *Saving languages. An introduction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hinton, Leanne 2002: *How to keep your language alive. A commonsense approach to one-on-one language learning*. Heyday Books.

McLeod, Wilson & Bernadette O'Rourke & Stuart Dunmore 2014: 'New Speakers' of Gaelic in Edinburgh and Glasgow. A Report for Soillse. <<http://www.soillse.ac.uk/wp-content/uploads/New-Speakers%E2%80%99-of-Gaelic-in-Edinburgh-and-Glasgow.pdf>>

Morottaja, Matti 1991: *Uccâ sämikielâš. Anarâš-lostâ čohčâmáánu*, s. 2.

Nahkiaisoja, Tarja 2006: *Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925*. Oikeusministeriön julkaisuja 2006:7. Helsinki: Oikeusministeriö. <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75978/omju_2006_7_asutus_ja_maankaytto.pdf?sequence=1>

Nickul, Erkki 1968: Suomen saamelaiset vuonna 1962. *Selostus Pohjoismaiden saamelaisneuvoston suorittamastra väestöntutkimuksesta*. Tilastotieteen pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto.

Olthuis, Marja-Liisa 2000: Inarinsaamen kielen vuosisadat. *Virittäjä* 104, s. 568–575.

— 2003: Uhanalaisen kielen elvyttäminen: esimerkkinä inarinsaame. *Virittäjä* 107, s. 568–579.

Olthuis, Marja-Liisa & Suvi Kivelä & Tove Skutnabb-Kangas 2013: *Revitalising indigenous languages. How to recreate a lost generation*. Multilingual Matters.

O'Rourke, Bernadette & Joan Pujolar & Fernando Ramallo 2015: New speakers of minority languages: the challenging opportunity. Foreword. *The International Journal of the Sociology of Language, Issue 231*, s. 1–20. <<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ijsl.2015.2015.issue-231/ijsl-2014-0029/ijsl-2014-0029.pdf>>

Pasanen, Annika 2014: ”Kuolee se kumminkin!” Miksi inarinsaamen kieli ei sittenkään kuollut. – Pigga Keskitalo & Veli-Pekka Lehtola & Merja Paksuniemi (toim.): *Saamelaisten kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. s. 288–307. Tutkimuksia A 50. Turku: Siirtolaisinstituutti. <<http://www.migrationinstitute.fi/files/pdf/A50.pdf>>

— 2015: Kuávsui já peeivičuovâ. ‘*Sarastus ja päivänvalo*’. *Inarinsaamen kielen revitalisaatio*. Uralica Helsingiensia 9. Helsinki: Helsingin yliopisto & Suomalais-Ugrilainen Seura. <<http://www.sgr.fi/uh/uh9.pdf>>

— teddilemnáál: “This work is not for pessimists.” Revitalization of Inari Saami language. – Leanne Hinton & Leena Huss & Gerald Roché (toim.): *Handbook on language revitalization*. Routledge.

Pujolar, Joan & Maite Puidgevall 2015: Linguistic *mudes*: how to become a new speaker in Catalonia. *The International Journal of the Sociology of Language, Issue 231*, s. 167–187. <<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/ijsl.2015.2015.issue-231/ijsl-2014-0037/ijsl-2014-0037.pdf>>

Sarivaara, Erika 2012: *Statuksettomat saamelaiset. Paikantumisia saamelaisuuden rajoilla*. Diedut 2. Guovdageaidnu: Sámi Allaskuvla.

Smolicz, Jerzy 1981: Core values and cultural identity. *Ethnic and Racial Studies* vol. 4 nr 1, s. 75-90

Valtonen, Taarna 2014: *Kulttuurista onomastiikkaa. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö–enemmistö-suhteiden kuvastajina*. Publications of the Giellagas Institute 15-e. Oulu: Oulun yliopisto.

Äimä, Frans 1902: Matkakertomus Inarin Lapista. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 20:4, s. 10–25.

Leago vejolaš mihttidit ovttá giela dili

Torkel Rasmussen
Sámi allaskuvlla 1. amanueansa
PhD Giellasosiologijja

Láidehus

Galle sápmelačča leat Norggas ja man stuorra oassi sápmelaččain máhttet sáme giela? Dáid gažaldagaide geahččalan vástidit dán čállošis, mii lea čállon logaldallama vuodul maid dollen Norgga Sámedikkis guovvamánu 13. beaivvi 2007. Dieđut leat ođasmahtton jagi 2017 loahpas, muhto ovttá čuoččuhus bissu ain. Norggas eai dáidde leamaš nu ollu sápmelaččat ja sáme giel hállit go dál. Álgen dáid áššiin beroštit go guorahallagohten vugiid maiguin sáhtta mihttidit vehádat giela dili. Sihke vehádatálbmoga sturrodat ja vehádat giela hálliid lohku leat dehálaš mihttarat dákkár barggus. Mun namuhan dattetge maiddái eará dehálaš beliid dákkár dutkanbarggus.

Áigi rievdá

Sáme gielaide leat mihttilmas áššit čuohtejagi assimilašuvdnaviggamušat. Okta boadus dás lea sápmelaččaid viiddis giellamolsun. Dálá áiggi sáhttages gohčodit ealáskahttináigodahkan. Dat álggii juo 1970-logus go sáme giella váldojuvvui eanet ahte eanet atnui girjjálašvuodas, medias, almmolaš hálddahas ja skuvllas sihke oahpahušgiellan ja nubbin giellan. 1990-logijagi molsumis bođii sihke Sámediggi ja Sámi giellaláhka, mainna lámččui dili viidat ealáskahttimii. Ođđa áiggi politihkka ii leat dattetge dálkkodan buot háviid mat báhce assimilašuvdnapolitihkas. Dannego ollu sápmelaččat eai máhte sáme giela, sáhtta dadjat ahte assimilašuvdnapolitihka váikkuhusat joatkášuvvet ain ja leat oassi sápmelaččaid dálá gielladilis. (Norgga Almmolaš Čielggadus 1995, 6; Rasmussen 2005, 58-63; 2014, 85-103; Todal 2002, 68.)

Leat ollu digaštallon ja čállon das, man ollu sápmelaččat leat Norggas. Dábálaččat daddjo ahte leat gaskal 40 000 - 60 000 sápmelačča Norggas, muhto eanaš virggálaš teavsttain čállo dán áigge, ahte sápmelaččat leat sullii 40 000 (Pettersen 2012,18). Mu čuoččuhus lea goittotge, ahte dát lohku lea menddo uhcci. Rivttes lohku dáidá leat badjel 100 000 sápmelačča Norgga bealde. Lea dehálaš gávdat rivttes logu sihke sápmelaččain ja sáme giela hálliin go áigu árvvoštallat sáme giela dili. Danne geavahan veaháš saji čájehit mo mun vuodustan čuoččuhusa.

Sápmelaččat Riikkaidgaskasaš guorahallamis 1995

Mun lean árvvoštallan sápmelaččaid logu Riikkaidgaskasaš guorahallama vuodul našunála identitehta birra, man – Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste - NSD - (Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus) čadahii jagis 1995 (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995).

Guorahallan lei oassin stuorát eurohpalaš dutkanprošeavttas našunála identitehta birra, muhto dušše Norggas guorahalle sápmelaččaid logu. Dat dahkkui dannego Gieldda ja bargodepartemeanta dáhtui guorahalliid jearrat Norgga ássiin sápmelaš identitehta birra ja Sámedikki jienastuslogu laktaseaddji áššiin (Ib 1995, 15).

Så har vi noen spørsmål om samemantallet.

Samemantallet er et frivillig valgmanntall, hvor man må registrere seg for å kunne delta i Sametingsvalget.

39. Kriteriene for å bli registrert i samemantallet er:

- At man oppfatter seg selv som same, og at man enten
- a) har samisk som hjemmespråk, eller
 - b) har eller har hatt forelder eller besteforelder med samisk som hjemmespråk.

Oppfyller du disse kriteriene?

(Sett kryss i bare én rute)

- 102
- 1 Ja → Gå til spørsmål 40
 - 2 Nei → Gå til spørsmål 42
 - 8 Vet ikke → Gå til spørsmål 42

40. Er du registrert i samemantallet?

(Sett kryss i bare én rute)

- 103
- 1 Ja, var registrert ved siste valg i 1993 → Gå til spørsmål 42
 - 2 Ja, har registrert meg senere → Gå til spørsmål 42
 - 8 Nei, er ikke registrert → Gå til spørsmål 41

Govus 1: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat Sámedikki jienastuslogu birra.

Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Miellodus 1 s. 13

Eanet sápmelaččat go goassege ovdal

Govus 1 čájeha ahte lea vuos čilgen makkár eavttut ledje beassat Sámedikki jienastuslohkui jagi 1995. Galggai ieš atnit iežas sápmelažžan, ja juogo galggai alddis leat sámegiella ruovttugiellan, dahje lea leamaš váhnen dahje áhkku/áddjá geas lea leamaš sámegiella ruovttugiellan. Dasto jerrojuvvui deavddátgo don daid eavttuid, ja gažaldahkii lei vejolaš fástidit 1. “Deavddán”, 2. “In deavdde” dahje 3. “In dieđe”.

Dat geat devde eavttuid galge vástidit 40. gažadaga maid. Das jerrojuvvui leatgo registrerejuvvon Sámedikki jienastuslogus? Lei vejolaš vástidit: 1. “Juo, ledjen juo registrejuvvon mannan válggas 1993”, 2. “Juo, lean registreren iežan maŋŋá” dahje 3. “In. In leat registrerejuvvon”.

41. Hvilke av de følgende årsaker er grunn til at du ikke har registrert seg i samemantallet?
(Du kan sette flere kryss)

- 104 Ønsker ikke å registrere meg, fordi det ikke er viktig for meg
- 105 Jeg er motstander av at det skal eksistere et slikt manntall
- 106 Jeg er i mot at Sametinget eksisterer
- 107 Kjenner ikke til hvordan jeg skal gjøre det
- 108 Kjenner ikke til hva Sametinget gjør
- 109 Det finnes ikke partier/lister som kan representere meg
- 110 Annen årsak _____

Govus 2: Riikkaidgaskasaš guorahallan našunála identitehta birra. Gažaldat manne olbmot eai leat registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Gáldu: Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995: Mielddus 1 s. 13

Sámediggi háliidii maid diehtit manne olbmot eai lean registreren iežaset Sámedikki jienastuslohkui vaikko devde eavttuid beassat dohko. Govvosis 2 čájehuvvojit molssaeavttut maid vehkiin olbmot sáhtte čilge dan.

1. In háliit registreret iežan dannego ii leat dehálaš munnje.
2. Mun vuosttildan dákkár registtara Leahkima.
3. Mun vuosttildan Sámedikki Leahkkima.
4. In dieđe mo dan dahká.
5. In dieđe maid Sámediggi bargá.
6. Ii gávdno bellodat mii sáhtta ovddastit mu.
7. Eará sivva _____.

Guorahallama metoda ja doallevažvuohta

Guorahallamis ledje fárus guokte joavkku dahjege välljenmuni maid Statens Datasentral (Stáhta Diehtaguovddáš) välljii Norgga guovddáš álbmotregisttaris juovlamánus 1994. Informánttat galge leat 16-79 jahkásaččat. Vuosttaš välljenmunis ledje 2.300 olbmot miehta riikka. Dain vástidedje 1.527 gažaldagaide. Nubbi välljenmunis ledje 699 olbmo Finnmárkkus ja gávcci gieiddas Romssas (Báhccavuona, Gálssa, Ivvgu, Oamasvuona, Gáivuona, Skiervvá, Ráissá ja Návuona suohkanat). Dain vástidedje 459:s gažaldagaide.

Raporttas bohtá ovdan maid jienastangelbbolaččat - nappo informánttat agis 19-79 jagi - leat vástidan gažaldagaide Sámedikki birra. Riikkaviidosaš välljenmunis ledje 1.449 informántta dán agis ja Tromssa/Finnmárkku välljenmunis ledje 442 informántta geat ledje agis 19-79 jagi.

Dáid vástádusaid vuđol leat Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995: 18) gávnnahan ahte ledje birrasiid 56.000 sápmelačča Norggas agis 19-79 jagi 1995. Seammás ledje Sámedikki jienastuslogus 7 236 olbmo. Soai leaba geavahan 90 proseantta konfideansainterválla rehkenastidettiin guorahallama jáhkehahttivuođa. Bajimus intervállaradjá lea 73.803 ja vuolimus intervállaradjá lea 38.044. Dát mearkkaša ahte lea 90 proseantta jáhkehahti ahte sápmelaččaid duohta lohku 1995 lei gaskal 73.803 ja 38.044.

Informánttaid mearri lea nu stuoris ahte guorahallan deavdá gáibádusaid maid International Social Survey Programme (ISSP) lea bidjan dákkár deaivilisvuhtii. ISSP mielde 1.000 vástideaddji leat unnimus mearrin, ja 1.400 vástideaddji leat välljenmunnesturrodaga norbman. Dat addá dohkálaš unna boastomargiinnaid, seammás go golut dákkár guorahallamiid čađaheamis eai šatta badjelmearálaččat (Ib 1995: 9). Kalgraff Skjåk ja Bøyum (1995, 17) ákkastallaba maid ahte lea jáhkehahti ahte sápmelaččaid duohta lohku lea lagat 56.000 go goappáge intervállaradjá.

Mii eat leat dattetge gávdnan olles sápmelaš álbmoga logu dáinna guorahallamiin. Das lea dušše sáhka sápmelaččain geat leat 19-79 jahkásaččat. Dan lohku fertet vel lasihit 0-18-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaid logu. Ii leat vejolaš gávdnat sihkkaris loguid dán guovtti ahkejoavkkus, muhto lea vejolaš ráhkadit estimáhta guovtte dieđu vuodul. Vuosttaš diehtu lea galle ássi ledje Norggas 1.1. 1995 ja nubbi diehtu lea galle proseantta álbmogis ledje 0-18 jagi ja badjel 79 jagi. Daid dieđuid gávdná Statistisk Sentralbyrå -SSB (Statistihkaid Guovddášdoaimmahaga) diehtobánkkus neahtas (SSB 2017). Olles Norgga veahkádagas ledje 4 348 410 olbmo. Ahkejoavkkus 19-79 ledje 3 116 689, mii lea 71,7 proseantta. Nuppiin sániin leat 28,3 proseantta álbmogis 0-18 jagi ja badjel 79 jagi. Mii eat dieđe, lea go sápmelaččain seammá ahkejuohku go álbmogis muđui. Muhto jos lea, de sáhtta gorrelogu mielde rehkenastit gallis gullet ahkejoavkkuide vuollel 19-jahkásaš ja badjel 79-jahkásaš sápmelaččaide. Vástáduš lea 22 103. Sápmelaččaid olles lohku 1995 livččii dán árvvu mielde 78 100.

Dan maŋŋá Sámedikki rievdadii Sámi jienastuslogu eavttuid ja attii vejolašvuoda sápmelaččaide čálihit iežaset jienastuslohku jos atnet iežaset sápmelažžan ja unnimustá okta máttarváhnen lei hállan dahje hállá sámegeiela ruovttugiellan. Danne sápmelaččaid lohku dáidá leat lassánan, ja 100.000 sápmelačča lei jáhkehahti lohku jagis 2007. Ii leat goit jahkehahti ahte sápmelaččaid lohku lea geahpánan 2017 rádjái.

Sámegeielagiid gáldut Norggas

Mu váldogáldu sámegeielagiid lohku Norggas lea iskkadeapmi maid Sámi giellaráđi čadahehii jagi 2000 (Ravna 2000a; Ravna 2000b). Sámi giellaráđđi lei Sámedikki vuollásaš orgána, ja Sámediggi lei ruhtadan daid dieđuid háhkama. Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš Deanus čadahehii ges geavatlaš bargguid.

Norggas leat maid guokte eará buorre gáldu, gos gávdná dehálaš dieđu sámegiela dilis. Sámediggi čoaggá dieđu Sámi mánáidgárddiin mas bohtet ovdan sihke mánáidgárddiid ja mánáid logut ja das leat dieđut mánáidgárddiid giellageavaheamis. Visot dát dieđut leat jahkásaččat almmuhuvvon *Sámi logut muitalit* raportaráiddus 2007 rájes. (Sámi allaskuvla 2007-2017.)

Nubbi buorre gáldu lea *Grunnskolen's informasjonssystem* på internett- GIS (Vuodđoskuvlla diehtujuohkinvuogádagas Interneahtas) mas gávdná dieđuid sámegiela geavaheamis Norgga vuodđoskuvllain. Das leat dieđut galli mánás lea sámegiella 1. giellan, 2. giellan dahje eará sámegiela fáaldat vuodđoskuvllas. Jagi 2007 lei vel vejolaš gávdnat dieđu sihke ovttaskas skuvllain, gielddain, fylkkain ja riikkadásis. Dieđut ledje maid sirrejuvvon kategoriijaide nu ahte lei vejolaš oaidnit leago sáhka davvi-, julev- dahje máttasámegiela, mii geavahuvvui oahpahušgiellan dahje fálojuvvui nubbin giellan. (*Grunnskolen's informasjonssystem* på internett 2017.)

Dat gáldu ii leat šat nu buorre go eiseváldit leat heaitán almmuheamis dárkilis dieđuid gielddaid ja skuvllaid dásis dannego atnet sámegiela dieđuid sensitiivan. Fylkka ja riikkadásis leat ain vejolaš gávdnat dieđuid rabas gáldus, ja dutkama várás sáhtta ohcama vuodul fidnet dárkilut dieđuid oahpahušdirektoráhtas (Rasmussen 2015a) Riikkadási dieđut almmuhuvvojit dattetge bajábeale namuhuvvon Sámi logut muitalit raportaráiddus juohke jagi.

Sámi giellaráđi guorahallan

Sámi giellaráđi guorahallan jagi 2000 lea viidámus guorahallan mii lea dahkkon sámegiela geavaheamis Norggas goassege, ja das gávdná olu miellagiddevaš dieđuid. Oassi dán guorahallamis lea iskkadeapmi,

maid OPINION-didoštallanfitnodat čađahii. Sii jerre 5 751 olbmos sin giellamáhtu birra dihto guorahallanguovllus. Dain ledje 17 proseantta dahje 954 sámegeiellaga. Guorahallanguvlui gulai: Olles Finnmárku, Davvi-Romsa, vihtta giełdda márkosámegeovllus, guokte giełdda julevsámegeovllus ja čieža giełdda máttasámegeovllus. (Ravna 2000a, 1, 8.)

Okta boadus lei ahte guorahallanguovllus ásse 16.000 sámegeiellaga, geat ledje badjel 18 jagi. Eará gálduid vuodul gávnnavuvvui, ahte muđui Norggas áppet 5.000 sámegeiellaga ja oktiibuot leat 4.000 sámegeiella máná ja nuora, geat leat vuollel 18 jagi. (Ravna 2000 a: 14-15.) Mañimuš lohku orru leamen menddo stuoris. Dat ii doala deaivása obba dallege, jos eanaš mánát, geat leat sámi mánáidgárddiin ja geat ohppet sámegeielat skuvllas, loahpa loahpas šaddet sámegeielagin. Danne árvvoštalan ahte iskkadeami boadus mas daddjo ahte ledje 25000 sámegeielaga Norggas jagi 2000, lea veahá menddo stuoris.

Ferte maid guorahallat iskkadeami kritihkalaččat dannego das geavahuvvui viehka láivves meroštallan sámegeiellagiin. Sámegeielagin adnojuvvojit buohkat geat áddejit beaivválaš ságastallama sámegeillii. Joatkkagažaldagain leat čielggadan man buorre sámegeiella máhttu sámegeiellagiin lea. (Ravna 2000a, 1, 6, 9, 20). Mun namuhan dás dušše moadde čuoggá, ja ávžžuhan iežan lohkkiiid lohkat Sámi giellaráđi raporta:

- 10 % sámegeielagiin áddejit sámegeiella, muhto eai máhte hállat giella
- 31 % sámegeielagiin eai máhte lohkat sámegeiella
- 46 % sámegeielagiin eai máhte čállit
- Sámegeielagiin sámegeiella máhtus leat stuorra erohusat guovllus guvlui. Muhtin mearrasámegeovlluin leat 90 proseantta analfabehtat iežas gielas

Man ollu sámegiela geavahit sámegiela, lea maid guorahallon (Ravna 2000a, 6, 22):

- Bealli sámegiela geavahit sámegiela beaivválaččat earret máttasámiin geain dušše 19 proseantta vástidit ahte geavahit giela beaivválaččat.
- 24 % máhttet sámegiela buorebut go eará giela
- 54 % máhttet eará giela buorebut go sámegiela. Eanaš oktavuodain, muhto ii fal álo lea eará giella dárogiella.
- 2/3 oassi sámegiela dovdet dárbbu máhhtit sámegiela buorebut

Guorahallanguovllu olggobealde ii leat diehtu, makkár sámegiela olbmot máhhtet.

Muhto guorahallanguovllus leat olbmot vástidan, makkár sámegiela sii áddejit. (Ravna 2000a, 14):

- 14 550 olbmo áddejit davvisámegiela
- 1 700 olbmo áddejit julevsámegiela
- 1 000 olbmo áddejit máttasámegiela
- 500 olbmo áddejit eará sámegiela

Ii sáhte bidjat dáid olbmuid loguid oktii ja gávnnahit sámegiela logu. Sivvan dasa lea ahte vástádusaid mielde muhtin olbmot áddejit eanet go ovttá sámegiela. Dat lohku lea dattetge unnit go logi proseantta. Danne lea eandalit mátta- ja julevsámegiela lohku stuorát go duohta lohku.

Veaháš erenoamáš lea maid dat, ahte eanaš olbmot geat áddejit eará sámegiela go davvi-, julev- ja máttasámegiela, ássat Máttá-Várjjagis, Deanus ja Finnmárkku riddogielddain (Ravna 2000b, 4-5). Lea veaháš váttis analyseret dáid bohtosiid, muhto dán guovllus ássat sihke nuorttalašgiela, anárašgiela ja gielddasámegiela hállit. Sáhtta leat nu ahte dátge hállit leat vástidan guorahallamis. Muhtimat, geat leat vástidan ahte máhhtet eará sámegiela, soitet leat mearrasápmelaččat dahje márkosápmelaččat, geat eai ane iežaset suopmana gullevažžan davvesámegillii.

Maid logut muitalit?

Bajábeale logut čujuhit dasa ahte birrasiid 75 proseantta Norgga beale sápmelaččain eai máhte sámegiela ja 25 proseantta máhttet. Dattetge lea sámegiella beaivválaš geavahusas, vaikko mearkkat giellamolsumis leat čielgasit oidnosis. Boahdá maid čielgasit ovdan ahte buot sámegielat olbmot eai geavat sámegiela beaivválaččat. Máttasámegiellagiin dilli lei vearrámus go badjel 80 proseantta eai sámástan beaivválaččat jagi 2000. Eará giellamolsunmearka lea ahte bealli sámegiellagiin lohket iežaset máhttit eará giela buorebut go sámegiela. Dat ge ii leat nu čielga mearka. Sáhtá baicce leat nu ahte muhtin olbmuid guovdu dát seammá mearkkat duodaštit giellamolsuma jorgalahttima ja dan ahte olbmot leat oahppamin sámegiela. Dat sáhtá leat sivvan dasa ahte sii máhttet eará giela buorebut, eaige geavat sámegiela beaivválaččat. Sámedikki giellaiskkadeamis boahdáge ovdan ahte viehka stuorra oassi - 25 proseantta - sámegiellagiin leat oahppan sámegiela nuorran ja olles olmmošin. 10 proseantta nuorran, 15 proseantta ollesolmmožin ja 75 proseantta leat ges oahppan sámegiela mánnán. (Rávna 2000a, 15.)

Buorre mearka lea almmatge dat ahte oalle ollu mánát ja nuorat juogo máhttet sámegiela dahje ohppet dan skuvllas ja mánáidgárddiin. Galgga maid atnit buorrin mearkan, ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide dáhpáhuvvá eanaš ruovttuin gos lea okta sámegiela hálli. Guokte goalmát oassi sámegielat váhnemiin muitalit giellaiskkadeamis ahte sin mánát máhttet sámegiela. (Ravna 2000a: 30.) Seammás lea diedđusge heajos mearka ahte okta goalmátoassi sámegielat mánnáolbmui ii leat sámástan iežaset mánáiguin. Deattuhan ahte dát ledje jagi 2000 iskkadeami bohtosat ja dálá dilis dáidá stuorát oassi sámegielat váhnemiin oahpahit sámegiela mánáide. Earret eará mu dutkanbargu (2014, 139-142) Deanu ja Ohcejoga gielddain čájeha ahte sámegiela sirdáseapmi mánáide lea lassánan.

Mo mihtidit vehádatgiela dili?

Dutkit geat guorahallet vehádatgielaid dili, dadjet dávjá, ahte sii dutket vehádatgiela ceavzinnávccaid (Gč. Fishman 1991; 2001; Hyltenstam ja Stroud 1991; Hyltenstam et.al 1999; Landweer 2008; UNESCO 2003; 2009; 2011). Giela ceavzinnávccaid sáhtta gávnnahtit mángga vuogi mielde, ja mun namuhan dás dušše muhtin faktoriid maid livččii dehálaš dutkat Sámis oažžut čielgasa makkár ceavzinnávccat sámegeielain leat. Sáhtta ovdamearkka dihte dutkat almmolaš doaladumiid ja eandalit makkár lágat ja prográmmat leat ásahuvvon suodjalit vehádatgiela. Norggas bohtet almmolaš doaladumit ovdan omd.: Vuodđolágas § 108, Sámediggelágas, Giellalágas (mii rivttiid mielde lea Sámelága oassin), Oahpahuslágas ja Báikenammalágas. Sihke Giellaláhka ja Oahpahusláhka addet nannosut vuoigatvuodaid sámegeiellagiidda Sámegeiela hálddašanguovllus go eará sámi guovlluin. Lágaid ollašuhttin lea maiddái okta dutkanvejolašvuolta, man mielde sáhtta árvvoštallat gielladili.

Lea maid vejolaš dutkat, makkár doaladumit leat olmmošjoavkkus, dán oktavuodas sápmelaččain, iežas giela hárrái. Sámi giellaráđi iskkadeamis leat ollu dieđut sámegeiellagiid doaladumiid birra, muhto lea uhccán diehtu das, maid sápmelaččat, geat eai máhte sámegeiela, oaivvildit! Maid mii leat oaidnán, lea leamaš čielga dáhttu ealáskahttit giela skuvlla ja mánáidgárddi bokte. Mánáid lohku sámi mánáidgárddiin lea lassánan ja maiddái daid mánáid lohku, geat lohket sámegeiela nubbin giellan lassánii bures 2006 rádjái. Dan maŋŋá 2015 rádjái lohku geahpánii 41,6 proseantta, muhto geahpáneapmi ii dáidde leat váillevaš beroštumi dihte, muhto odđa oahppoplánabuktosa boadus (Rasmussen 2015, 22; Todal 2011, 35-41).

Vehádatgielagiid ahkejuohkáseapmi lea maid okta dutkanfáttáin. Dalle sáhtta dutkat, galle máná ja nuora máhttet giela gaskaahkásaččaid ja boaresolbmuid ektui ja árvvoštallat, man bures giela sirdáseapmi dáhpáhuvvá ollesolbmuin mánáide. Juste giela sirdáseapmi mánáide juogo ruovttus dahje oahppoásahusaid bokte adnojuvvo buot deháleamos áššin vehádatgiela seilluheamis.

Vehádatgielatjoavkku sturrodat iežas etnalaš joavkkus ja guovllu álbmogis adnojuvvo maid dehálaš faktorin vehádatgiela ceavzinnávccaid mihttideamis, ja dasa lassin sáhtta dutkat makkár almmolaš fáladagat gávdnojit vehádatgillii ja leago sierra bargomárkan vehádatgiellagiidda.

Loahpaheapmi

Sámegielain lea giellamolsun joavdan guhkás, muhto sápmelaččat leat maid álgán jorgalahttit giellamolsuma ja danne sáhtta gohčodit dálá áiggi ealáskahttináigodahkan. Dattetge sápmelaččat leat dál juohkásan giellamáhtuid mielde. Vejolaččat eanet go 75 000 sápmelačča eai máhte sámegiela dušše Norggas, ja sis leat earálagan dárbbut identitehtanannejeaddji, kultuvra- ja gielaovddideaddji doaimmaide go sámegielat sápmelaččain.

Lean ovdanbuktán ahte aktiiva leat unnit aktiiva giellageavaheaddjit go sámegiela. Sámegiela giin leat nana vuoigatvuođat ráddjejuvvon guovllus sihke joavkun ja ovttaskas olmmožin. Sis leat eará dárbbut go sis geat eai máhte sámegiela. Dákkár dárbbut leat ovdamearkka dihte sámegielat oahpahuš, media, dearvvasvuođabálvalusat ja bargosajit.

Boahte áiggi gielladilli lea vejolašvuođaid ja beroštumi veagas. Okta vuohki lasihit sámegiela giin logu lea addit buot sápmelaččaide vuoigatvuođa ealáskahttit iežaset giela. Dat mearkkašivččii ahte giellabeassi, giellalávgun ja sámegielat oahpahuš šaddá buot sápmelaččaide vuoigatvuohtan.

Sáhtta maid addit buot sápmelaččaide vuoigatvuođa geavahit sámegiela eiseváldiid guovdu beroškeahhtá das gos riikkas orrot. Dákkár vuoigatvuođat leat dál ráddjejuvvon giellahálldašanguovlluide.

Mu árvoštallan lea maid ahte ealáskahttinbargu ii sáhte lihkostuvvat dušše dainna ahte lága mielde dahká ealáskahttima sápmelaččaid vuoigatvuohtan. Mii dárbbášit maiddái fágaolbmuid geat sáhttet čadahit ealáskahttima iežaset bargguid bokte. Dasa dárbbáša oahpu ja livččii vuoiggalaš gáibidit ahte alitoahpu ásahusat fáallet giellaealáskahttima oahppofálaldahkan. Dat livččii vuohki háhkat sámeservodahkii boahte buolvva giellabargiid.

Loahpaloahpas

Mánegasat háliidivčče sihkkarit diehtit mo sápmelaččat čilgejedje dan ahte eai leat čálihan iežaset Sámedikki jienastuslohkui. Dat ii ovdanbuktojuvvo raporttas, dušše mildosis, govvosis maid ferte ieš dulkot (Kalgraff Skjåk ja Bøyum 1995, 53). Dan mielde orru leamen nu ahte:

- 45 proseantta eai háliit registreret iežaset dannego ii leat dehálaš sidjiide
- 9 proseantta vuosttildit Sámedikki jienastuslogu leahkima
- 9 proseantta vuosttildit Sámedikki leahkkima.
- 0 proseanta ii dieđe mo registrere iežas Sámedikki jienastuslohkui
- 9 proseantta eai dieđe maid Sámediggi bargá.
- 0 proseanta ii gávna bellodaga mii sáhtta ovddastit su.
- 27 proseanttas lea eará sivva

Dalle go NSD - Norgga servodatdieđalaš diehtobálvalus - čadahii iežas guorahallama jagi 1995 ledje 7.236 olbmo Sámedikki jienastuslogus. Jagi 2017 ledje 16 958 olbmo Sámedikki jienastuslogus (Sámediggi 2017). Livččii miellagiddevaš dutkat manin sápmelaččat geat eai lean ovdal jienastuslogus, dál leat välljen registreret iežaset go dasa ge ii oro leamen dušše okta vástáduš.

Gáldut

Grunnskolen informasjonssystem på internett 2017. Online: <http://www.wis.no/gsi/>

Hyltenstam, Kenneth ja Christopher Stroud. 1991: *Språkbyte och språkbevarande: om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.

Hyltenstam, Kenneth, Christopher Stroud, ja Mikael Svonni 1999: ”Språkbyte, språkbevarande och revitalisering. Samiskans stelling i svenska Sápmi”. Hyltenstam, Kenneth (doaim.) *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Studentlitteratur. Lund. s, 41-97

Kalgraff Skjåk, Knut ja Bjug Bøyum 1995: *Intervjuundersøking om nasjonal identitet 1995*. NSD rapporter nr 103. Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (Norgga Servodatdieđalaš Diehtobálvalus). Bergen. Online: http://www.nsd.uib.no/om/rapport/nsd_rapport103.pdf Lohkkojuvvon: 17.12. 2017.

Landweer, Lynn 2008: *Endangered Languages. Indicators of Ethnolinguistic Vitality*. Originála deaddiluvvon čállošis Notes on Sociolinguistics. 5.1. 5–22. Online: <http://www-01.sil.org/sociolx/ndg-lg-indicators.html> Lohkkojuvvon 20.12. 2017

Pettersen, Torunn 2012: *Sápmelaččat Norggas - 40 jagi 40 000?* Sámi logut muitalit 5: Čielggaduvvon sámi statistihkka 2012, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide ja JonTodal , 18–21. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Rasmussen, Torkel 2015a: Iežan vásáhusat go čálle artihkkala *Sámegiella vuodđoskuvllas ja joatkkaohpahasas* girjái Sámi logut muitalit. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2015.

Rasmussen, Torkel 2015b: *Sámegiella vuodđoskuvllas ja joatkkaoahpahasas*. Girjjis: Broderstad, Else Grete, Magritt Brustad, Kevin Johansen, Paul Inge Severeide & Jon Todal. Sámi logut mitalit. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2015. Raport Sámi allaskuvla 1/2015. s. 17-43.

Rasmussen, Torkel 2005: *Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegiela demografiija ja buolvvaidgaskasaš sirdáseapmi Norggas ja Suomas*. Sámegiela váldofágadutkamuš. Romssa Universitehtta. Romsa.

Ravna, Ellen 2000a: *Tabellagihpa. Iskkadeapmi mo ovttaskas olbmot sámi guovlluin geavahit sámegiela*. OPINION ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Ravna, Ellen 2000b: *Raporta. Iskkadeapmi sámegiela geavaheami birra*. Sámi giellaráddi ja Sámi ealáhus- ja guorahallanguovddáš. Deatnu.

Sámediggi 2017: *Jienastuslohku*. Norgga Sámedikki ruovttusiidu interneahras. Online: <https://samediggi.no/Valga/Jienastuslohku>. Lohkkojuvvon 16.12. 2017.

SSB 2017: Statistisk Sentralbyrå. Oslo. *Historisk statistikk*. Online: <http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-13.html>). Lohkkojuvvon 16.12. 2017.

Todal, Jon. 2011: *Duodalaš njiedjan fágas sámegiella nubbingiellan*. Sámi logut mitalit 4. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2011, doaim. Else Grete Broderstad, Magritt Brustad, Johan Ailo Kalstad, Paul Inge Severeide ja Jon Todal , 19–43. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Todal, Jon 2002: *... jos fal gáhttet gollegielat*” Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet. Dr.art gráda nákkosgirji. Romssa universitehtta. Romsa.

UNESCO 2003: *Language Vitality and Endangerment. Document submitted to the International Expert Meeting on UNESCO Programme Safeguarding of Endangered Languages Paris, 10–12 March 2003*, doaim. Intangible Cultural Heritage Unit's Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages. Paris: UNESCO.

UNESCO 2009: *Endangered languages*. Online: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

UNESCO 2011: *Atlas of the World's Languages in Danger*. Online: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/> Lohkkojuvvon 16.10. 2011.

Lágat maidda čujuhan artihkalis gávdno Lovdata-nammasaš siiddus internehtas. Online: <http://www.lovddata.no/all/index.html>

Dutkansearvi
Saamen kielen ja kulttuurin tutkimusseura